

ISSN: 2979-9996
Aralık 2023
Sayı 3, Cilt 2
Alti Ayda Bir Yayimlanir

TELAKKI SOSYAL BILIMLER DERGISI

İKTİSAT TARİHÇİLERİ

telâkki

Telakki Sosyal Bilimler Dergisi

Altı Ayda Bir Yayınlanır

ISSN: 2979-9996

Aralık 2023 – Sayı 3, Cilt 2

Dizin:

Acar İndex

İndex Copernicus

İmtiyaz Sahibi: Telakki Sosyal Bilimler Derneđi
Cumhuriyet Mahallesi Mithatpařa Caddesi 34F/21
Çankaya/Ankara
info@telakki.org
dergi.telakki.org

Genel Yayın Yönetmeni: Etem Yunus Akbayır
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Ergin Akdağ
Editör: Dr. Onur Yamaner

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Ahmet Erkan Koca
Doç. Dr. Levent Korkut
Doç. Dr. Veysel Dinler
Dr. Nail Elhan
Dr. Cihan Güneş
Dr. Sibel Çalışkan
Dr. Onur Yamaner

Türkiye'de akademik iktisat tarihçiliğinin kurucusu
Prof. Ömer Lütfi Barkan'a

SUNUŞ

2022 yılında yayın hayatına başlayan Telakki Sosyal Bilimler Dergisi'nin üçüncü sayısının teması İktisat Tarihçileri olarak belirlenmiştir ve bu sayıda akademik alanda oldukça önemli eserler üretmiş beş iktisat tarihçisinin biyografileri, fikirleri ve eserleri mufassal şekilde işlenmiştir. İktisat tarihi, Türkiyede hala münbit bir alandır. Dolayısıyla iktisat tarihçilerinin ürettikleri eserlerin değerlendirilmesi de eksik kalmaktadır. Telakki Sosyal Bilimler Dergisi olarak bu sayımızda bu eksiğin bir nebze de olsa kapatılmasını hedefledik.

Telakki Sosyal Bilimler Dergisi'nin bu sayısında beş adet makale yer almaktadır. Osman Suntur Haydar Kazgan'ı, Cihan Güneş Şevket Pamuk'u, Rahime Hülya Öztürk Ahmet Tabakoğlu'nu ve son olarak da N.Ümit Tol Mehmet Genç'i inceledi.

Dergimizin bu sayısının ortaya çıkmasında emeği geçen; yazarlarımıza, yayın kurulu üyelerimize, anonim hakemlerimize ve şimdiden okuyucularımıza sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Etem Yunus Akbayır
Telakki Sosyal Bilimler Dergisi Genel Yayın Yönetmeni

İÇİNDEKİLER

---

24 **Haydar Kazgan'ın Akademik Hayatı
Üzerine Bir İnceleme**
Osman Suntur

56 **1970'lerden İtibaren Türkiye'de
İktisat Tarihçiliği ve Şevket
Pamuk'un Çalışmaları Üzerine**
Cihan Güneş

75 **Arşiv Belgeleri Arasında Bir Ömür:
Ahmet Tabakoğlu**
Rahime Hülya Öztürk

92 **Mehmet Genç Üzerine Biyografik
Bir Araştırma**
N. Ümit Tol

112 **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun
Türkiye'de Tarihçiliğin Gelişimindeki
Rolü ve Önemi**
Sinem Serim

HAYDAR KAZGAN'IN AKADEMİK HAYATI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Osman Suntur*

ÖZET

Türk iktisat tarihçileri arasında önde gelen isimlerden birisi olan Haydar Kazgan yaşamı boyunca 200'den fazla yayınladığı eserle tarihe geçmiş ender isimler arasındadır. Çalışma kapsamında Haydar Kazgan'ın hayatı ve akademik kariyeri hakkında incelemeler yapılarak sonrasında yapmış olduğu çok değerli çalışmalarının bir kısmı zaman ve imkanların el verdiği ölçüde incelemeye çalışılmıştır. Literatürde önemli boşlukları olan Osmanlı finans tarihi hakkındaki çalışmaların yanında, Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar uzanan şirketleşme, bankalar, sigortacılık, borsa, İstanbul'un su sorunu ve finans tarihi gibi konular hakkında da değerli kitapları yer almıştır. İstanbul Üniversitesi İktisat Mecmuası ve Finans Dünyası dergilerinde ve Cumhuriyet Gazetesinde yazıları yer almaktadır. Kazgan incelediği Osmanlı finans tarihi alanında Osmanlı'nın geri

kalmışlığının sebeplerini temel alarak, bu sebeplerin etrafında şekillenen olaylara ve kişilere öncelik vermiştir. Eserlerinde kullandığı yalın dili ve açıklayıcı anlatımıyla ilgisi olan herkesin rahatlıkla okuyabileceği kitaplar yazmıştır. Kitaplarda konunun etrafında şekillenen süreci anlatmak için dönemle ilgili resimler, belgeler, gazete ve dergi kopyaları, bir mektup, yeri gelince bir fıkra ve hatta bir dedikodu ile okuyucunun ilgisini canlı tutmuştur. Bu çalışmada Haydar Kazgan'ın en çok ilgi duyduğu konulara ağırlık verilmiş olmakla beraber iktisat tarihi alanında çalışmalar yapmadan önce makro ekonomi alanında yayınlamış olduğu makaleler üzerinde de kısaca durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Haydar, Kazgan, Osmanlı, finans, tarih, iktisat

* Süleyman Demirel Üniversitesi Doktora Öğrencisi, osmansuntur@outlook.com.
ORCID: 0000-0003-3585-1959.

A REVIEW ON THE ACADEMIC LIFE OF HAYDAR KAZGAN

ABSTRACT

Haydar Kazgan, one of the leading names among Turkish economic historians, is among the most advanced names in history with his work published more than 200 ' throughout his life. As part of the study, some of the valuable works he made after examining about the life and academic career of Haydar Kazgan and tried to examine the time and opportunities as they gave hands. In addition to the studies on Ottoman finance history, which has significant gaps in the literature, valuable books on corporateization, banks, insurance, stock exchange, Istanbul's water problem and financial history, dating from the Ottoman to the Republic. He has his writings in Istanbul University Economic Assembly and Finance World magazines and Republic Newspaper. Based on the reasons for the Ottoman backwardness in the field of Ottoman financial history, which Kazgan

studied, he gave priority to the events and people shaped around these reasons. He wrote books that anyone who has anything to do with the lean language and explanatory narration he used in his works can read comfortably. In order to describe the process shaped around the subject in the books, the pictures, documents, newspaper and magazine skirts, a letter, a joke when it comes to the place, and even a gossip kept the attention of the reader alive. In this study, the topics that Haydar Kazgan was most interested in were emphasized, but the articles he published in the field of macro economy before working in the field of economic history were also briefly emphasized.

Keywords: *Haydar, Kazgan, Ottoman, finance, history, economics*

GİRİŞ

Türk iktisat tarihinde önemli çalışmalara imza atan Haydar Kazgan, özellikle 19. yüzyıl Osmanlı'nın ekonomik ve finans tarihinde benzeri olmayan kitaplar ve yayınlar sunmuştur. Klasik tarihçiliğin ötesinde, olayları tüm boyutlarıyla ele alan Kazgan, eserlerinde öne çıkardığı isimlerle de ekonomi tarihinin önemli olaylarının çok farklı sebeplere ve sonuçlara dayandığını göstermiştir. Hem anne hem baba tarafından Kafkas kökenli olan Kazgan, 1921 yılında İstanbul Moda'da doğmuştur. İtalyan Kız İlkokulunda bulunan anaokulunda öğrenim hayatına başlayan Kazgan, daha sonra Kadıköy İtalyan İlkokuluna başlamıştır. Kendi deyimiyle o dönemde Amerikan, Fransız ve İngiliz okullarına göre daha ucuz olan İtalyan Lisesinde öğrenime devam etmiş ve ticaret bölümünü seçerek daha sonra da yüksek ticarete girmiştir. Lisede hem İtalyanca hem de Fransızca öğrenmiş, İtalya'dan burs teklifini İkinci Dünya Savaşı yılları olması sebebiyle geri çevirmiştir. İki yıllık Edebiyat Fakültesi Fransızca öğretmenliğine kaydolan Kazgan ikinci yılını Ankara Gazi Üniversitesinde tamamlamıştır. Çeşitli okullarda Fransızca öğretmenliği yaparken bir yandan da 1950 yılında İstanbul'da İktisat Fakültesine başlamıştır. Refii Şükrü Suvla, Ömer Lütfü Barkan, Ömer Celal Saraç, Sabri Ülgener

gibi değerli hocalardan dersler almıştır. O yıllarda İkinci Dünya Savaşı ve öncesinde Nazi Almanya'sından kovulan bazı Yahudiler Türkiye'ye sığınmıştı. Kazgan, Fritz Neumark, Gerhard Kessler ve Röpke gibi önemli hocalardan modern düzeyde dersler aldıklarını ifade etmiştir¹.

Kazgan, 1952 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İktisat bölümünde asistan olmuş ve 1955 yılında doktorasını tamamlamıştır. Doktoradan sonra eşi Gülten Kazgan ile birlikte Rockefeller bursuyla Chicago Üniversitesine doçentlik eğitimine giden Kazgan, Samuelson gibi dünyanın en meşhur iktisat hocalarından dersler almıştır. Kazgan, iktisadın matematiksel yanını ve Türkiye'nin geri kalmışlığının sanayileşememe olduğunu orada öğrendiklerini belirtmiştir. Chicago Üniversitesi eğitim yıllarında daha sonra kısaca bahsedilecek olan makaleler yayınlamıştır. Yayınladığı bu makalelerde Amerika'nın bazı eyaletlerini de şehirleşme gibi konularda incelemelerine dahil etmiştir. 1961 yılında doçent ve 1966 yılında profesör olan Kazgan, emekli olduğu 1988 yılına kadar İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) İşletme Fakültesinde dersler vermiştir. İktisat ve İşletme dersleri başta olmak üzere Sanayi Tarihi, Cumhuriyet Devrim Tarihi gibi dersler de vermiştir². Daha sonra yine İstanbul

1 Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam, Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s.4-7.

2 A.g.e., s.7-9.

Teknik ve İstanbul üniversitelerinde yüksek lisans ve doktora dersleri de vermiştir. Bu süreçte daha çok sermaye piyasası ve sanayileşmenin finansmanı konularında yayınlar çıkarmıştır. Kazgan'ın bugüne kadar 200'den fazla yayınlanmış eserleri olmakla birlikte eşi, Gülten Kazgan ile de 20'den fazla İtalyanca ve Fransızca yayınladıkları çalışmaları vardır³.

Kazgan Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili araştırmak istediği konularda kaynak yetersizliğine ve var olan kaynaklarında kütüphane yönetimlerinin ilgisizliği gibi sebeplerle erişimde zorluklar yaşandığını eleştirerek, bu yüzden tarihe merak sardığını, merak ettiği konular mevcutta yok ise kendisinin bulmasının gerektiğine inanarak tarihçi olduğunu dile getirmiştir⁴. Eşi Gülten Kazgan ise tarihe her zaman meraklı olduğunu söylediği Haydar Kazgan için, esas alanının işletme bölümünde finans olduğu ve tarihe olan merakıyla da bu iki alanı birleştirerek, finans tarihine ağırlık vermeye başladığını ifade etmiştir. En büyük çalışmalarının genel olarak Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl finansal tarihi olduğu Kazgan bu konularda yeterli çalışmaların olmadığını, yabancı kaynakların daha fazla önem verdiğini ama onların da tarihi taraflı olarak yazabileceklerini ve bu yüzden araştırmalarını artırdığını kitap önsözlerinden kendi söylemleriyle anlaşılmaktadır. Ayrıca İTÜ de ders verdiği sıralarda öğrencilerin Osmanlı Devleti ile başlayıp Türkiye'ye uzanan geri kalmışlığın sebebini sordukları

zaman öğrenilmesi gereken çok şey olduğunu ifade ettiğini de Murat Koraltürk ile yaptığı bir söyleşiden anlaşılmaktadır⁵.

Bu çalışmada Haydar Kazgan'ın Türk iktisat tarihinde yaptığı önemli çalışmaları incelemek temel alınarak Kazgan'ın hayatı, akademik kariyeri, İktisat tarihi alanına yönelimi, etkilendiği ve etkilediği isimler üzerinde de durulmuştur. Çalışmanın amacı Kazgan'ın eserlerini ve Türk iktisat tarihine katkılarını açıklamaktır. Çalışmada Kazgan'ın Tarih Boyunca İstanbul Borsası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme kitapları detaylı incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Galata Bankerleri kitabından da konu etrafında anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında yayınlamış olduğu makale ve gazete köşe yazılarından bazıları incelenmiştir.

İşletme Finansından Finans Tarihçiliğine

Kazgan Osmanlı finans tarihinin, Türk tarihçileri tarafından yeterli araştırılmadığını ve batı kaynaklarında da kendi ülke çıkarlarına göre yayınlar yapıldığını, ayrıca kendi deyimiyle kendi tarihimizin yabancı kaynaklardan öğrenilmesinin utanç verici olduğunu düşünerek Osmanlı Finans tarihinde alanında literatürdeki boşlukla-

3 "Cumhuriyet Gazetesi, "Kazgan'a Veda", 25.08.2009, s.13.

4 Cumhuriyet Gazetesi, "Tarihi Kazan Ekonomist", 20.02.1989, s.20.

5 Tokdemir, Günçavdı, Kayam, a.g.e., s.9-290.

rı, sahaf ve kütüphaneleri dolaşarak eski gazete, dergi, belge gibi bulabildiği tüm evrakları toplayarak yazmaya başlamıştır. Kazgan, finans tarihi alanında yaptığı ilk çalışma olan ve hazırlığı uzun zaman alan Galata Bankerleri eserine ise, katıldığı seminerlerden eline geçen İtalyan bir kitapçıkta Galata Borsasından bahsedilmesiyle ilgisini çektiğini ve sonrasında Hazım Atıf Kuyucak ile karşılaşmalarında, Galata Borsasının literatürde büyük bir boşluk olduğunu ve bunu araştırabileceğini önermesiyle başladığını belirtmiştir. Galata Bankerlerinin hayatları ve özellikle Galata Borsasının oluşmasıyla Osmanlı Devleti'nin önemli pek çok olayında baş gösterdiklerini ve bu yüzden konuya olan ilgisinin giderek arttığını da belirtmiştir⁶.

Kazgan'ın oldukça dolu bibliyografisinde kendi çalışmalarının dışında eşi Gülten Kazgan, Murat Koraltürk, Murat Öztürk, Alkan Soyak ve Sami Önal ile birlikte de kitap çalışmaları vardır. Ayrıca eşi Gülten Kazgan, Ertuğrul Tokdemir, Sami Önal, Murat Uğur Aksoy gibi isimlerle de çeşitli dergilerde yayınlanmış makale ve diğer çalışmaları da yer almaktadır. 1984 ile 1988 yılları arasında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde işletme ve iktisat alanlarında 6 doktora tezini yönetmiştir. Türkiye'nin kalkınmasına planlı yaklaşım ve eleştirisi, 1964-1979 döneminde Türkiye'nin dış ticareti ve bir model denemesi, Türkiye'deki para politikasının eleştirisi (1963-1981), Türkiye'nin istihdam sorunu ve geleceği, Türk sermaye piyasasının ekonomik analizi ve Tür-

kiye'de hisse senedini belirleyen etkenler, Finansal varlık fiyatlama modelinin Türk sermaye piyasasında testi konuları danışmanı olduğu doktora tezleridir.

Kazgan'ın doktora tezlerini yürüttüğü ve yetiştirdiği öğrencilerinden Cemil Albayrak yine İTÜ'de öğretim üyeliği görevini yürütmüş ve kendisi de 1993 ile 1998 yılları arasında 7 adet yüksek lisans tezinde danışmanlık yapmıştır. Yine Türkiye'deki para politikasının eleştirisi tez çalışmasıyla ile danışmanlığını yaptığı öğrencilerinden Mehmet Değirmenci de akademik kariyerine devam ederek Doğuş Üniversitesinde öğretim üyeliği yapmış ve danışmanlığını yaptığı yüksek lisans tez öğrencileri olmuştur. Türkiye'nin kalkınmasına planlı yaklaşım eleştirisi tezinde danışmanlığını yaptığı öğrencisi Güray Tezer ise Beykoz Üniversitesi'nde öğretim görevlisi ve doktor öğretim üyesi olarak halen akademik hayatına devam etmektedir. Yapılan literatür taramalarında elde edinilen bu bilgilerin yanında Murat Koraltürk, Ertuğrul Tokdemir ve Öner Günçavdı gibi çok değerli akademisyenlerinde Kazgan'dan etkilendikleri görülebilmektedir.

Betimleyici ve açıklayıcı araştırma tekniklerini kullanan Kazgan, Osmanlı finans tarihi çalışmalarında elde ettiği gazete, dergi, mektup, kitap, dönemin yayınlanmış bildiri, izahname, ferman, yazılı açıklamalı belgeler gibi değerli materyalleri de çalışmalarına ekleyerek kitap gibi yayınların daha ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Eserlerinde dönemin

6 Haydar Kazgan, Galata Bankerleri, Efil Yayınevi, Ankara, 2022, s.13-15.

önde gelen gazete ve dergilerinden Ceride-i Havadis, Journal de Constantinople, Osmanlı Ziraat Gazetesi, La Turquie, Tercüman-ı Hakikat, Resimli Gazete gibi kaynaklardan anlatılan konuyla ilgili yayınları birebir aktarmıştır. Özellikle Galata Bankerleri kitabında maliye nazırı, sadrazam veya ünlü bir bankerle yapılmış yerli ve yabancı gazete röportajlarını ya da Osmanlı Bankası'nın kuruluşunu ilan eden fermanı, yine konu içerisinde aktararak okuyucunun detaylı bilgilenmesini de sağlamıştır. Yine çokça üzerinde durduğu isimlerden olan Fransız şair ve iş adamı Lamartine'nin İstanbul'a gelişiyle ilgili, sadrazam Reşit Paşa ve padişah Abdülmecid ile mektup yazışmalarını içeren kaynakları da kullanarak anlatmıştır⁷. Galata Borsasının ülke içinde hızla yayılması sonucunda hava oyunları olarak tanımlanan spekülasyonların baş göstermesini de 1876 yılında Abidin Bey tarafından yazılmış eserlerden alıntılar yaparak okuyucuya o dönemde yaşananları birebir okuma fırsatını sunmuştur⁸. Yine Galata Bankerleri kitabında bir dönem Galata piyasasını sarmış ve bazı ünlü bankerlerin iflasına sebep olmuş Hamburg piyangosundan

bahsetmiştir. Hamburg piyangosunun nasıl bir yaygınlık kazandığını ise 14/15 Mayıs 1883 tarihli "La Turquie" gazetesini ile belgelemiştir. Gazete bu piyango için tüm memleketin saf insanların paralarını körü körüne yatırarak tüm tasarruflarını kaybettikleri bir istismar belgesi olarak açıklamıştır⁹. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi eserinde ise 1908 Meşrutiyetin ilanından sonra baş gösteren¹⁰ Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık görüşlerinin hepsinin ortak noktasının milli ekonomi olduğunu anlatırken, üç farklı düşüncenin de görüşlerini yansıtan gazete ve dergileri kullanmıştır¹¹.

Kazgan tarihi kronolojik sıraya göre anlatmak yerine nedenselliği ön plana çıkararak ve padişah ya da sadrazam dışında dönemin önde gelen isimleriyle de birlikte ekonomik, sosyolojik ve hatta yer yer psikolojik açıdan incelemiştir. Kazgan'ın çalışmalarına bakarak tarih ekollerinden Annales¹² ekolüne yakın olduğu söylenebilir¹³. Tarih kitaplarında genel olarak cumhuriyetin kuruluşundan sonra bankacılık gibi sektörlerde kalifiye eleman eksikliğinden bahsedilir ama bunun nedeni ya da sebeplerinden bahsedilmez. Kaz-

7 A.g.e., s.65.

8 A.g.e., s.79-84, 89-91.

9 A.g.e., s.269.

10 Kazgan kitabında İslamcılık görüşünü anlatmak için İslam Salom Mecmuası, Türkçülük görüşü için Türk Yurdu dergisi ve Osmanlılık anlatım için Resimli Kitap ve Şehbal dergilerinden alıntılar yapmıştır.

11 Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.202.

12 "Annales ekolü geleneksel tarihçilik anlayışının yerini, sorun odaklı bir tarih anlayışı alır. Siyasete odaklanan bir tarih anlayışı yerine, insan faaliyetlerinin tamamına eğilen bir tarih anlayışı hakimdir. Diğer disiplinlerle etkileşim içindedir".

13 Ergin Ayan, "Türk Tarih Yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu", Tarih Okulu Dergisi, C.2011, S.XI, s.75.

gan, geri kalmışlığın sebeplerinden birisi olarak gördüğü bu durumu da incelemiştir. Kazgan, Türk Müslüman ailelerinin çocuklarının devlet memuriyeti gibi işleri seçtikleri, banka gibi finans alanlarında çalışmayı tercih etmediklerini belirtmiştir. Hatta şube açan yabancı bankalar Türk Müslüman çocuklarına istihdam alanında öncelik tanımışlar ama gerekli talebi bulamamışlardır. Kazgan, azınlıkların bu konularda kendilerini daha geliştirmiş olduklarının altını çizerek, Galata'nın en ünlü bankerleri olan Kristaki, Zarifi gibi isimlerin bankalarda hademelikten yükseldiklerine dikkat çekmiştir¹⁴. Kazgan'ın özellikle Osmanlı finans tarihi alanındaki çalışmalarına yüzlerce farklı çalışmada atıflar verildiği görülmektedir. Bunun yanında Gülten Kazgan, Şevket Pamuk, Ahmet Tabakoğlu gibi çok değerli iktisat tarihi akademisyenlerinin kitaplarında da Kazgan'a yapılan atıflar olduğunu gözlemlenebilir. Kazgan'ın ise Osmanlı'dan Cumhuriyete Şirketleşme kitabında, Şevket Pamuk ve Murat Koraltürk gibi değerli iktisat tarihi akademisyenlerinden alıntıları olduğu da görülebilir.

Çalışmalar genel olarak Osmanlı Devleti dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları, devletçilik dönemi (1930-1940), İkinci Dünya Savaşı ve sonrası (1940-1950), yeni liberal dönem (1950-1960), planlı dönem (1960-1980), yeni liberal dönem ve dışı açılım (1980 ve sonrası), şeklinde incelenmiştir. Ancak Galata Bankerleri ve Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali gibi sadece Osmanlı'nın incelendiği çalışmalarda kişiler

ve olaylar üzerinde durulmuştur. Aslında Annales ekolüne yakınlığı bu kitaplarda daha açık şekilde görülmektedir. Ekonomi ve tarihi birlikte inceleyerek, sadece dönemin padişah ya da sadrazamlarına değil, ilgili dönemde ilgi çekici işler yapan kişileri de çalışmalarında oldukça yer vermiştir. Örneğin Avrupa'da Finans Kapitali kitabında Artin Kazaz gibi bir bankerin İstanbul'un iâşesinde devlet müdahalesinden serbest piyasaya geçilmesinde nasıl bir etkisi olduğunu anlatmıştır.

Dönemin Başarılı İsimlerine Kitaplarında Yer Vermiştir

Kazgan çalışmalarında dönemin ilerleyişine yön veren isimler üzerinde oldukça fazla durmuştur. Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali kitabında üzerinde durduğu isimlerden Artin Kazaz'ı aynı dönemde Fransa'da Ouvrard ile karşılaştırarak anlatmıştır. Ouvrard'ın Napolyon'a finansman sağlamasıyla düşman güçlerinin Paris sokaklarına girmesini önlemesi gibi, Artin Kazaz'ın da Rus ordusunun İstanbul'a girişini sağladığı finansman ile önlediğini anlatmıştır. Artin Kazaz'ın, Sultan II. Mahmud'un gözdesi haline geldiğini belirten Kazgan, Artin'in para basma yönündeki becerileri sayesinde, Darphane amirliğine getirildiğini de vurgulamıştır. Artin Kazaz'ın paranın zaman değerini bilen ve uygulayan ilk devlet görevlisi olduğunun da altını çizmiştir¹⁵. Ayrıca 1815 yılı civarında İstanbul'da başlayan tahıl ve buğday kıtlığının çözümü için de devlet

14 Kazgan, 2022a, s.246.

15 Haydar Kazgan, Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali, Efil Yayınevi, Ankara, 2022, s.31.

müdahalesi yerine serbest piyasanın geçerli olmasını sağlayanın Artin Kazaz olduğunu, o dönem Artin Kazaz'ı araştıran bir tarihçinin kaynakları doğrultusunda anlatmıştır. Artin Kazaz'ın İstanbul'un iâşe sorununun, buraya getirilen buğday gibi önemli gıda maddelerin narh fiyatının kaldırılmasını ve serbest piyasa ile herkesin ürününü istediği fiyattan satılabilmesiyle çözüme kavuştuğu da dikkat çekilen başka bir noktadır. Yine II. Mahmud zamanında yapılan Rusya savaşı için gerekli finansmanın Artin Kazaz'ın para operasyonlarındaki becerisi sayesinde çözüldüğü de belirtilmiştir¹⁶.

Kazgan'ın üzerinde durduğu isimlerden bir diğeri ise 1870 yılında Sultan Abdülaziz döneminde maliye nazırlığına gelen Mustafa Fazıl Paşa'dır. Fazıl Paşa banknot ihraç tekeli Osmanlı Bankası'na verilmesini sağlayarak, Osmanlı'nın senyoraj hakkından mahrum kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı ekonomisinin ilerleyememesinin sebeplerinden birisi olan senyoraj hakkının kaybedilmesine sebep olan paşa hakkında çoğu tarih kitaplarında bahsedilmemiştir. Kazgan paşa hakkında ayrıntılı araştırmalar yapmıştır. Paşanın ekonomi ve mali idari işlerinden fazla anlamadığı için Mısır'daki şeker fabrikasının müdürü Sakakin'i İstanbul'a davet ederek kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Tüm bu süreç içerisinde Osmanlı Bankası da banknot ihraç tekeli elde ettiği için Kazgan, Sakakin'in Osmanlı Bankası kurucularıyla yakın te-

masta olduğunu ima etmiştir¹⁷. Bunun yanında Kazgan paşanın ilk bütçe hareketiyle vatandaşın, vergi mükelleflerinin ödedikleri vergilerin nerelere gittiğini bilebilmeleri ve vergileri için hesap sorabilmeleri açısından bir devrim yarattığını da belirtmektedir. Ayrıca paşanın savurgan birisi olduğuna dikkat çekerek, Jön Türklerin kurucularından olduğu içinde bu harekete ve dönemde yayınlanan pek çok esere bolca para harcadığını da anlatmaktadır. Yine eğlence hayatına düşkün birisi olduğu içinde oldukça israf bir hayatı olduğunu da M. Zeki Pakalı'nın Maliye Teşkilatı Tarihi adlı eserinde, paşanın verdiği lüks bir akşam yemeği hakkındaki yazıyı birebir aktararak anlatmıştır¹⁸.

Kazgan'ın en çok bahsettiği bir diğeri isim ise sultan Abdülaziz döneminde iki defa sadrazamlık unvanı verilen Mahmut Nedim Paşa'dır. Kazgan Galata Bankerleri kitabında bu paşa hakkında geniş bir yer vermiştir. Nedim Paşanın Rus elçisi İnyaçyef ile dostluğuna dikkat çekerek bu dostluğun ve başka bir yönüyle İnyaçyef'in emrine girmiş olmasının sonucunda Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Rumeli ve Bosna Hersek toraklarının kaybedilmiş olduğunu anlatmıştır. Kazgan paşanın ekonomi ve finans işlerinden iyi anlayan bir devlet görevlisi olduğunu, ama aynı zamanda kişisel çıkarları doğrultusunda çok fazla yolsuzluklara adının karıştığını da anlatmıştır. Paşanın döneminde yaşanan en büyük olayın ise bütün Avrupa borsalarını derinden etkileyen,

16 A.g.e., s.40-42.

17 Kazgan, a.g.e., s.81-82.

18 A.g.e., s.83-84.

Osmanlı'nın borçlarının ana para ve faizlerinin yarıya indirilmesi kararı olduğunu belirten Kazgan, bu kararın hemen her devlet sırrı ve kararlarını duyurulmadan önce bilgi sahibi olan ünlü Galata Bankerlerinden gizlenmiş olduğunu da ayrıca vurgulamıştır. Galata Bankerlerinin bu bilgiden haberdar olmamaları da onların Avrupa'daki itibarlarını sarsan bir olay olduğunun da altı çizilmiştir¹⁹. Kazgan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi eserinde de Nedim Paşa'yı Osmanlı'da sonun başlangıcına sebep olan ve bir gecede kabineden çıkan bir kararla moratoryumun²⁰ ilan edilmesi hususunda ele almıştır. Kazgan, bu kararın alınmasıyla Avrupa ile ilişkilerin bozularak kömür, silah ve askeri ihtiyaçların yapıldığı ithalatın bir anda kesilmesine sebep olduğundan ve Rusya'nın bunu fırsat bilerek, Osmanlı Devleti'ni tarihte görülmemiş bir yenilgiye uğratmasına dikkat çekmiştir²¹.

İktisat Tarihi Çalışmalarından Önce Yaptığı Bazı Makro Ekonomik Çalışmalar

Kazgan 1950 sonları ile 1960 yılları başlarında yaptığı çalışmalarda Türkiye'de bir sermaye piyasasının oluşmamasının eksikliklerini dile getirmiştir. Ayrıca şehirleşme ve gayrimenkul sektörünün de üzerinde durarak, Amerika'da yaşadığı

yıllarda bazı şehir ve eyaletleri bu konular üzerinde inceleme fırsatı da bulmuştur. Kazgan'ın Türk iktisadi tarihi literatürüne büyük katkılar sunduğu, ilk kez kendisinin çalışmalar yaptığı 19. yüzyıl Osmanlı ekonomisi ve finans tarihi konu içerikli kitaplarını incelemeye başlamadan önce, Türkiye'nin o dönemde içinde bulunduğu ekonomik, mali ve sosyolojik yapısını incelediği çalışmalarında kısaca durulacaktır.

Kazgan'ın 1952 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında Türkiye'de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin mevzuu Meselesi çalışmasını yayınlamıştır. Çalışmada Türkiye'de zirai kazançların da vergilendirilmesi gerektiğini ama bu vergilendirme oranının doğru belirlenmesi gerektiğini ele almıştır. Sadece geliri zirai ürünlerden gelen bir çiftçinin vergi yükünün fazla olması durumunda, çiftçinin elde ettiği geliri bir yıl sonra tarım yerine gayrimenkul gibi alternatif yatırımlara aktarabileceğini vurgulamıştır. Kazgan bu hassas çizginin korunabilmesi için ne gibi önlemler alınabileceğini örnekler ile anlatmıştır. Ayrıca Kazgan yazısında kanunlar ile hangi alanların zirai sayılacağı belirtilmesi gerektiğini ve bazı sanayi uygulamalarının zirai olarak kabul edildiğinden, vergilerden muaf tutulduğu için bir haksızlık oluştuğuna da dikkat çekmiştir. Bu bakımdan zirai vergilerde indirim yapılırsa da kanunlar ile sektörler arası sınırların

19 Kazgan, Galata Bankerleri, s.110-131.

20 Bu karar borçların para yerine yeni bir borç senediyle, yani tahvilat ile ödeneceğinin açıklanmasıdır.

21 Kazgan, 1997, s.136-178.

çizilmesi gerektiğinin altını detaylı bir şekilde çizmiştir²².

Kazgan 1957 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında yayınladığı Türkiye’de Bir Sermaye Piyasası Kurulması ve Yatırımların Finansmanı makalesinde Türkiye’de sermaye piyasasının eksikliğinden bahsederken, böyle bir piyasanın var olabilmesi için de devlet müdahalesinin olabildiğince az olması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca çalışması kapsamında incelenen dönemde enflasyondan dolayı tasarrufların arttığı ama bu tasarrufların yatırımlara dönüşmesinde istenilen sonuca ulaşamadığını belirtmiştir. Yine bu dönüşümün sağlanamamasında bankaların finansman alanında kısa vadeli kredilerde ısrarcı olmaları, sanayi sektörüne kredi tahsisinde yetersiz olmaları, bankaların işletmelerin için kredi derecelendirme yapmayarak tüm işletmelere aynı faiz oranları sunmaları ile çok küçük işletmelerin gereksiz büyüklükte krediler alabilmeleri gibi sorunlara dikkat çekmiştir. Ayrıca Kazgan dönemde bir sermaye piyasasının olmamasının eksikliğinin şirketlerin büyümesinde ve tasarrufların yatırımlara dönüşmemesinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Sermaye piyasalarının tasarruf sahipleri ve firmalara ne gibi faydalar sağlayacağına değinmiştir²³.

Kazgan’ın doçentlik eğitimini tamamlamak için Chicago Üniversitesi’ne gittiği

süreçte yayınladığı Amme Hizmetlerinin Finansmanı ve Şerefiye adlı çalışmasında şehirleşmeyle beliren finansman ihtiyaçlarının kamu harcamalarıyla ve nihayetinde şerefiye gibi ödemelerle temin edilmesini anlatmıştır. Kazgan çalışmasında Amerika’nın Chicago, Detroit gibi şehirler ile Michigan eyaletinden şehirleşme ve kamu çalışmaları hakkında karşılaştırmalı örnekler vermiştir. Yapılan kamu harcamaları ile mevkilerin gelişimi ve dolayısıyla o yörede gayrimenkulleri bulunan kişilerin dolaylı yoldan rant elde ettiğini anlatmıştır. Ayrıca rant sağlayan gayrimenkul sahiplerden alınan şerefiye gelirleriyle doğan finansman sorununun giderildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu çalışmada şerefiye ile verginin farkını da ele alarak ikisi arasında ayrımları ve özellikle verginin belirli ve devamlı olmasını ama şerefiyenin bir kereye mahsus alınacağından istenilen miktarda temin edilebileceğini detaylı olarak açıklamıştır²⁴.

İşçi, işveren ve ücret ilişkilerini de detaylı inceleyen Kazgan 1963 yılında yayınladığı İşletmelerde Ücretlilere Kardan Pay Verme Politikası çalışmasında işçilerin kardan pay aldıklarında işlerinde daha başarılı olup, motive olabileceklerini anlatmıştır. Belirli bir karın üstünde işçilere kar dağıtılacağı duyurulduğu zaman işçiler bu karın elde edilmesi için daha sıkı çalışacaktır. Çalışmada işçilere kardan pay verilerek firmaların neler kaza-

22 Haydar Kazgan, “Türkiye’de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin Mevzuu Meselesi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.14, S.1-4, İstanbul, 1952, s.178-201.

23 Haydar Kazgan, Türkiye’de Bir Sermaye Piyasası Kurulması ve Yatırımların Finansmanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.19, S.1-4, İstanbul, 1957, s.395-434.

24 Haydar Kazgan, “Amme Hizmetlerinin Finansmanı ve Şerefiye”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.22, S.2, İstanbul, 1960, s.99-133.

nabileceği ve bu karların nasıl hesaplanıp dağıtılabileceği ve dağıtım süreci üzerinde durulmuştur. Bu süreçte işçilerin konu hakkında bilgilendirilmesi gerekliliği ve özellikle zarar dönemlerinde işçilere önceden bilgilerin verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İşçilere kara ortak etmek yanında işgücü ve üretim masraflarından elde edilen tasarrufların dağıtılmasını içeren üretime iştirak ve işçilerin hisse sentleriyle hissedar²⁵ yapılması öngörülen planlardır²⁶.

1964 yılında yine İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında yayınladığı İşçi Sendikalarının Talepleri ve Toplu Sözleşmelerin Getirdiği Yeni Bir Ücret Anlamı çalışmasında işçi ve işveren sendikalarının toplu ücret sözleşmelerinde yapılabilecek olan yüksek artışların hem işletmelerin maliyetlerinin artması sonucu bunu ürünlerinin fiyatlarına yansıtması, hem de işçilerin gelir düzeylerinin artması ile harcama güdüsü doğrultusunda talep artışı neticesinde, fiyatlar genel düzeyinin artacağına dikkat çekmektedir. Çalışmada lider toplu sözleşmeleri oldukça sık vurgulayan Kazgan, sektör içi ya da sektörler arasında en iyi durumda olan şirketin ücretleri belirlediği ve diğer şirketlerin de bu ücret politikasını kabul ettiklerini belirtir. Ancak bizim gibi ülke-

lerde bunun gerçekleşmesi için sektörler içinde oligopol tutum sergilenmesi, oldukça zayıf bir talep esnekliğinin olması ve yeterli bir iş arzına bağlı olduğunu da belirtmiştir²⁷. Sendikaların işçi haklarını korumada ne kadar önemli olduğunun da altını çizen Kazgan, sendikalaşmanın küçük, orta, büyük tüm şirketlere yayılması gerektiğinin altını çizmiştir²⁸.

Kazgan bu çalışmasında genel olarak sendikalaşmanın işçi hakları ve ülke ekonomisi için iyi sonuçlar getireceğini ama aynı zamanda yüksek ücretler neticesinde oluşabilecek dolaylı enflasyonun önüne geçmek içinde devletin bazı tedbirler alması gerektiğini belirtmiştir. Ücret artışlarının enflasyonu artırdığı ve enflasyonun da işçilerin yeniden ücret artış taleplerinde bulunacağı bir tehlikeli döngünün önemini vurgulamıştır. Ayrıca emek arzının da yeterli olması gerektiği aksi durumda büyük şirketlerin daha yüksek ücretler ile emek transfer edebileceğini ve böylece yine fiyatlar genel düzeyinin yükselmesine sebep olacağını vurgulamıştır²⁹.

Türk bankacılık sistemiyle de ilgili çeşitli çalışmaları bulunan Kazgan 1967 yılında yayınladığı çalışmasında Etibank'ın faaliyetlerinde bulunduğu maden ve elektrik enerjisi üretim şirketlerinin fa-

25 Hisse senetleriyle çalışanların hissedar yapılması dönem içinde henüz gelişmiş ülkelerde bile tam uygulanmadığı için Amerika üzerinden detaylı açıklama yapılmıştır.

26 Haydar Kazgan, "İşletmelerde Ücretlilere Kardan Pay Verme", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.23, S.3-4, İstanbul, 1963, s.216-231.

27 Kazgan ülkemizde ilgili dönemde daha çok büyük işletmelerin sendikalaştığını, küçük ve orta işletmelerin ise işçi haklarında gerekli özeni göstermediğini belirtmiştir

28 Haydar Kazgan, "İşçi Sendikalarının Talepleri ve Toplu Sözleşmelerin Getirdiği Yeni Bir Ücret Anlamı", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.24, S.1-2, İstanbul, 1964, s.182-192.

29 A.g.m., s.182-192.

aliyetleri ve özellikleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Kazgan iki sektör için yıllar itibariyle gelişimlerini çeşitli tablo ve grafiklerle göstermiştir³⁰.

Kazgan'ın 1970 yılında Murat Aksoy ile birlikte yayınladığı Sermaye Piyasası ve Yatırım Ortaklıkları çalışmalarında sermaye piyasasının nasıl daha aktif işleyerek birikimlerin sanayi sektörünü geliştirebileceği üzerinde durulmuştur. Yatırım fonları ve yatırım ortaklıkları ile halkın birikimlerinin en az risk düzeyi ile değerlendirilebileceği ve sanayi sektörünün de ihtiyaç duyduğu finansmanın sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Yani fon fazlası olanlar ile fon ihtiyacı olanların bir araya gelmesinin önemini vurgulamışlardır. Yatırım ortaklıklarının nasıl ortaya çıktığı ve işleyiş yapısının anlatıldığı çalışmada özellikle küçük yatırımcılara güven verebilmek ve birikimlerinin olabildiğince az risk gözeterek değerlendirebilmek ancak uzman kişiler tarafından yapılabileceği de önemle belirtilmiştir. Çalışmada dünyada yatırım ortaklıklarının gelişim tarihine kısaca değinerek Anglo-Sakson yatırım ortaklıkları ile Alman yatırım ortaklıklarının farkı üzerinde durulmuştur. Alman yatırım ortaklığının daha çok bankalar aracılığıyla yapıldığına işaret edilerek Türkiye içinde böyle bir yapılaşmanın daha uygun olacağı anlatılmıştır. Yatırım ortaklıklarının 3 farklı yapısından bahsedilerek Almanya'nın uygulamalarını göz

önünde bulundurarak açıklanmıştır. Türkiye'de yatırım ortaklıklarının ise banka sistemi dışında düzgün ilerleyemeyeceğinin altı çizilmiştir. Ayrıca yatırım fonları ile yatırım ortaklıkları arasındaki farklara da değinerek, yatırım fonlarının daha güven verici olmasından ötürü sadece bankalar aracılığıyla işlem yapılabileceği belirtilmiştir. Yine ülkemiz için yatırım fonları ile bir yatırım ortaklığı kurmak önerilmiştir³¹.

Cumhuriyet Gazetesi Yazılarından

1963 yılından itibaren Cumhuriyet Gazetesinde de aralıklı (genel olarak aylık ya da birkaç ayda bir) yazılar yazan Kazgan'ın yine ülkenin içinde bulunduğu güncel olayları mali ve ekonomik açıdan incelediği dikkat çekmektedir. Seçim öncesi ve sonrasında, açıklanan programları incelerken politik çerçevede yorumlar yaptığı da görülmüştür. Cumhuriyet Gazetesi arşivlerinden incelenen yazılara bakarak dönemin vergi, istihdam, emek ve sendikalaşma, işçi ve işçi hakları ile işçiyeye yapılabilecek yeni ödeme yöntemleri üzerinde yorumlar, devlet yatırımları, eğitim, içinde bulunduğu planlı dönemle ilgili gelişmeler ve batı ülkeleriyle mukayese, devletçilik, liberalizm ve sosyalizm gibi konularda yazıları olan Kazgan'ın ilgi çeken birkaç yazısına değinmekte yarar var.

30 Haydar Kazgan, "Türk Banka Siteminde Müessese ve İştirakler: Etibank'ın Müessese ve İştirakleri Hakkında İnceleme", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.26, S.1-4, İstanbul, 1967, s.184-215.

31 Haydar Kazgan, Murat Aksoy, "Sermaye Piyasası ve Yatırım Ortaklıkları", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.30, S.1-4, İstanbul, 1970, s.333-349.

Örneğin yerel seçimler öncesinde Belediye Seçimleri ve Devlet Maliyesi yazısında, belediye bütçesi ile devlet bütçesi arasındaki farkların ince bir çizgiyle çizilmesi gerektiğine ve belediyeye verilen bir alanın ancak kiralık olarak verilebileceğine dikkat çektiğini gözlemlenmiştir³². Yine Atatürk Sosyalist Değildi yazısında da milli mücadele döneminde, öncesinde ve sonrasında Atatürk'ün herhangi bir sosyalist doktrine ilgi duyduğunu gösteren bir durum olmadığını anlatmıştır³³. Kazgan'ın turizm politikalarını incelediği bir diğer yazısında ise turizmin gelişiminde devletin müdahalesinin gerekliliğini vurguladığı görülmüştür. Turizmin özellikle geri kalmış bölgelerde özel sektöre verilecek destekler ile geliştirilmesinde bir anlamda alternatif turizmi anlattığı anlaşılmaktadır. Kazgan geri kalmış bölgelerin turizmi geliştirmesiyle gelişmiş bölgelerden gelir transferi olacağını, daha adil bir gelir dağılımı olacağını, istihdam yaratacağını anlatmıştır³⁴. İşçi ve küçük esnaf incelemesini yaptığı bir diğer yazısında ise Kazgan, küçük esnafın ekonomiye bir katkısı olmadığını ve büyük şirketlerin kuruluşlarının bir an önce artırılması gerektiğini anlatmaktadır. Küçük esnafın bir istihdam yaratamadıkları gibi genel olarak vergi gelirlerine de katkıları olmadığını belirtmiştir. Küçük esnafın sermaye ve emek gücünü sanayi ve ticaret alanlarında kullanıldığında milli geli-

re büyük bir katkı sunabileceklerinin de önemini vurgulamıştır³⁵.

Kazgan 1980'lerde Osmanlı finans tarihi incelemelerini yoğunlaştırdığı için gazetelerde de Osmanlı tarihi hakkında ya da incelediği, tartıştığı güncel konular Osmanlı finans tarihi perspektifinde anlatmıştır. Yine Cumhuriyet gazetesinde yazdığı bir yazıda Türkiye'de gümrük vergilendirme sürecini başından geçen bir olayla anlatmadan önce Fatih'in fethi sırasında kurduğu Rüsumat Çadırından bahsetmiştir. Yazının ilgi çeken yönü ise Osmanlı'da iltizam sisteminin Bizans'ta kurulan Rüsumat Çadırıyla gelmiş olmasıdır. Bizanslılar İstanbul Boğazından ticaret amaçlı ya da transit geçen onlarca gemiden ondan fazla vergi ve harç almış ve bunu Galata banker ve tüccarlara ihale ederek yapmışlardır. Bu vergilendirme sisteminde Bizans'ın oldukça yüksek gelir elde ettiğini belirten Kazgan, Fatih kasası boş olan Bizans'ın sokakları ve halkının lüks içinde yaşamasının sebebinin Rüsumat olduğunu öğrenince, fetih sırasında Rüsumat çadırını kurarak, Muhafaza hariç tüm yönetimi Galata banker ve tüccarlarına bırakmıştır. İşte daha sonra Osmanlı yönetiminde iltizam sistemi olarak anılacak bu ihale usulü vergi tahsilatı sisteminin aslında Fatih Sultan Mehmet zamanında, Galatalılar ile başladığını anlatmıştır³⁶.

Cumhuriyet gazetesinde Tarık Zafer Tunaya ile Osmanlı'da borçlanma üzerin-

32 Cumhuriyet Gazetesi, "Belediye Seçimleri ve Devlet Maliyesi", 20.11.1963, s.2.

33 Cumhuriyet Gazetesi, "Atatürk Sosyalist Değildi", 23.11.1963, s.2.

34 Cumhuriyet Gazetesi, "Turizm Politikamız ve Gerçekler", 09.11.1965, 2.

35 Cumhuriyet Gazetesi, "İşçi Tarifi ve Küçük Esnaf", 16.02.1966, 2.

36 Cumhuriyet Gazetesi, "Fatih'in Rüsumat Çadırı!", 14.09.1991, 2.

de yapılan söyleşide Tanzimat'ın getirdiği değişimle tüketim alışkanlıklarının da değişerek yeni gereksinimler ortaya çıktığını ve bunların ithal edilerek sağlandığını ifade eden Kazgan borçlanmanın sonunda dışa açılmayı getirdiğini de dile getirmiştir. İlk borçlanma 1854'ten sonra yoğun borçlanma yaşandığına dikkat çekerek bayrağın bile ithal edilerek getirildiğini vurgulamıştır³⁷. Yine Cumhuriyet gazetesinde Hazal Ataş Çakır ile yaptığı söyleşide Osmanlı'nın gerileme ve çöküşünün sebeplerini, gelişmemiş bankacılık sistemi, kâğıt paraya geçilememesi ve kendi silahını üretemeyen bir ülke olması olarak anlatmıştır. Kazgan kâğıt para ihracının olmaması ve bu yüzden yatırımların ve dolayısıyla tasarrufların oluşamadığına dikkat çekmiştir³⁸.

Kitap Eser İncelemeleri

1. Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz

Kazgan, Alkan Soyak ve Murat Koral Türk ile birlikte yazdıkları Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz eserinde Türk sigortacılık tarihinin önemli gelişmelerini Osmanlı Devleti'nden itibaren incelemiştir. Ayrıca dünya sigortacılık gelişimine de yer verdikleri eserde en büyük sigorta şirketlerinden olan ve günümüzde Koç Allianz olarak bilinen Şark Sigorta özelinde de bir gelişim seyri anla-

tlmıştır. Çeşitli belgeler, resimler ve Şark Sigorta'nın faaliyet raporları ile çalışma desteklenmiştir. Sigortacılık tarihi alanında önemli bir çalışma olmasından dolayı, Kazgan'ın incelenecek eserlerinden birisi olmuştur.

Çalışmada sigortanın ilkçağdan bu yana çeşitli şekillerde uygulandığının anlatıldığı bu kitapta ilk sigortacılığın insanların mal taşıma sırasında haydut saldırılarına karşı kendilerini güvence altına almak istemelerinden oluştuğu ve modern anlamda ise ilk olarak 14. yüzyılda ortaya çıktığı belirtilmiştir. Sonrasında Osmanlı Devleti'nde oldukça yaygın olacak olan yangın sigortaları ise 17. yüzyılda İngiltere'de yaygınlaşmaya başlamıştır³⁹. Kazgan ve çalışma arkadaşları Osmanlı Devleti'nde her ne kadar ilk sigortacılığın 19. yüzyılda başladığı belirtilse de öncesinde avarız vakıfları, loncalar gibi kurumlarda benzer uygulamaların görüldüğünü belirtmişlerdir. İstanbul'un fethi ile Avrupada uygulanan deniz nakliyatı sigortalarının yapıldığını da dile getirmişlerdir⁴⁰. Ticaretin sigortacılığı, sigortacılığın ihracatı geliştirdiği 19. yüzyılda bazı zengin kesiminde sigortaya olan ilgilerinin arttığı ve İstanbul'un en büyük sorunlarından birisi olan yangına karşı sigorta taleplerinin arttığı belirtilmiştir. Gayrimüslim sınıf için önemli bir yerleşim yeri olan Perada çıkan yangın ise çeşitli yabancı sigorta şirketlerinin Os-

37 Cumhuriyet Gazetesi, "Osmanlı döneminde borçla bayrak satın alınmıştı..", 14.11.1978, s.5.

38 Cumhuriyet Gazetesi, "Avrupa İç Ticarete Hâkim Oldu", 22.07.1998, s.3.

39 Haydar Kazgan, Alkan Soyak, Murat Koral Türk, Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 22.

40 A.g.e., s.26-28.

manlı'ya olan ilgisini artırmıştır. Kitapta Osmanlı Devleti'nde özellikle İstanbul'da yangın sorunlarından oldukça sık söz edilmiştir. Yangınlar için çeşitli önlemler almak üzere 1898 yılında o zaman faaliyette bulunan 44 sigorta şirketi bir sendika kurulduğu ve istenilen sonuçları veremediği anlatılmıştır⁴¹.

Osmanlı Devleti'nde 1908 ikinci meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçılar tarafından desteklenen milli ekonomi modeli üzerinde şirketleşme oldukça yaygınlaşmıştır. Kitapta kurulan ilk sigorta şirketinin Osmanlı Umum Sigorta Şirketi olduğu belirtilmiştir. Türkiye Milli Sigorta Şirketi, İttihadı Milli Şirketi ve Vatan Sigorta şirketi dönem içerisinde kurulan diğer sigorta şirketleridir. Kazgan ve arkadaşları Osmanlı Devleti'nde sermaye yoksunluğu, dini fetvaların yanlış yönlendirmesi⁴² gibi sebeplerle sigortacılığın gelişmemesinin nedenlerinden olduğunu anlatmışlardır⁴³.

Osmanlı Devleti'nde sürekli artan sigorta şirketlerinin cumhuriyetin kuruluşundan önce 120 civarında olduğunu ama Birinci Dünya Savaşı, Yunanistan ordusunun İstanbul'u terk ederken büyük bir yangın çıkarması, şirket için mali bozukluk gibi sebeplerle cumhuriyetin ilk yıllarında 53 adete düştüğü belirtilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında hala yabancı sigorta şirketlerinin daha fazla ve sektöre

re daha hâkim olduğu da vurgulanmıştır. 1924 yılında İş Bankası'nın kuruluşundan sonra Anadolu Sigorta Şirketi de kurularak Şark Sigorta Şirketinden sonra ilk milli sigorta şirketinin de kurulduğu belirtilmiştir⁴⁴. Türkiye'de 1920'li yıllarda yangın, hayat, taşımacılık gibi belirli alanlarda faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin yanında, yasal tüm sigorta işlemlerini yapabilecek sigorta şirketlerinin de kurulduğu anlatılmıştır. Kitapta 1927-1932 yılları arasında en çok yangın olmak üzere sigorta şirketlerinin nakliyat, kaza ve hayat alanlarında da prim ürettiklerini de detaylı tablo şeklinde gösterilmiştir⁴⁵.

Devletçiliğe geçiş sürecinde Milli Reasürans Şirketi kurularak milli ekonomi adımıyla sigortacılık sektörünün de gelişmesinin hedeflendiği vurgulanmıştır. 1932 yılında 8 yerli 29 yabancı olmak üzere 37 sigorta şirketinin faaliyette olduğunu ve genel olarak yangın üzerinde yoğunlaşılacağına vurgu yapılmıştır. Devletçilik döneminde atılan adımların sonuçlar vererek yerli sermayeyle 1935 yılında Güven Sigorta ve 1936 yılında Ankara Türk Sigorta şirketlerinin kurulduğu da belirtilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise sigortacılık daha ulusal olmaya başlamış ve savaş yılları ve sonrasında pek çok sigorta şirketleri kurulmuştur. 1950'li yıllarda ise kamu banka ve kurumlarının da sigorta şirketleri kurmaya başladıkları

41 A.g.e., s.35-49.

42 Sadece yabancı ülkede bulunan sigorta şirketlerinden alınan tazminatın helal sayıldığı gibi fetva verildiğini vurgulamışlardır.

43 A.g.e., s.56.

44 A.g.e., s.72-79.

45 A.g.e., s.91.

anlatılmıştır. Planlı dönemde sigorta şirketlerinin sayısının artırılmaması yasası ile sigorta sektöründe durgunluğun başladığı ve 1980 sonrası yeniden liberal ekonomiye geçiş sürecine kadar devam ettiği belirtilmiştir. Kitapta ilgili yıllar tek tek tablolar halinde sigorta şirketlerinin cari ve reel prim üretimi ile reel prim üretimi yıllık büyüme hızları gösterilmiştir⁴⁶.

1980'li yıllarda dışa açılma ve liberal ekonomik görüş hemen hemen tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de başlamış ve bundan sigorta sektörü de olumlu etkilenmiştir. Kazgan gelişmiş ülkelerde hayat sigortalarının öne çıktığı ama Türkiye'de hayat sigortalarında düşüş görüldüğüne dikkat çekmiştir. Dışa açılım ile birlikte planlı dönemde alınan sigorta şirket sayısında sınırlamanın kaldırılması, hayat sigortalarının ayrılarak hayat ve hayat dışı olarak kategorize edilmesi, serbest tarife sistemine geçiş gibi sektörde yeni adımların atıldığı da anlatılmıştır. 1987 yılında 24 yerli, 18 yabancı olmak üzere toplam 42 sigorta şirketi bulunurken, 1996 yılında 42 yerli, 13 yabancı olarak toplam 55 sigorta şirketinin faaliyette bulunduğu tablo halinde gösterilmiştir⁴⁷.

Kitapta Türk sigortacılığının 1990 yılından sonra serbest tarife sistemine geçilerek rekabeti artırması, zorunlu trafik sigortalarından dolayı kaza alanında sigortacılığın oldukça arttığı, sigortacılığın vergi sağladığı ve tasarruf aracı olması, fon birikimlerinde bulunması gibi özelliklerinden de ayrıntılı bahsedilmiş

ve fon yapısındaki değişimi de çeşitli yıllar itibarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Yine sigorta faaliyet alanlarını paylarını yüzdesel olarak 1970-1997 yılları arasında tablo halinde sunulmuştur. Son bölümde ise Şark Sigortasının kuruluşu, gelişimi, ülkenin içinde bulunduğu durum, şirketin yaşadığı sorunlar ve aldığı önlemler, kurulan ortaklıklar ile Koç ve Allianz'ın ana ortaklar olarak şirketin isim değişikliği, çeşitli yılların faaliyet raporları ile belgelenecek anlatılmıştır. Sigorta şirketinin sermayesi, prim üretimi, reel prim üretimi yıllık büyüme hızı gibi göstergelerle 1924-1997 arasında gelişimi ve faaliyet alanlarına göre dağılımı açıkça tablo halinde gösterilmiştir⁴⁸.

2. Tarih Boyunca İstanbul Borsası

Kazgan'ın üzerinde durduğu konulardan birisi olan İstanbul Borsası hakkında yazmış olduğu kitap ise 3 ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde borsacılığın ortaya çıkışı ve dünyada yaygınlaşmasıyla beraber Osmanlı Devleti'nde Galata Borsasının ilk izleri anlatılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı Devleti sürecinde Galata Borsasının bir resmi kurum haline gelerek gelişimi anlatılmış ve yapılan spekülasyonlar ile tarihin önemli olaylarının borsa oyunları ile ilişkisi anlatılmıştır. Son bölümde ise cumhuriyetin ilanı ile birlikte İstanbul Borsası ismini alan borsanın serüvenine devam edilmiştir.

Yalın bir dille yazılan kitap konuy-

46 A.g.e., s.88-124.

47 A.g.e., s.129,169.

48 A.g.e., s.172-264.

la ilgili merakı olan herkesin rahatlıkla okuyabileceği bir eser olmuştur. İktisat tarihi açısından her satırının değerli olduğu Tarih Boyunca İstanbul Borsası kitabında konuyla ilgili ayrıntılar çeşitli resimli belgelerle, kısa notlar halinde ayrıca gösterilmiştir. Borsacılığın ilk izlerinin, Venediklilerin ticarete önemli gelişimler kaydederek Akdeniz ekonomisinde bir hareketlilik sağlanması ve Avrupa'da merkezi devletlerin ortaya çıkışıyla görüldüğünü dile getiren Kazgan, Sanayi Devrimi ile merkezi devletlerin bütçe açıklarını kapatmak için finans kapitalinin de ortaya çıkmış olduğunu belirtmiştir⁴⁹. Borsanın bugünkü görünümüne 18. yüzyılın sonlarında ulaşıldığını anlatan Kazgan "... borsalar sanayide sermaye maliyetinin, devletlerin iç ve dış tahvillerinin, faizleri ve fiyatları ile diğer bütün kağıtların değerlendirildikleri önemli pazarlar haline dönmüşlerdir" olarak belirtmiştir⁵⁰. Borsanın her ülkenin ünlü bankerleriyle gelişmiş olduğunu yapılan açıklamalardan anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti içinde Galata Bankerlerinin Galata Borsasının gelişimini sağladıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde Galata Bankerlerinin önemini Kazgan hemen her kitabında yer vererek dikkat çekmiştir. Genel olarak Avrupa'da saygınlığı olan bu kişiler devletin iç ve dış borç bulmasında da yıllar boyu aracı görevi görmüşlerdir. İstanbul'un fethinden önce zaten Galata'da yaşayan bu tüccar ve bankerlerin

Fatih Sultan Mehmed ile anlaşarak tarih boyunca önemli görevler üstlendiklerini belirten Kazgan, Banker Zarifi, Baltazzi, Alleon, Hristaki Zografos, Abraham Kamondo gibi dönemin ünlü bankerlerinden de oldukça sık söz etmiştir. Klasik tarih yazarlarından daha geniş bir gözleme sahip olan Kazgan'ın bu kitabında da örneğin yeniçeri ayaklanması ile Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesinin sadece yeniçerilerin Nizam-ı Cedid ile yeni bir ordu kurulmasından hoşnut olmamaları değil, aynı zamanda Avrupa'dan gelen ucuz ithal malları ile rekabet etmek istemeyen ve Gedikler olarak bilinen esnaf ve loncaların da yeniçerileri desteklemeleri ile gerçekleştiğini belirtmiştir⁵¹.

Kazgan Tanzimat Fermanından sonra ve özellikle buharlı gemilerinde yaygınlaşmasıyla ithalatın yanında ihracatında arttığını belirtmiştir. Ancak oran olarak ithalatın hala fazla olduğu için dış açığın finansmanında yine Galata Bankerlerinin devrede olduğuna dikkat çekmiştir⁵². Hatta Galata Bankerlerine güvenin devlet tarafından ne kadar fazla olduğunun altını çizerek Abdülmecit tarafından çıkarılan bir ferman ile iki bankerin, Osmanlı Devleti'nde kurulan ilk banka olan İstanbul Bankasını kurduklarını ve böylece Galata Borsasının dış ülkeler ile bağlantı kurabildiğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde borsanın yaygınlaşarak sarayda herkesin dilinde olduğunu, spekülasyonlara gebe olduğunu ve bunun için Galata'da Komis-

49 Haydar Kazgan, Tarih Boyunca İstanbul Borsası, İMKB, İstanbul, 1995, s. 21.

50 A.g.e., s.23.

51 A.g.e., s.36.

52 A.g.e., s.43.

yon Hanı olarak bilinen yerde bir odanın sadece borsa işlemlerine ayrıldığını, Beyoğlu basını ile günlük ekonomi haberleri ile önemli tahvil ve senetlerin fiyat değerleri yayınlanmaya başladığını, 1854 ilk dış borçlanmayla birlikte borsa oyunlarının da başladığını ve 1873 yılında devlet tarafından resmi bir kimlik tanınarak ilk Menkul Kıymetler Borsası Kanununun çıkarıldığını Kazgan bu kitabında detaylı olarak açıklamıştır⁵³.

Kazgan çalışmalarında dönemin önemli isimlerinden de oldukça sık söz eder. Örneğin Sultan Abdülaziz döneminin sadrazamı Mahmut Nedim Paşa ve onun yakın dostu Rus elçisi İnyaçyef arasında yaşananlar Galata Bankerleri kitabında da anlatılmıştır. Hatta Mahmut Nedim Paşa Hükümetinin moratoryum ilan etmesinin arkasında İnyaçyef olduğunu iddia edenlerin olduğunu da belirtmiştir. Kazgan moratoryumun ilanının öneminden her fırsatta bahsetmiştir. Moratoryumun ilanı ile beraber Osmanlı ekonomisi ve ordusunun dışı bağımlı hale geldiği ve bu durumun doğal olarak fırsatçı devletleri harekete geçirdiğini anlatmıştır. Akabinde gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşının klasik tarihçilerin bahsettiği Hersek isyanı ve bir Bulgar kızının Müslüman olması gibi sebeplerin çok küçük sebepler olduğunu ve asıl sebebin Galata oyunu olduğunu ve Avrupa finans kapitalinin

Rusya'yı kullanarak istediğini almak olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

Kazgan'ın önem verdiği bir diğer konu da Düyun-u Umumiye'dir. Düyun-u Umumiyenin kökeninin aslında Galata Bankerlerinin Osmanlı Devleti'nden tahsil edeceği borçlarını tahsil etmek amacıyla Rüşum-u Sitte şirketine dayandığını da Kazgan kitaplarında dile getirmiştir. Şirketin beklenmedik başarısı Avrupa devletlerinin ilgisini çekmiş ve Osmanlı Bankası aracılığıyla Avrupalı alacaklı devletler yeni bir benzeri düzenlemenin yapılmasını istemişlerdir. Kazgan bu istek doğrultusunda Muharrem Kararnamesiyle Düyun-u Umumiye İdaresinin kurulduğunu belirtmiştir⁵⁵. İdarenin borçlarını tahsil etmesi ve fazlasını Osmanlı Hükümetine devretmesiyle iki tarafında memnuniyeti ve yeni şirketlerin kurulmasıyla Galata Borsası'nın da hareketlendiğini yine Kazgan bu kitapta detaylı olarak anlatmıştır. Abdülhamit'in ve dönemin maliye bakanı Agop Paşa'nın yerli ve yabancı kağıtlara ilgisinin borsayı daha da canlı tuttuğunu belirten Kazgan⁵⁶ bir süre sonra piyango işlemlerinin de görülmeye başladığını belirtmiştir⁵⁷. Yine bu dönemde Osmanlı ortaokul, lise ve askeri liselerinde iktisat, ticaret ve borsa derslerinin verilmeye başladığının da altını çizmiştir⁵⁸.

Kazgan ilgili kitabın son bölümünde cumhuriyet döneminde borsacılığın ge-

53 A.g.e., s.48-67.

54 A.g.e., s.77-81.

55 A.g.e., s.86-87.

56 Sultan Abdülhamid'in çocukluğundan beridir bankerleri olan Sarraf Zarifi ile günlük ekonomi ve borsa işlemlerinden konuşulduğu, servetinin idaresi için de görüşmeler yapıldığı ve Abdülhamid'in bu bankere oldukça güvendiği de belirtilmektedir.

57 Kazgan, 2022a, s.253.

58 Kazgan, 1995, s.99.

lişimini anlatmıştır. Kısaca cumhuriyetin ilk yıllarında durağan bir borsacılık olduğu, büyük krizden sonra devletçiliğe geçişle birlikte devletin müdahalelerde bulunduğu bir borsacılık işleyişinden bahsetmiştir. 1929 yılında yapılan düzenlemeler ile borsanın daha çok kambiyo yönünün ele alınarak bir devlet borsası olduğu, 1938 yılında İstanbul Borsasının 3 yıllığına kapatılarak Ankara'ya taşındığı ve 1941 yılında yeniden başladığı, 1950'li yıllarda liberal yönetimle birlikte borsanın kambiyo işlerini kaldırıp sadece menkul kıymetlerin işlem gördüğü bir yapıya kavuştuğunu da belirtmiştir. Şirket ve holdinglerin artmasıyla birlikte borsada canlanma olmakla beraber 24 Ocak 1980 kararlarından sonra serbest piyasa özellikleriyle borsanın daha da ivme kazanmasını sağladığını belirtmiştir. İzleyen dönemlerde çeşitli zirveler yapan borsanın bilgisayarlı sisteme geçilmesi ve yurtdışında işlem görmeye başlamasıyla ne kadar gelişim gösterdiğini yine döneme ait fotoğrafları ile anlatmıştır⁵⁹.

3. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

Kazgan'ın Murat Öztürk ve Murat Koraltürk ile birlikte yazdıkları ve incelenen dönemlerde Türkiye'nin genel ekonomik yapısını ve geçirdiği süreçleri de ayrıntılı anlatan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası kitabında da merkez bankasının kuruluş süreci ve Osmanlı Devleti'nde mer-

kez bankasının olmamasından kaynaklı sorunlara etraflıca değinilmiştir. Kitabın önsöz bölümünde Kazgan bir ülkede tam ekonomik bağımsızlığın ancak merkez bankasının varlığıyla sağlanabileceğini de belirtmiştir⁶⁰. Kitabın ilk bölümünde Osmanlı Devleti'nin son iki yüzyıllık ekonomik değişimi kısaca anlatılmıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayileşememe sebeplerinin sadece Batı'nın kurduğu sömürü düzeni olmadığına da dikkat çekilerek asıl temel sebebin Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin sermaye birikimine engel oluşturduğu ve bunun yanında narh sistemi, eğitim ve İslam dininin kanaatkârlık inancında engel olduğu belirtilmiştir⁶¹. Kitapta yine Galata Bankerlerinin aldığı görevler bahsedilirken bir yandan da Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu iç ve dış borçların sonuçları anlatılmıştır. Çekilen mali sıkıntılarının çözümü için bir devlet bankasının kurulması gerektiği düşüncesi gelişirken, İngiltere ve Fransa ortak sermayeli kurulan Osmanlı Bankası'na kâğıt para ihraç yetkisi verilmiştir. Osmanlı Bankası'nın Osmanlı Devleti ile senyoraj hakkını paylaşmaması, kâğıt para çıkarma konusunda devlete destek olmaması, dışarıdan ithal ettiği düşük faizli kredilere hükümete birkaç puan daha yüksek oranlarda avans olarak vermesi gibi sebeplerle Osmanlı Bankası'nın bir merkez bankası olmadığı anlatılmıştır. Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşlarında da İstanbul ve Ankara hükümetlerinin bir merkez bankası-

59 A.g.e., s.110-154.

60 Haydar Kazgan, Murat Öztürk, Murat Koraltürk, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, TCMB, İstanbul, 2000, s.9.

61 A.g.e., s.19-21.

na ihtiyaç duydukları da belirtilmiştir⁶².

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte bir devlet bankası ve merkez bankası kuruluşlarını sıklıkla gündeme getiren yeni hükümetin İş Bankası'nı kurduktan sonra bankanın başarısından dolayı bir merkez bankasının da kurulabileceği gündemdeyken, Osmanlı Bankası ile kâğıt para ihraç yetkisinin uzatılmasını da dikkat çeken bir gelişme olarak kitapta belirtilmiştir. 1929 büyük krizden sonra merkez bankası kuruluşu için çalışmalara başlandı ve çeşitli ülkelerden gelen bilirkişilerle çeşitli raporların hazırlandığı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kazgan ve arkadaşları merkez bankasının geçirdiği süreçleri günün ekonomik şartlarıyla beraber ayrıntılı olarak 2000 yılına kadar anlatmışlardır⁶³.

4. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme

Kazgan bir diğer yazmış olduğu Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme kitabında, Osmanlı Devleti'nin sanayileşememe sürecini yine klasik tarihçiliğin dışında farklı sebeplerle birlikte incelediği görülmektedir. Sanayi devrini yakalayan devletlerin eğitim ve altyapılarının sürekli gelişim halinde olduğunun altını çizerek Osmanlı Devleti'nde eğitimin yetersizliği yanında altyapı gelişiminin olmadığını vurgulamıştır. Sanayileşmiş ülkelerin düzgün bir limancılık, kara yolları gibi altyapı gelişiminin yanında Osmanlı'da

çok kısa mesafelerde bile, imparatorluk topraklarında üretilen bir ürünün transiti sırasında sel, su taşkınlığı gibi altyapı yetersizliğinden kaynaklanan sorunlara yine bu kitabında değinmiştir.

Kazgan'ın her fırsatta önemini vurguladığı 1838-1839 İngiltere ve Fransa ile başlayan ve daha sonra diğer devletlerle gelişen serbest ticaret antlaşmalarının, anlaşmayı yapan ülkeler için farklı hedefler olduğunu dile getirmektedir. Osmanlı Devleti'ni hammadde satan ve mamul madde alan yarı bir sömürge haline getirmek amaçları doğrultusunda, Osmanlı'nın sanayileşme için attığı adımlara da damping, fiyat farklılaştırması ve ucuz ürün yollarıyla engel olmaya çalıştıklarını belirtmiştir⁶⁴. Serbest ticareti savunan Avrupalı sanayileşmiş ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda korumacı politikalar izledikleri halde, himayeciliği eleştiren serbest ticareti öne çıkaran pek çok yayınları tercüme ile Osmanlı'da yayınlanarak bir propaganda aracı yapılmıştır. Osmanlı'nın sanayileşmesini önlemenin farklı bir boyutu olan bu yönteme karşı ise ancak Kazgan'ın deyimiyle "iş işten geçtikten sonra", Ziya Gökalp'in yayınladığı İktisadi Vatanperverlik makalesinde himayeciliğin tek kurtuluş yolu olduğu anlatılmıştır⁶⁵. Batılı sanayileşmiş ülkeler Osmanlı gibi bir pazarı kaybetmemek için sanayileşme yolunda attığı adımlara engel olmaya devam ederlerken, içeride bürokratik sürecin uzun ve zahmetli olmasının

62 A.g.e., s.44-45.

63 A.g.e.

64 Haydar Kazgan, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme, Vakıfbank, İstanbul, 1999, s.22.

65 A.g.e., s.14.

da girişimcileri caydırdığı önemlidir. Bazı azınlıkların İstanbul'da fabrika kurma girişimleri de Gediklerin yeniçeriler ile iş birliği yaparak engellenmiştir. Ayrıca azınlıkların ticaretin buharlı gemiler sayesinde ucuzlayan navlunlar sayesinde daha karlı gelmesi de bir süre sonra sanayi sektörüne ilgilerini kaybederek, sektörün gelişimini engelleyen faktörlerden biri olmuştur. Kurulan şirketler, fabrikalar, imalathaneler fiyat rekabetine dayanamayıp kapatılır ya da tatil edilirken, bürokrasinin gereksiz zahmetli uzun süreçlerinin de yeni işletmelerin kurulmasına engel olduğunun da önemle altını çizmektedir. Kazgan bu durumun sebebini ise Tanzimat'tan sonra kurulan yeni bürokrasinin Osmanlı'nın Avrupa sanayi ülkeleri gibi sanayi devrimini gerçekleştirdiği ve artık kamu için tedbirler alınması gerektiği şeklinde davranışlarından ileri geldiğini belirtmiştir⁶⁶. Yine Osmanlı'nın halihazırda kalabalık bir ordu tutması ve tarım sektörünün gelişen ticaretle birlikte daha kazançlı hala gelmesi, sanayi sektörü için gerekli emek arzının yeterli olmamasına ve dolayısıyla sektörün gelişimine olumsuz etkiye sebep olduğunu da dile getirmiştir⁶⁷.

Kazgan kitabında 1864 de Ticaret Kanununun yürürlüğe girmesine rağmen sanayi alanında şirketleşme oranının yok denecek kadar az olduğuna da dikkat çekmektedir. Ticaret Kanunu ile oluşan

hukuk ortamının kırsal alanlarda oluşmadığı ve emek arzının beklenen seviyede olmaması gibi sebeplerin yanında yine uzun bir ruhsat alma süreci⁶⁸, rüşvet gibi nedenlerinde olduğu gösterilmiştir. Ayrıca azınlıkların özellikle maden ve sanayi sektörlerine yatırım yapmak isterken bürokrasinin yıldırıcı politikalarından dolayı yanaşmamaları da dikkat çekilen bir durumdur. 19. Yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı bürokrasisinin yabancı sermayeye olan olumsuz görüşlerinin arttığı dönemde yabancı sermayeli ülkelerin kendi aralarında da rekabete girişmeleri, Osmanlı bürokratları tarafından yabancı sermayenin yoğunlaşmasıyla yakında bağımsızlığın da gideceği şeklinde söylemlerin yayıldığını da belirtmiştir. Bürokratların yabancı sermayeye karşı tutumları ithalâtı azaltıp ihracatı artırarak ve bir yandan da istihdamın artmasını sağlayacak olan Zonguldak kömür madenleri projesinin bile yabancı şirkete verilmesine engel olduğu da vurgulanmıştır⁶⁹.

Kazgan kitabında faaliyete geçmiş şirketlerin çalışma usulleri ile imalatı, kâr-zarar durumu, sermayesi, faaliyet raporu gibi ayrıntılara da yer vermiştir. Örneğin 1908 yılından sonra İttihat ve Terakki Fırkası ile başlayan milli ekonomi görüşü neticesinde gelişen yerli ve milli fabrikalar kurulması sürecinde ilk kez Cumhuriyet ilan edilmeden ve İzmir İktisat Kongresinden hemen önce kurulan (19

66 A.g.e., s.22.

67 A.g.e., s.29-31.

68 Kazgan, Bulgaristan'ın 1908 yılında bağımsızlığını ilan etmesinde gerekçe olarak Osmanlı mahalli yönetimlerin sanayileşme adımlarını engellemeleri ve açılacak şirketlerin ruhsatlarını almak için İstanbul'a gidilerek aylarca beklenilmesi sebeplerini de gösterdiğini belirtmiştir.

69 A.g.e., 47-57.

Nisan 1923) Uşak Terakk-i Ziraat A.Ş.'nin kuruluş süreci ve neden başarılı olamadığını ayrıntılı şekilde incelemiştir. Fabrika'nın ülkenin şeker ihtiyacının yarısını bile karşılayamamasının yanında İzmir İktisat Kongresinde vadedilen desteklerin gelmemesi, vasıflı işçi eksikliği ve dünyada şeker fiyatlarının düşüşü gibi sebeplerle şirketin tasfiyesi istenmiş ve o dönemde faaliyette olan (daha sonra Sümerbank olacak) Sana-yi Bankası tarafından satın alındığı da ayrıntılı açıklanmıştır⁷⁰.

Kazgan'ın kitabında önemle durduğu bir diğer konu ise pek çok tarihinin üzerinde dahi durmadığı 1893 Şikago Sergisi'dir. Bu sergi Amerika'nın keşfinin 400. yıldönümü olarak düzenlenmiş ve Abdulhamit'e özel bir davet ile iletilmiştir. Abdulhamit ve çevresi bu sergiyi Osmanlı'nın gücünü göstermek için bir fırsat olarak görüp büyük hazırlıklarla gidilmesi ve sergide yaşananları dönemin Sabah gazetesi Şikago muhabirinin gönderdiği mektubu birebir aktararak ortaya koymuştur. Serginin en detayına kadar anlatılan mektupta Osmanlı sergisinin en canlı sergi olup pek çok kimseler tarafından hayranlıkla izlendiği ve Avrupalı ve Amerikalılara devletin hala güçlü olduğunu gösterebildiklerini de büyük bir gururla anlattığı görülmüştür. Sergide Osmanlı'nın ürünlerine olan yoğun ilgi-de yönetim tarafından ihracat odaklı bir sanayileşme fikrini geliştirdiğini ve Tütün Reji İdaresinde ilk örneklerinin görüldüğünü vurgulamıştır⁷¹.

70 A.g.e., s.84-85.

71 A.g.e., s.102-103.

72 A.g.e., s.106-107.

Kazgan'ın Osmanlı'nın sanayileşme ve şirketleşme sürecinin benzersiz anlattığı bu kitabında dikkat çeken birkaç noktayı daha ele almakta fayda var. Kazgan 19. yüzyılda basının ülke ekonomisinde etkilerini pek çok konuda dönem gazete, dergi gibi enstrümanlarla yer vermiştir. Basının yakın olduğu birimlerin diliyle karşı tarafın aleyhine yapılan haberler, halkı kışkırtma gibi propagandalar kolaylıkla yapılabiliyordu. Örneğin dönemin ülke ekonomisinde önemli bir yeri olan tütün tekelinin meşhur iki Galata Bankeri olan Zarifi ve Kristaki'ye verilmesi neticesinde, rakipleri tarafından iki bankerin aleyhine yayınlar ve halkı kışkırtmak için haberler yayılmıştır. Hatta oldukça güçlü bu iki bankerin dedikodulara dayanamayıp tekel işletmesini devlete bıraktıklarını dile getirmiştir. Ayrıca tütün tekelinin devlet yönetimine geçmesiyle birlikte istenilen verimin sağlanamaması durumunda, bu sefer Zarifi ve Kristaki bankerlerinin sözcülüğünü yapan Beyoğlu basınının hükümet aleyhine yayınlar yaptığını belirtmiştir. Böylece ilk devlet tekelinin de sonu gelerek idaresinin Rüsüm-u Sitte şirketine bırakıldığını izah etmiştir⁷².

Bir başka dikkat çeken nokta ise 1866 yılında kurulan Hereke Fabrikayı Hümayunu için dönemin önemli gazetecilerinin yayınlarıyla birlikte dile getirilen fabrikanın üretilen mallarının kaliteli ve Avrupa'ya göre üstünlüğünün olmasının yanında iyi bir istihdam yaratmış olmasıdır. Ancak fabrikanın üretim miktarın-

dan ilgili yayınların bahsetmediğine dikkat çekerek yurtdışından gelen taleplere de çeşitli gerekçelerle olumsuz cevaplar verildiğinin de altını çizmiştir⁷³. Yine Selanik Türkleri de Kazgan'ın bu kitabında üzerinde durduğu bir başka önemli konudur. Kazgan bir gazetede yayınlanan mektubu ele alarak Selanik Türklerinin devletin kalkınmasının ancak sanayileşerek gerçekleşeceğini anlatmıştır. Milli ekonomi görüşüne sahip olan bu Türkler sokakların, caddelerin Türk mağaza ve kurumlarıyla çoğaltılarak bu şehrin bir Osmanlı şehri olması gerektiği hususunda da hükümete oldukça fazla uyarılarda bulduklarını da dile getirmiştir. Yayınlanan çeşitli mektuplarda Selanik Türklerinin fes ve şarap fabrikalarının kurulabileceğini bildirmeleriyle, onların taleplerini duyurabilmek için Ticaret ve Sanayi Odalarına kadar gidip görüşlerini beyan ettikleri ele alınmıştır. Yunanistan'ın son beş yılda sadece Selanik de 1.250.000 kg şarap sattıklarını ve bunu açılacak fabrikalar ile kendilerinin de üretebileceklerini ve ihracat bile yapılabileceğini anlatan bir yazıyı da direkt konuda yer vermiştir. Kazgan çağdaş iktisadi düşüncelere sahip olan Selanik Türklerinin taleplerinin Osmanlı'nın Düyunu Umumiyyeye bağlı olmasından ve idarenin sanayileşme politikalarını gelir kaybı yaratacağı düşüncesiyle engellemelerinden dolayı karşılık bulamadığını da vurgulamıştır⁷⁴.

Kazgan'ın bilgi hazinesi olan bu kitabı hakkında son olarak üzerinde durduğu Türk üzüm yetiştiriciliği ve şarapçılık

konusuna kısaca değinmekte yarar var. Osmanlı'da üzümlerin çeşitliliği ve bu sayede farklı tatlarda şarapların üretilebileceğini dile getirerek, yabancıların Osmanlı Devleti'nde şarap fabrikaları açmak istediklerini, ama Osmanlı yönetiminin şarap üretiminden elde ettiği yüzde 15 gibi bir vergiyi kapitülasyonlar nedeniyle tahsil edemeyeceğini düşünerek geri çevirdiklerini anlatmıştır. Kazgan ayrıca altyapı yetersizliği, vergiler ve yorucu bürokrasi süreci, Tütün Reji İdaresinin şarap üretimini tütün için rakip görenek engelleme çalışmaları, Müslüman halkın şarap üretimi faaliyetlerinde bulunmalarının çevrede yadırganması gibi sebeplerle de şarap üretiminin gelişemediğini de dile getirmiştir. Çeşitli tatlarda şarapların üretilerek Avrupa'ya ihraç bile edilebileceğini belirten La Turquie gazetesinden bazı yazarlar o dönemde Fransız bağlarında bir parazite rastlandığı için şarap üretiminin azaldığına dikkat çekerek Fransa'ya şarap ve üzüm ihraç edilerek dış ticaret gelirinin artırılabilmesine de dikkat çekmişlerdir. Kazgan Türk şaraplarının bazı uluslararası sergilerde de sergilendiğini de vurgulayarak 1867 yılında Paris sergisinde Türk şarapları hakkında ele alınan bir raporda, Türkiye'nin şarap üretimi için uygun ve geniş alanlara sahip olduğuna ama ilkel şartlarda üretim yapıldığına dikkat çektiğini göstermiştir. 1873 Viyana sergisinden ise 35 adet ödüle layık görüldüğünün altını çizmiştir. Yine Türk şaraplarının üretiminin bol olduğu halde Beyoğlu'nda vitrinlerde ithal edilen

73 A.g.e., s.123.

74 A.g.e., s.145-164.

Fransız ve İtalyan şaraplarının olduğunun da vurgusunu yapmıştır⁷⁵. Genel olarak Kazgan şarap üretimine elverişli tarım alanlarının olması ve Fransa'da ortaya çıkan parazit gibi fırsatlar varken, bahsedilen sebepler yüzünden şarap üretiminin geride kaldığını anlatmıştır.

5. Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali

Kazgan ilk baskısı 1995 yılında çıkarılan ve yalın anlatımıyla bir roman tadı veren Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali kitabında Avrupa finans kapitalinin nasıl ortaya çıktığı ve Osmanlı'ya nasıl yayıldığı üzerinde durmuştur. Kazgan kısa bölümler halinde yazdığı bu eserinde o zamana kadar tarihçilerin üzerinde durmadıkları konuları ele almıştır. Tarihçilerin yapılan savaşların sebeplerinin çok farklı olarak ele alındığını eleştirirken belki de o zamana kadar duyulmamış gerekçeler ile asıl nedenleri ortaya çıkarmıştır. Örneğin Fransa'nın Cezayir'i işgal sebebinin tarih kitaplarında ele alındığı gibi basit bir kavganın sonucu ortaya çıkmadığını, Fransa'nın Cezayir'e yakın olması ve buğday ithal etmesi olduğunu anlatmıştır. Kazgan Fransa'nın buğday ithali sonucu bolca altın kaybettiklerinden, bu sorunun çözümü olarak savaş ilan edilmesi olduğunu etraflıca anlatmıştır⁷⁶. Tarihçiliğin sadece ilgili ülkelerin devlet büyüklerinin etrafında şekillenmediğini, pek çok banker ve memurun devlet yönetiminde ve sultan

ve padişahların kararlarında nasıl etkili olduklarını Fransa ve Osmanlı Devleti karşılaştırmalarıyla da anlatmıştır. Pek çok tarihçinin ilgilenmediği ama Osmanlı ekonomisi için önemli işlere imza atan Artin Kazaz, Agop Paşa gibi isimlerin bolca kullanıldığı kitapta, bir yandan da Avrupada Ouvrard, Laffitte, Pereire gibi önemli isimleri de aynı dönemlerde gerçekleştirdikleri işler ve yönetimle olan ilişkilerini Kazgan oldukça detaylı olarak incelemiştir.

Kazgan kitabında Osmanlı'nın kâğıt para basmada oldukça geç kaldığını ve bunun sebeplerinin yeterli olarak araştırılmadığını vurgulamıştır. Hükümetin ilk çıkarmış olduğu kaimelerin yüzde 8 faizle halk tarafından yoğun talep görmesiyle Galata Bankerleri devlete yüzde 20 faizle borç verme olanağını kaybediyordu. Kazgan, Galata Bankerlerinin ekonomi içerisindeki etkin rollerini vurgularken, tanzimatın en önemli olayı olarak adlandırdığı kâğıt paraların Galata bankerleri tarafından nasıl oyunlara getirilerek halk arasında talebi kırmaya çalıştıklarını anlatmıştır⁷⁷.

Kazgan bu kitabında tarihin en önemli değişimlerinden biri olan sanayi devriminin ekonomik ve finansal olaylara dayandığını dile getirmektedir. Bir ülkenin para elde edebilmesi için sanayileşmesi gerektiğinin de üzerinde durarak Osmanlı Devleti'nin para yaratmada büyük sıkıntıları çektiğini anlatmıştır. Yine Osmanlı'da bir merkez bankasının olmaması ve ül-

75 A.g.e., s.177-181.

76 Kazgan, 2022b, s.10-11.

77 A.g.e., s.70.

kenin senyoraaj geliri elde edememesinin büyük bir eksiklik olduğunu her fırsatta olduğu gibi bu kitabında da belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Tanzimat gibi gelişmelerin özellikle eğitimde Türk Müslüman halkında azınlıklara göre geride kaldığını ve azınlıkların bu sayede kendilerini geliştirerek çeşitli sektörlerde başarılar elde ettikleri üzerinde durmuştur. Kazgan bu başarının da arkasında iktisadi ve mali gerekçelerin olduğunu açıklayarak anlatmıştır. Azınlıkların, ilk dış borçlanmalarda finansman sağlayan ülkelerin şartı olarak cizye gibi Osmanlı hükümetine büyük gelir sağlayan verginin kaldırılmasıyla daha refah bir yaşama kavuştuklarını ve askerlik muafiyetleriyle de özellikle savaş dönemlerinde Türk Müslüman halkının askerlere alınmasıyla ticaret piyasasının hâkimi olduklarını da belirtmiştir⁷⁸.

Kazgan'ın kitabında en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi dış borçlardır. İlk dış borca gereksinim duyulduğu ve bunun için ciddi girişimlerde bulunulduğu zaman Sultan Abdülmecit'in bir dış ülkeden borç almaya şiddetle karşı çıkmasıyla vazgeçilmesi de dış borçlanma hikayesinde çoğu tarihçinin üzerinde durmadığı bir ayrıntıdır. 1850 Londra Sergisinden sonra saray eşrafından başlayarak artan yabancı mallara karşı tüketim anlayışı ve bunun sonucu artan ithalat ile İstanbul'un ithal malları ile sergilenmesi de Sultan Abdülmecit'in üzüntü duyduğu

konulardan birisidir. Ayrıca bu savurganlık ve lüks tüketim merakının Avrupa'yı bile geride bıraktığını ve hatta Avrupa'da bazı ders kitaplarında savurganlığın örnekleri olarak Osmanlı Devleti'ni örnek gösterdiklerinin de altını çizmektedir. Kazgan sultanın bu israf gibi üzüntüyle dayanamayarak 38 yaşında öldüğünü ama sonucunda Osmanlı azınlıklarının kendisine gelerek bir Osmanlı merkantilizmi başlatacağını ve sanayileşmeden beklenen gelişmenin ticaret ile sağlayacaklarını anlatmıştır⁷⁹.

İlk dış borç girişimlerinin Sultan Abdülmecit'in karşı çıkmasıyla vazgeçilmiş olsa da Kırım Savaşı'nın getirdiği mali yük ve hala artan ve hızla çevreye yayılan tüketim alışkanlığı sonucunda dış borç artık kaçınılmaz olmuş ve ilk dış borçlanma 1854 yılında gerçekleşmiş olduğunu Kazgan ayrıntılı ve gelişen süreci belgelerle açıklamıştır. Bu borçlanmanın şartlarında azınlıklara haklar verilmesi ve Mısır vergisinin gelirleriyle ödenecek olması şartı da kitapta bahsedilen bir diğer ayrıntıdır⁸⁰. Borçlanılan finansmanın borçlara yetmemesi üzerine bir yıl sonra yeniden borçlanmaya giden Osmanlı hükümetine İngiltere ve Fransa verilecek finansmanın bu ülkelere alınacak ordu ve silah gereksinimleri için kullanılacağı şartını da koyduklarını da belirtmiştir. Genel olarak Osmanlı dış borçlarının kullanımını askeri alana giderken altyapı, tarım, eğitim gibi devletin gelişimine katkı

78 A.g.e., s.126-187.

79 A.g.e., s.122-124.

80 A.g.e., s.127.

sağlayacak alanlara yatırımlar yapılmadığını da vurgulamıştır⁸¹. Borçların tarihsel gelişimi etkilediğini geniş bir şekilde ele alan Kazgan tarih kitaplarında ilk kez iç ve dış borçlanmanın o dönemde pek de farklı olmadığına dikkat çekmiştir. Kazgan Osmanlı hükümetinin Galata Bankerlerinden aldıkları iç borçların da zaten bu bankerlerin itibarları ve ikili ilişkileri sayesinde Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerinden borçlanarak ve Osmanlı hükümetine daha yüksek bir faizle dolaylı yoldan sağlandığını belirtmiştir.

Osmanlı'nın yüksek faizlerden aldığı dış borçları Avrupalı bankerlerin Galata'ya ilgi duymalarına sebebiyet verdiğini belirten Kazgan Palmer ve Mires kredilerinin üzerinde ayrıca durmaktadır. Hükümetin iç borçlanma olarak Galata bankerlerinden aldıkları borçların tahsilatı için de dış borçlanma yoluna giderek Palmer Kredisini alması beraberinde Mires gibi dürüst olmayan ve spekülör bankerlerinde ilgisinin Osmanlı finans piyasasına çevrilmesine sebep olmuştur. Kazgan pek çok tarihçinin ele almadığı Mires Kredisinin Osmanlı'da uygulanmayarak nasıl ülkeyi dar bir mali yapı içerisine hapsedtiğini ve Osmanlı'nın mali yapısında çöküşü hazırladığını ayrıntılarıyla açıklamıştır. Kazgan Mires kredisi sürecinde Mires'in bir nevi hileli işlemleri neticesinde hapse düşmesi sonucunda krediyi elde edemeyen Osmanlı'nın da itibarının sarsıldığını ve izleyen süreçte moratoryuma götürerek, sonucunda ağır

yenilgi ve itibar zedelenmesi olan Osmanlı-Rus savaşının da bir sebebi olarak etraflıca kaleme almıştır⁸².

6. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi

Kazgan Osmanlı Devleti'nden cumhuriyet dönemine kadar Türk bankacılık tarihini anlattığı 1997 basımı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi kitabında kurulan ilk bankadan cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyette bulunan bankaları detaylı bir biçimde incelemiştir. Bankacılığın gelişimde geri kalmasının Osmanlı'da sanayileşememenin en büyük sebeplerinden birisi olduğuna değinerek bu konunun detaylıca incelenmediği konusunda da eleştirilerde bulunmuştur. Kazgan Sanayi Devriminden sonra sanayileşen ülkelerin artan finansman ihtiyaçlarına bir çözüm yolu bulmak için bir merkez bankası arayışları içerisinde olduklarına dikkat çekerek aynı yıllarda Osmanlı Devleti'nde banka işlemlerinin konuşulmaması ve sadece Galata Bankerleri tarafından hükümete verilen kredilerle bir bankacılık anlayışının olduğuna vurgu yapmıştır⁸³.

Türkiye'nin az gelişmişliğinin sebebinin kökünü Osmanlı'da aramak gerektiğini her seferinde belirten Kazgan, sanayi devriminden sonra sanayileşen ülkelerin silah ve donanmada da gelişimi sağladıklarını İngiltere'nin 60 bin asker bulundurup Osmanlı'nın bir milyon kişiyi asker

81 A.g.e., s.133.

82 A.g.e., s.159.

83 Kazgan, 1997, s.16-17.

olarak silah altında tuttuğu halde girdiği hemen her savaşı kaybetmesiyle açıklamaktadır. Birbirini etkileyen durumlar neticesinde askere alınan erkeklerin iş görememesi yüzünden Osmanlı'da emeğin pahalı hale gelmesini, tarım alanlarının azınlıkların eline geçmesini, altyapı yetersizliği, nehirlerin taşması gibi nedenlerden ötürü transit taşımacılığın çok yakın iki bölge arasında bile yapılamamasını, buğday gibi bir ürünün İstanbul'a ulaştırılmayarak ithalata yönelmesi ve İstanbul'da iase sorunun çıkmasını da geri kalmışlığın başlangıç döneminde yaşanan en büyük sorunlar olarak belirtmiştir⁸⁴.

1699 Karlofça Antlaşmasıyla gerileme dönemine giren Osmanlı Devleti artık pek çok ürünü ithal etmek zorunda kalmıştı. Kazgan tarihçilerin bu gerileme başlangıcının pek çok sebeplerini sayarlarken ekonomik sebepleri geride bıraktıklarına dikkat çekmektedir. Kazgan Tanzimat fermanıyla başlayan tüketimdeki ithal ürünlere bağlı olarak gelişen değişimlerin ve bankacılık serüveninin tarihçiler arasında yeterli ilgi görmediğini dile getirmiştir. Sanayileşememe sebepleri olarak birçok noktaya değinen tarihçilerin, Osmanlı'da gelişmiş bir bankacılığın olmamasının ve kredilerin yüksek faizlerle temin edilmesinin üzerinde durmadıklarını da vurgulamıştır. Avrupada ortalama yüzde 4 düzeylerinden borçlanan çiftçi, esnaf gibi üretim yapan kimselerin Osmanlı'da yüzde 20'nin üzerinde borçlandıklarına da vurgu yapmıştır. Kazgan'ın bir diğer eleştirisi de

Osmanlı Finansal Birliği Limited Şirketi isimli bankadan birkaç tarihçinin birkaç satırla değinmesi dışında bu bankadan söz edilmemesidir. Kazgan kitabında bu banka içinde oldukça ayrıntılı açıklamalarda bulunarak, bankanın ana amacının tütün yetiştiriciliğini geliştirip, tütün ihracatını artırarak Osmanlı ekonomisinin dış ticaret açığını azaltmada destek olduğunu anlatmıştır. Bankayla ilgili oldukça kısıtlı bir araştırma alanı olduğu için Journal de Constantinople'nin 8 Mart 1865 tarihli sayısını çevirip yayınlamıştır⁸⁵.

Kazgan, Osmanlı'da kurulan bankaların Osmanlı'nın altyapı ve eğitim gibi alanları geliştirmek için kullanmak yerine, sadece devletin bütçe açığını kapatmak için Avrupa finans kapitalinden dış borç alabilmek için iletişim halinde olmaları, Osmanlı'nın gelişememe ve moratoryum ilanına götüren sürecin dolaylı sebebi olduğunu belirtmiştir. Alınan kredilerin sadece mevcut borçları kapatıp, ordu ihtiyaçlarına harcamalar yapılması, tarıma ve sanayiye bakılmamasının önemli olduğunu ve dış ülkeler tarafından da şaşkınlıkla izlendiğini belirten Kazgan, moratoryum ilanından sonra borçların tahsili için görüşmeye gelenlerden Fransız temsilci Marki de Pleue'nin, Türkiye'de Fransa'nın iki katı büyüklüğünde tarım arazisi olduğu halde, Fransa'nın yarısı kadar bile olmayan tarımsal üretimi olduğunu belirten sözleriyle açıklamaktadır⁸⁶.

Osmanlı Devleti'nde ilk bankanın hükümetin önderliğinde ve Galata bankerle-

84 A.g.e., s.123.

85 A.g.e., s.25-95.

86 A.g.e., s.139.

ri olan Baltazzi ile Deleon adlı iki azınlık tarafından kurulmasıyla İstanbul Bankası olduğunu belirten Kazgan, bu bankanın birkaç yıl içerisinde tasfiye edilmesinin altında yatan esas nedenin yine faiz konusu olduğunu açıklamıştır. Osmanlı hükümetinin artan dış ticaret açığı sebebiyle gümüş, altın ve hatta bakır para stoklarının hızla yurtdışına çıkmasıyla, bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla ilk kâğıt para olan kaimeler basılmıştır. Avrupada ortalama faizin yüzde 4'lerde iken bu kaimelerin yüzde 12,5 gibi bir faizle piyasaya tahvil olarak sürülmesi Avrupada bile birçok tüccarın bu tahvilleri ellerinde tutmak istemesine sebep olmuştur. Osmanlı hükümetinin bu borçlanmasından Galata Bankerleri ve onların ortakları olan İngiliz, Fransız bankerlerinin hoşlanmadıklarını belirten Kazgan, bu bankerlerin yüzde 20 civarlarında Osmanlı hükümetine borçlar verdiklerine de dikkat çekmiştir. Kazgan Galata bankerlerinin ısrarları sonucu bu kaimelerin faizlerinin yüzde 6 dolayında indirildiğini ve dolaylı sonuç olarak Osmanlı hükümetinin dış ticaret açıklarının yeniden artmaya başladığını detaylandırmıştır. Osmanlı'nın artan dış ticaret açığıyla Avrupadaki itibarlarının sarsıldığını dile getiren Kazgan, bankanın da birkaç yıl içerisinde tarihe tasarruf amaçlı değil tüketime özendirme amacıyla kurulan bir banka olarak geçtiğini de vurgulamıştır⁸⁷.

Osmanlı Devleti'ndeki yüksek faizler İstanbul Bankası'nın kapanışının akabin-

de hemen yeni bir banka kurma girişimlerini tetiklemişti. Yabancı sermayeli bankalar ya da şirketlerin yanında Osmanlı azınlıklarından olan bazı Galata bankerleri de yeni bankalar kurma girişimlerinde bulunmuşlardır. 1856 yılında İngiliz sermayeli kurulan Ottoman Bank daha sonra Fransız sermayesinin de eklenmesiyle 1863 yılında Osmanlı Bankası olarak yeniden kurulmuştur. Kazgan bu bankanın kuruluşunda hedeflediği projeleri anlatan bir broşür dağıttıklarını ve bunun halk arasında olumlu karşılandığını belirtmiştir. Broşürde tasarrufu teşvik edici sloganlar atıldığını ve tasarrufunu bankaya mevduat olarak herkesin yatırabileceklerini anlatıldığını ifade etmektedir. Aslında Osmanlı halkının yastık altında olan mevduatlarını bankaya çekerek yüksek mevduat hacmiyle düşük kredi faizi uygulaması bankanın öncül hedefiydi⁸⁸. Kazgan bankanın broşürleri ve bankaya olan yoğun ilgiyi de dönemin ünlü gazetelerinden Journal de Constantinople den çeşitli yazıları birebir ekleyerek de desteklemiştir. Yine Osmanlı Bankasının daha kuruluş yılı olan 1863 yılında Osmanlı hükümetinin ihtiyaç duyduğu dış borcu yüzde 10 seviyelerinde sağladığı için, bankaya Osmanlı hükümeti tarafından oldukça olumlu gözlerle bakıldığını da belirtmiştir⁸⁹.

Osmanlı Bankası'nın bir merkez bankası olma yolunda hedefi için yanında birkaç bankanın daha olması gerekliliği artarda yeni yerli bankaların kurulma-

87 A.g.e., s.25-29.

88 A.g.e., s.39-51.

89 A.g.e., s.87.

sına sebep olmuştur. Bu bankalardan ilk olarak kurulan Babiali basınındaki adıyla Osmanlı İmparatorluğu Umum Şirkettir. Banka Osmanlı Bankasıyla beraber güvenilir banknotlar piyasaya sürerek hem ekonomiyi canlandırmışlar hem de dış ticaret hacminin artışını sağlamışlardır⁹⁰. Osmanlı Bankasının para basma işlemlerinde yetersiz kalması ve Osmanlı hükümetinin artan bütçe açıklarının finansmanı için yeni kredilere ihtiyaç duyulması gibi sebeplerin yeni bankaların doğmasına neden olduğunu dile getiren Kazgan yeni kurulan bir başka banka Credit General Ottoman'ı (İtibari Umumi Bankası) da ele almıştır. Bu bankanın bankacılık faaliyetleri dışında Osmanlı'da fabrikalar kurmak, altyapı yatırımları yapmak ve tabii ki Osmanlı mali yapısını düzeltmek gibi hedefleri olduğunu da belirten Kazgan bankanın sermayesinden kurucu ortaklarına kadar ayrıntılara değinmiştir. Bankanın 1872 yılına kadar hükümetin ihtiyaç duyduğu dış borçlanmalarda önemli bir aracı görevi gördüğü halde 1874 yılında alınan dış borcun kötü sonuçları ve 1875 yılında Osmanlı'nın moratoryumu ilan etmesinden pek çok banka ve şirket gibi zarar görmesi ile 1899 yılında kapatıldığını açıklamıştır⁹¹.

Galata'da azınlıkların ortaklığıyla yeniden 1872 yılında İstanbul Bankası'nın kuruluşundan sonra Osmanlı hükümetinin İslam-Türklerinin de banka kurma-

ları gerektiğini düşünerek yerli halkı için teşvik edici haberler çıkardığını belirten Kazgan, Ruzname-i Ceride-i Havadis gazetesinde konu hakkında sıkça yazılar yayımlandığına dikkat çekmiştir⁹². Türkiye tarihinde milli bankacılığın ilk örneğini Tuna Valisi Mithat Paşa'nın çiftçiyi kaldırmak için kurduğu daha sonra Menafi Sandıkları olacak olan Memleket Sandıklarında görülebilir. Anadolu ve Rumeli çiftçisinin yüzde 30'lara varan faizlerle borçlandırıldıkları ve aşar vergisinin iltizam usulüyle toplanması sonucunda en son toplayan köyün ağası gibi kimselerin çiftçinin elinden zorbalıkla daha fazla pay almaları çiftçiyi giderek perişan etmişti. İşte Mithat Paşa'nın aşara küçük bir zam yaparak, elde edilen kaynakları toplayıp ihtiyacı olan köylünün yüzde 1 gibi düşük bir faizle kullanabilmesi üzerine biriktirilmesi ile oluşan bu sandıklar ile köylü ve çiftçi rahat bir nefes almıştır⁹³. Bu sandıkların kuruluşu Avrupa'da da ilgi görmüş ve Kazgan Fransız Economiste Moderne dergisinden sandıklarla ilgili yapılan yorumları çevirerek kitabında yayınlamıştır⁹⁴. Aynı düşünceyle İstanbul'da da küçük İslam Türk esnaf, asker ve bürokratlar için oluşturulan Emniyet Sandıkları da birkaç yıl sonra kurulmuştur.

Moratoryumun ilan edilmesinin kötü sonuçlarını her fırsatta dile getiren Kazgan yine bankalar için olumsuz sonuçlar vermesine ve bazı bankaların kuruluşları-

90 A.g.e., s.90-94.

91 A.g.e., s.113-115.

92 A.g.e., s.125.

93 A.g.e., s.137-138.

94 A.g.e., s.149.

nın ertelenmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Ziraat Bankası da moratoryum ilanından dolayı kuruluşu ertelenmiş olan bir bankadır. Kazgan bu gecikmenin Osmanlı geri kalmışlığının sebeplerinden biri olarak değerlendirmek gerektiğinin de altını çizmiştir. 1888 yılında kurularak Menafi Sandıklarının yerini alan Ziraat Bankası tarımın gelişimine destek sağlayacağı yönünde olumlu beklentiler ile faaliyetine başlamıştır. Kazgan bankanın kaynaklarının sınırlı kalması ve kredi değerlendirmelerinin merkezden yapıldığı için taşrada yapılan başvuruların düzgün değerlendirilemediği ve kredi dağılımında yaşanan adaletsizliklere dikkat çekmektedir⁹⁵. Ancak bankanın yüzde 6 gibi oldukça düşük ve Avrupa standartlarına yakın bir faiz oranıyla kredi sunmaları ve rekabet ortamının doğmasıyla yerel sarrafların yüzde beş gibi daha düşük bir faizle kredi sunmaları çiftçileri biraz olsun rahatlatmış olduklarını da belirtmiştir⁹⁶. Ziraat Bankası'nın 1900lü yılların başından itibaren özellikle savaş yıllarında Osmanlı Bankasının gerçekleştiremediği merkez bankası olma rolünü daha iyi yerine getirdiğine dikkat çeken Kazgan bu yıllarda vergi tahsilatları yaparak ve devletin ihtiyaç duyduğu kredileri faizsiz vererek devlete olan desteğini belirtmiştir. Hatta Birinci Dünya Savaşı Yıllarında (1916) Ziraat Bankası hakkında düzenleme içeren kanunla, bankaya geniş yetkiler tanımlanarak Osmanlı hükümetinin ban-

kayı bir merkez bankası olarak kullanmak istediğinin de altını çizmiştir⁹⁷.

1908 II. Tanzimat'ın ilanından sonra başa gelen İttihat ve Terakki partisinin milli ekonomi görüşleri ve devrim sonrası ortaya çıkan Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık görüşlerinin ortak noktaları doğrultusunda yerli ve milli bir burjuvazi yaratmak, bankaların sayısını artırmak gibi hedefleri vardı. İşte bu hedefler doğrultusunda kurulan ve Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar faaliyetine devam ettirip daha sonra İş Bankasına devredilen İtibar-i Milli Bankası milli bankacılığın bir örneğidir. Kazgan dönem içerisinde bu bankayla ilgili en çok özellikle savaş dönemlerinde Osmanlı kâğıt paraların yabancı paralar karşısında değer yitirmesini fırsat bilen yerli ve yabancı pek çok banka kambiyo işlemlerine girişip yüksek karlar elde ettikleri halde İtibar-ı Milli Bankası'nın bu spekülasyonların ülkeye zarar vereceğini öne sürerek girişmediğine dikkat çekmektedir⁹⁸.

Sonuç Yerine

Kazgan'ın işletme alanında başlayan akademik hayatı iktisat ile devam etmiş ve kişisel ilgi ve merakı onu iktisat tarihine sürüklemiştir. Türkiye neden geri kaldı sorusunun cevabının Osmanlı'nın 19. yüzyıl ekonomi tarihinde yattığına inanması onu 19. yüzyıl Osmanlı finans tarihini araştırmaya yöneltmiştir. Büyük tavizler vererek ve gayret içinde Osman-

95 A.g.e., s.153-154.

96 A.g.e., s.159.

97 A.g.e., s.168-170.

98 A.g.e., s.222.

lı ekonomisi hakkında bulabildiği tüm dokümanları toplayarak bir arşiv oluşturmuştur. Araştırma sırasında karşılaştığı zorlukların kitaplarının önsözlerinde hafif bir yakınmayla dile getiren Kazgan, aslında Osmanlı Devleti'nde dönemin dergilerinde pek çok tüzük, kararname gibi detayların yayınlandığını ama bunların kütüphanelerde bulunmasının zor olduğunu belirtmiştir. 19. yüzyıl Osmanlı finans tarihini kaleme alarak literatürde var olan büyük bir boşluğu giderek doldurmuş olan saygı değer hocamız, gelecek çalışmaların da önünü açmıştır. Bankacılık, sigortacılık, borsa işlemleri, sanayileşme, şirketleşme, Osmanlı'nın ömrünü belki bir asır daha uzamasını sağlayan 19. yüzyıl Osmanlı merkantilizmi, İstanbul'un fethinden 1930'lara kadar faal halde ekonominin içerisinde bulunan ama özellikle 18. yüzyıl sonlarından itibaren ekonomi içerisindeki rolleri giderek artan Galata Bankerleri ilgi duyduğu ve çalışmalarını yaptığı ana başlıklardır. Ayrıca moratoryumun ilan edilmesi, Osmanlı'da bir merkez bankası eksikliği ve senyoraaj hakkını kullanamaması, Tanzimat'ın ilanı ile azınlıkların elde ettiği haklar ile Türk Müslüman halkından eğitim ve ticaret alanlarında gelişim göstermeleri, iç ve dış borçlanmalar ile Galata Bankerlerinin buradaki rolleri, İstanbul'da saray ve çevresinden başlayarak yayılan batı mallarına olan tüketim alışkanlığı, Artin Kazaz ve Agop Paşa gibi isimleri belki de daha önce hiçbir yerde geçmemiş olan ama Osmanlı ekonomisine yön veren isimler de usta hocamızın en çok ilgilendiği diğer konulardandır. Osmanlı finans tarihine yönel-

meden önce de makro ekonomik alanda yazılar ve makaleler yayınlayan Kazgan, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu güncel olayları ele almıştır. Sermaye piyasasının eksikliği, işçi ve işveren arasındaki ilişkiler, sendikalaşma, yatırım finansmanları da makro ekonomi alanında ilgi duyduğu konulardan birkaçıdır. 2009 yılında kaybettiğimiz Haydar Kazgan hocamızın çalışmalarının incelendiği bu çalışmanın sonunda kendisine Türk tarih arşivine bıraktığı bilgi hazinesi için şükran duyuyor ve kendisini saygıyla anıyoruz.

KAYNAKÇA

- Ayan, Ergin. "Türk Tarih Yazımının Evriminde Annales Kuramının Yorumu." Tarih Okulu Dergisi, c: 2011, no: XI, 75-101.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Belediye Seçimleri ve Devlet Maliyesi", 20.11.1963.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Atatürk Sosyalist Değildi", 23.11.1963.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Turizm Politikamız ve Gerçekler", 09.11.1965.
- Cumhuriyet Gazetesi, "İşçi Tarifi ve Küçük Esnaf", 16.02.1966.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Osmanlı Döneminde Borçla Bayrak Satın Alınmıştı", 14.11.1978.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Tarihi Kazan Ekonomist", 20.02.1989.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Fatih'in Rüsumat Çadırı!", 14.09.1991.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Avrupa İç Ticarete Hakim Oldu", 22.07.1998.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Kazgan'a Veda", 25.08.2009.
- Kazgan, Haydar. "Türkiye'de Zirai Kazançların Vergilendirilmesi ve Verginin Mevzuu Meselesi." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 14, no:1-4, 1952, 178-201.
- Kazgan, Haydar. "Türkiye'de Bir Sermaye Piyasası Kurulması ve Yatırımların Finansmanı." *İstanbul Üniversitesi İktisat*

- Fakültesi Mecmuası*, c.19, no: 1-4, 1957, 395-434.
- Kazgan, Haydar. "Amme Hizmetlerinin Finansmanı ve Şerefiye." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 22, no: 2, 1960, 99-133.
- Kazgan, Haydar. "İşletmelerde Ücretlilere Kardan Pay Verme." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 23, no: 3-4, 1963, 216-231.
- Kazgan, Haydar. "İşçi Sendikalarının Talepleri ve Toplu Sözleşmelerin Getirdiği Yeni Bir Ücret Anlamı." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 24, no: 1-2, 1964, 182-192.
- Kazgan, Haydar. "Türk Banka Sisteminde Müessese ve İştirakler: Etibank'ın Müessese ve İştirakleri Hakkında İnceleme." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 26, no: 1-4, 1967, 184-215.
- Kazgan, Haydar, Murat Aksoy. "Sermaye Piyasası ve Yatırım Ortaklıkları." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, c: 30, no: 1-4, 1970, 333-349.
- Kazgan, Haydar. *Tarih Boyunca İstanbul Borsası*. İstanbul: İMKB, 1995.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Bankacılık Tarihi*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1997.
- Kazgan, Haydar, Alkan Soyak, Murat Koraltürk. *Cumhuriyet'in 75 Yıllık Sigortacısı Koç Allianz*. İstanbul: Creative Yayıncılık, 1999.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme*. İstanbul: Vakıfbank, 1999.
- Kazgan, Haydar, Murat Öztürk, Murat Koraltürk. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. TCMB, İstanbul, 2000.
- Kazgan, Haydar. *Galata Bankerleri*. Ankara: Efil Yayınevi, 2022.
- Kazgan, Haydar. *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*. Ankara: Efil Yayınevi, 2022.
- Tokdemir, Ertuğrul, Öner Günçavdı, Saime Suna Kayam. *Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadi Panoraması*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.

1970'LERDEN İTİBAREN TÜRKİYE'DE İKTİSAT TARİHÇİLİĞİ VE ŞEVKET PAMUK'UN ÇALIŞMALARI ÜZERİNE

Cihan Güneş*

ÖZET

Türkiye'de iktisat tarihçiliği disiplini 1937'de başlamıştır. Birinci kuşak iktisat tarihçileri 1970'lere kadar faaliyet göstermişlerdir. Bu çalışmada 1970'lerden sonra Türkiye'deki iktisat tarihçiliği çerçevesinde Şevket Pamuk'un çalışmaları değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Pamuk'un Osmanlı-Türkiye iktisat tarihine yaklaşımı, kullandığı teorik altyapılar ve çalışmaları değerlendirmeye alınmıştır. Kariyerindeki araştırma projeleri beş başlık altında toplanmıştır. Sonuç olarak Pamuk'un Osmanlı-Türkiye iktisat tarihçiliğinde bıraktığı iz anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'de tarihçilik, Türkiye iktisat tarihi, Osmanlı iktisat tarihi, Şevket Pamuk

ECONOMIC HISTORIOGRAPHY IN TURKEY SINCE THE 1970S AND ON THE WORKS OF ŞEVKET PAMUK

ABSTRACT

Economic history studies in Turkey started in 1937. First generation economic historians were active until the 1970s. This study evaluates the works of Şevket Pamuk within the framework of economic historiography in Turkey after the 1970s. In this context, Pamuk's approach to Ottoman-Turkish economic history, the theoretical infrastructures he used and his works were evaluated. The research projects in his career are

* Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, cgunes@aybu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5773-3721

grouped under five headings. As a result, an attempt has been made to make sense of the trace Pamuk left in Ottoman-Turkish economic historiography.

Keywords: *Historiography in Turkey, Turkish economic history, Ottoman economic history, Şevket Pamuk*

GİRİŞ

Türkiye’de akademik iktisat tarihçiliği Ömer Lütfü Barkan’ın 1937 yılında İktisat Fakültesi’ne atanmasıyla başlatılırsa 2023 yılına kadar 86 yıllık bir geçmişi olduğu söylenebilir. Bu süre içinde birçok önemli iktisat tarihçisi Osmanlı-Türkiye iktisat tarihini aydınlatmak üzere çalışmıştır. Şevket Pamuk da Osmanlı-Türkiye iktisat tarihi alanında önemli çalışmalara imza atan bir bilim insanıdır. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren iktisat tarihi alanına yönelmiş, 1978 yılında doktorasını tamamlamış ve aynı yıl Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaya başlamıştır. 1983-1993 yılları arasında Villanova University’de, 1994-2017 arasında Boğaziçi Üniversitesi’nde ve 2008-2013 yılları arasında ise London School of Economics and Political Science’da çalışmıştır. Günümüzde de akademik çalışmalarına devam etmektedir. Kendisini alanındaki diğer araştırmacılardan ayıran çalışma metodolojisi ve çalıştığı konulara bir iktisatçı bakış açısıyla yaklaşabilmesidir.

Pamuk kendisinden önceki aynı alanın iktisat tarihçilerini titizlikle incelemiş, örnek almış ve eksik bıraktıkları konuları

kendi yorumuyla tamamlamıştır. Dolayısıyla alanındaki 45 yıllık kariyeri boyunca yürüttüğü çalışmalar, kullandığı metotlar, konulara yaklaşımı ve bu süreç boyunca geçirdiği merhaleler kendisinden sonraki iktisat tarihçileri için oldukça önemlidir. Araştırmalarının gelecekteki iktisat tarihçilerini etkilemesi de kaçınılmazdır. Bu öneme rağmen dar kapsamlı bir çalışma¹ dışında kendisi hakkında ayrıntılı bir değerlendirme yapılmamıştır. Kendisi de henüz bir otobiyografi yazmamıştır. Bu çalışmanın amacı Pamuk’un akademik çalışmalarını değerlendirerek iktisat tarihçiliğinin yöntemlerini anlamaya çalışmaktır.

Bu makalede öncelikle eğitim hayatı anlatılmış ardından bir araştırma alanı olarak iktisat tarihine yönelmesi, Osmanlı/Türkiye tarihine yaklaşımı, iktisat tarihinde uyguladığı metodolojiler ve son olarak akademik kariyeri boyunca yürüttüğü projeleri değerlendirilmiştir.

Pamuk’un Eğitim Hayatı

Türkiye tarihinde Beyaz İhtilal olarak bilinen Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılında İstanbul’da doğdu. Henüz il-

1 Yaşar Bülbül, “Türkiye’nin En Popüler İktisat Tarihçisi Şevket Pamuk”, Yaşayan Türk Tarihçileri, Ed: Ahmet Şimşek, 1. Baskı, Ankara, 2017, s.265-274

kokul ikinci sınıf öğrencisi iken 1957'deki genel seçim sonuçlarını hatırladığını ve Çağaloğlu'ndaki Dünya Gazetesi'nde akşam saat 10-11'e kadar ailesiyle seçim sonuçlarını izlediğini daha sonraları anlatır.² Çalışmaları Osmanlı dönemine odaklan- sa da bu tarihten sonra Türkiye tarihinin hem araştırmacısı hem de tanığıdır. 1950 yılının bir diğer özel anlamı Ömer Lütfi Barkan'ın iktisat tarihi kürsüsü başkanı olduğu yıl olmasıdır. Şevket Pamuk, gelecekte Türkiye iktisat tarihçiliğinin taşıyıcı bilim insanlarından biri olacaktır. Sosyal bilimlere olan ilgisi aileden gelmektedir. Babasının bin beş yüz kitaplık bir kütüphanesi vardır.³ 1963-64 yıllarında babası her hafta Yön dergisini getirir ve Şevket Pamuk da buradaki siyasi ve entelektüel tartışmaları takip eder. Akademik hayatının ilk dönemindeki çalışmalarında da Yön dergisinin etkisinin olduğu görülecektir. Türkiye'de iş hayatının öncülerinden olan Vehbi Koç, babası Gündüz Pamuk'u IBM Ankara müdürlüğü yaptığı sırada yönetim becerilerinden dolayı takdir eder ve Aygaz isimli şirketin başına getirir.⁴ Ardından Başbakan Bülent Ecevit'in isteği üzerine bu görevden ayrılır ve Petkim'de genel müdürlük pozisyonunda çalışmaya başlar.⁵ Sosyal demokrat bir dünya görüşüne sahip olan Gündüz Pamuk, Erdal İnönü'nün liderliğini üstlen-

diği SODEP'in de kurucuları arasında yer alır ve genel başkan yardımcılığına getirilir.⁶ Ayrıca İTÜ'de "Sevk ve İdare-Yönetim Kuramı" isimli ders de vermektedir. Dedesi inşaat mühendisi ve müteahhittir. 1930'larda yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin büyük harcamalar yaptığı demiryolu inşaatı müteahhitliğinden kazanç elde eder. Ardından İstanbul Boğazı'na dökülen Göksu deresinin kıyısında tütün kurutmak için gereken sicimden halata kadar pek çok şey üreten bir fabrika kurar. Genç yaşta vefat eden dedesi ardında büyük bir servet bırakır.⁷ Yani Pamuk ailesi yeni kurulan cumhuriyetle birlikte yükselir.

Pamuk, 1968 yılında Robert Koleji'nden mezun oldu. Mühendis kökenli bir aileden gelen Pamuk, ardından mühendislik okunmak üzere ABD'ye gitti.⁸ 1972 yılında Yale Üniversitesi'nden mühendislik ve uygulamalı bilimler ve iktisat olmak üzere iki alandan mezun oldu. 1974 yılında University of California at Berkeley'de iktisat mastırını tamamladı. Formel bir iktisat eğitimi alan Pamuk, doktora yıllarına kadar iktisat tarihine yönelmedi. Tez aşamasına geldiğinde Türkiye'de oldukça popüler bir araştırma alanı olan iktisat tarihi ilk kez ilgisini çekti. Dolayısıyla Pamuk'un iktisat tarihçiliği 1970'lerin ikinci yarısından itibaren başlamıştır.

Doktora yaptığı dönemde dünya ik-

2 Milliyet, 22 Nisan 2007, s.10

3 <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2006/pamuk/25307-orhan-pamuk-nobel-konusmasi/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023)

4 Milliyet, 09 Aralık 2006, s.7

5 Milliyet 13 Eylül 1978, s.14; Milliyet, 09 Aralık 2006, s.7

6 Milliyet, 29 Mayıs 1983, s.8; Milliyet, 20 Aralık 1983, s.7

7 Orhan Pamuk, İstanbul; Hatıralar ve Şehir, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2019.

8 Milliyet, 22 Nisan 2007, s.10

tisat tarihçiliğinde ABD ve Avrupa merkezci bir tarihçilik ağırlıktadır. Bunun yanı sıra Kuzey Avrupa ve Japonya tarihçiliği de dünya tarihçiliğinde kendine yer bulmuştur. Asya, Afrika, Güney Amerika, Ortadoğu bölgelerinin iktisat tarihi henüz popüler değildir. Türkiye’de ise iktisat tarihçiliği arşiv belgeleriyle altyapı kurarak zirve dönemindedir ve o dönemde Türkiye’de Osmanlı tarihçiliğinin iki büyük ismi vardır; Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalçık. Türkiye’de iktisat tarihçiliği, dünya iktisat tarihçiliğinden farklı olarak Osmanlı araştırmalarıyla başlamıştır. Pamuk, bu iki tarihçinin de araştırmalarından etkilenmekte ve dersler çıkarmaktadır. Barkan’ın iktisat tarihçiliğini, İnalçık’ın ise Osmanlı tarihçiliğini batı tarihçiliğine yerleştirme çabasını örnek almaktadır. Her ikisi de arşiv belgeleri kullanarak Osmanlı kurumlarını incelemekteydi. Bu dönemlerde arşiv ön planda olduğundan nicel çalışmalar sınırlıdır ve Şevket Pamuk iktisat formasyonundan geldiği için nicel çalışmalara ağırlık vermek istemektedir. Bu yüzden sayısal veriler kullanabileceği bir tez konusu seçip üzerine çalışmak istemektedir. İlk olarak İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi’nin

kütüphanesinde 1950’ler üzerine çalışmaya başlamıştır. 1973 yılının haziran ayında Hacettepe Üniversitesi’nde düzenlenen İktisat Tarihi Semineri’nin tebliğ kitabında Mehmet Genç’in “Osmanlı Malîyesinde Malikane Sistemi” isimli makalesi ilgisini çekiyor. Genç’in bu makalesi sayısal verilerle Osmanlı iktisat tarihçiliğinin yapılabileceğinin örneğini göstermektedir ve Pamuk için ilham verici bir çalışma oluyor. 1975 yılının bahar aylarında Amerika’da bulunan Halil İnalçık ile görüşmeye karar veriyor. İnalçık’ın önerisiyle o sıralar doktorasını yeni tamamlamış genç bir araştırmacı olan Donald Quataert ile de görüşüyor.⁹ Orhan Kurmuş’un 1974 yılında University of London’da tamamladığı “*The Role of British Capital in the Economic Development of Western Anatolia 1850-1913*” isimli doktora tezini de incelemiştir.¹⁰ Böylece Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılı üzerine odaklanıyor ve 1978 yılında University of California at Berkeley’de “*Economic and Social Change in the Ottoman Empire: 1820-1913*” isimli doktora tezini tamamlamıştır.¹¹ Pamuk’un Osmanlı’nın 19. yüzyılına yaklaşımıyla Kurmuş’un tezinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu dönemde çalışmaları

9 BİSAV, “Türkiye’de İktisat Tarihçiliği: Otobiyografik Bir Anlatı: Şevket Pamuk” 27 Şubat 2017 tarihli söyleşi. Otobiyografisini henüz yazmamış olan Pamuk, ilk kez bu programda akademik hayatını kapsamlı olarak anlatıyor.

10 Bu çalışma ilk olarak 1974 yılında Bilim Yayınları tarafından kitaplaştırılmıştır. İkinci baskısını 1977’de, üçüncü baskısını 1982’de yapmıştır. Son olarak Yordam Yayınları tarafından yeniden yayına hazırlanmıştır: Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007.

11 Bu çalışma 1984 yılında “Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1914” adıyla Yurt Yayınları tarafından yayınlanıyor. Daha sonra 19. yüzyılın Osmanlı ekonomisinde gerçekleşen bağımlılık iddiasının büyüme ile birlikte gerçekleştiğini vurgulayabilmek için kitabın adını değiştirmiştir. 1994 ve 2005’te Tarih Vakfı tarafından “Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1914” adıyla yayımlanmıştır. 2018 yılında aynı adla İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

rında Başbakanlık Osmanlı Arşivi yerine yabancı devlet arşivlerini kullanmayı tercih etmeleri sebebiyle hem Kurmuş hem de Pamuk Türkiye'deki geleneksel iktisat tarihçilerinden ayrılmaktadır.¹² Kurmuş çoğunlukla İngiliz Devlet Arşivlerini kullanırken Pamuk ABD devlet arşivlerini Fransa Dış İlişkiler Raporlarını, Türkiye ve diğer ülkelerin yayımlanmış dış ticaret istatistiklerini kullanmıştır. Bu durumun muhtemel nedeni henüz tam olarak tasniflenememiş Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden seri halinde istatistik verilerinin çıkarılamaması veya çıkarılmasının çok zor olmasıdır. İlk çalışmasında bu zorlukla karşılaşan Pamuk ilerleyen yıllarda Osmanlı arşivinden rakamsal verilerinin seri halinde ortaya çıkarılmasına büyük önem verecektir. Böylece Pamuk iktisat tarihçiliği kariyerindeki ilk müstakil çalışmasını tamamlamıştır. Doktorasını tamamladıktan bir yıl sonra Türkiye'de iktisat tarihçiliğinin kurucusu olan Ömer Lütfi Barkan vefat etmiştir. Pamuk'un bu yıllarda Barkan ile temas kurup kurmadığını bilinmemektedir. Fakat Barkan'ın dünyaya tanıttığı Osmanlı iktisat tarihçiliğini Pamuk daha da ileriye taşıyacaktır.

Osmanlı-Türkiye Tarihine Bakışı

Türkiye'de iktisat tarihçiliği Osmanlı iktisat tarihini inceleyerek usta-çırak ilişkisi çerçevesinde başlamıştır. Buradaki usta-çırak ilişkisinin sürekliliğini sağla-

maya yarayan en önemli etki ustaların arşiv rehberliğidir. Dolayısıyla Osmanlı iktisat tarihi araştırmalarının temel kaynağı Osmanlı devlet arşivi olmuştur. Ancak Pamuk, İstanbul ve Ankara'daki usta-çırak ilişkisinin dışından gelmiş bir araştırmacıdır. İstanbul ve Ankara'daki tarihçilik geleneğini devam ettirmez. Barkan ve İnalcık'ın çalışmalarından ilham alır fakat aynı metodolojide ısrar etmez. Pamuk'a göre Osmanlı arşivindeki belgelerin büyük bir çoğunluğu devlet çalışanları tarafından hazırlandığı için devletçi bir bakış açısını yansıtmaktadır. Toplumunu oluşturan kesimler ise 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar belge olarak çok az şey bırakmışlardır. Pamuk, ekonominin topluma ait bir alan olmasından dolayı devlet bakış açısını yansıtan arşiv odaklı çalışmaların yanıltıcı olabileceğini düşünmektedir. Meslektaşları tarafından Pamuk'un çalışmalarının arşiv malzemesi açısından yetersiz olduğu eleştirilerine cevabı bu yöndedir. Pamuk'a göre bu durum aynı zamanda devlet ile toplumu özdeşleştiren bir bakış açısına da neden olmaktadır. Bu yanıltıcı özdeşleşme devletin gelir-gider dengelerini yansıtan maliye ile esas olarak topluma ait bir alan olan ekonominin bir-biri ile karıştırılmasına neden olmaktadır. Bu yüzden Pamuk, araştırmalarında maliye ve ekonomi arasındaki sınırları açıkça çizmeye özen göstermiştir.¹³ Eleştirdiği bu bakış açısı sadece Osmanlı döneminde

12 Bunun nedeni Osmanlı arşivinin henüz sistemli bir şekilde kataloglanmaması, Osmanlıcadan kaynaklanan okuma problemi ve bu belgelerde uzmanlaşmanın oldukça uzun zaman alması olabilir. Bu dönemde zorluklardan dolayı Osmanlı arşiv belgelerinden anlamlı sonuçlar çıkarmak ancak usta-çırak ilişkisiyle mümkün olabiliyor.

13 Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.35-36

değil, Cumhuriyet döneminin tarihçiliğinde de geçerlidir.

Şevket Pamuk'un Osmanlı tarihine bakış açısını daha iyi anlayabilmek için kendisinin "Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914" isimli kitabı¹⁴ ile Ahmet Tabakoğlu'nun "Türk İktisat Tarihi"¹⁵ kitabını karşılaştırmak gerekir. Bu iki kitap karşılaştırıldığında Türkiye'nin önde gelen iktisat tarihçilerinden Ahmet Tabakoğlu ve Şevket Pamuk'un iki farklı kutbu temsil ettikleri anlaşılmaktadır. Tabakoğlu, 60'larda ve 70'lerde "Asya Tipi Üretim Tarzı" ve "Bağımlılık Teorisi" gibi Batı temelli kalkınma teorilerine karşı çıkarak Osmanlı'nın nevi şahsına münhasır (sui generis) bir sistem oluşturduğunu iddia etmektedir. Bu görüşünü giriş yazısında da açıkça ifade etmiştir; "*Batı tarihi esas alınarak oluşturulmuş gelişme teorilerinin Türkiye tarihi için fazla yol gösterici olduğuna inanmıyoruz*". Ardından Osmanlı arşivi belgelerinin çalışmasının hareket noktasını oluşturduğunu ifade eder.¹⁶ Dolayısıyla temelini Osmanlı devlet arşivlerinden almayan çalışmaların doğruluğundan şüphe duyar. Tabakoğlu, 80'lerin ikinci yarısında bu çerçevede Osmanlı iktisat tarihini yazar. Günümüze kadar da her baskıda içeriğini geliştirir. Aynı

zamanda kitabının 2007 yılındaki baskısında Şevket Pamuk'un iktisat tarihi çalışmalarını arşiv belgelerinin incelenmesine doğrudan dayanmamakla birlikte belli bir bütünlüğe sahip olduğu şeklinde yorumlamıştır.¹⁷ Tabakoğlu'na göre Osmanlı'nın iktisat zihniyeti Türk-İslam geleneklerine dayanır. Keza kitabına Osmanlı öncesi Türk ve İslam devletlerinin ekonomisini anlatarak başlar. Ardından Osmanlı sistemini bu geleneklerle ilişkilendirerek anlatır. Şevket Pamuk ise Osmanlı iktisat tarihinin bu şekilde anlatımına karşı çıkar. Kitabının ilk paragrafında Osmanlı'nın kuruluş döneminin muhafazakâr-milliyetçi yorumunun yetersiz olduğunu ifade eder ve ardından temel bakış açısını şöyle yazar; "*Osmanlı Devleti'ni yalnızca göçebe veya Müslüman Türklerin kurduğu bir imparatorluk olarak değil, Türklerin Anadolu'da ve hatta Balkanlarda var olan Bizans ve diğer yapılarla karşılıklı etkileşimi sonucunda biçimlenen ve gelişen bir imparatorluk olarak yorumlamak daha doğru olacaktır*".¹⁸ Bu ifade Osmanlı'nın kuruluşu ve gelişmesi üzerine Mustafa Akdağ'ın "Marmara İktisadi Ünitesi" tezinden etkilendiğine işaret etmektedir.¹⁹ Tabakoğlu ile aralarındaki görüş ayrılığının en güzel örneğini ise Osmanlı'nın tımar sistemi-

14 İlk Baskısı 1988 yılında 100 soruda serisinden çıkmıştır. Şevket Pamuk, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, 1988; Yeniden düzenlenmiş hali için bkz; Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 2007.

15 Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2005

16 Tabakoğlu, age, s.18

17 Tabakoğlu, age, s.43

18 Pamuk, 2007, s. 18

19 Marmara İktisadi Ünitesi için bkz: Cihan Güneş, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesine Mustafa Akdağ'dan Piyasa Merkezli Bir Yaklaşım: Marmara İktisadi Ünitesi", Osmanlı'dan Cumhuriyete Sosyoekonomik Süreçler, Ed: Rahime Hülya Öztürk, Nobel Bilimsel Yayınları, 2023, s.113-124.

nin kaynağını yorumlayış biçimlerinden görmek mümkündür. Pamuk, kitabında Türkiye'deki milliyetçi tarihçiliğin Osmanlı Devleti'nin yalnızca Türk-İslam geleneğinin bir devamı olduğunu kanıtlayıcı gayreti içinde olduğunu söyler ve ardından Bizans toplumundaki toprak düzeninin temel birimi olan pronioia'nın Osmanlı'nın tımar sistemine olan etkilerinin görmezden gelindiğini ve araştırılması gerektiğini ifade eder.²⁰ Tabakoğlu ise kitabının "Tımar Sistemi" başlıklı bölümünün başında "*Tımar, Selçuklu iktisat sisteminin devamıdır*" diyerek bu ilişkiyi toptan reddeder.²¹ Özetle Pamuk, Türkiye tarihçiliğinde ağırlıklı olan ve özellikle Osmanlı tarihçiliğinde kendini gösteren milliyetçi-muhafazakâr tarih yorumlacılığının yetersiz olduğunu düşünür. Fakat bu yorumlayış biçimine karşı olarak yöneldiği tarihçilik metodu daha sol/sosyalist bir metot olan bağımlılık teorisi bakış açısı olur.

İktisat Tarihine Teorik Yaklaşımı

Şevket Pamuk, iktisat tarihini iktisadi teorilerle bir arada incelemeye çalışan Türkiye'deki az sayıda tarihçiden biridir. Pamuk'a göre "ne oldu" sorusu ile birlikte "niçin oldu" sorusuna da cevap aramak gerekir ve buna cevap bulabilmek ancak bir teorinin sağladığı bakış açısıyla müm-

kün olabilir. Türkiye'deki geleneksel tarihçiler arşiv belgesini ön planda tutarken, Pamuk anlatacağı konunun teorik çerçevesini ve rakamsal veri temelli çalışmaları önceliklemiştir. Arşivlere girmeden önce geliştirilmiş bir teori olmadan belgelerdeki olgu yığınlarını yorumlamanın mümkün olmadığını düşünür. Bu konudaki yaklaşımı tarihçiliğe yaklaşımını da yansıtmaktadır. Böylece kariyerinin başlarındaiken kendisine seçtiği metot milliyetçi/muhafazakâr tarih anlatımına karşı Bağımlılık Ekolü'dür.

Pamuk'un fikri altyapısının geliştiği 60'lı ve 70'li yıllarda dünya genelindeki entelektüel ortamlarda sol düşünceye artan bir ilgi söz konusudur ve bu durum akademide tarihe bakışı da etkilemiştir. Bu etkileşim içinde gelişen en önemli tarih tezlerinden biri Bağımlılık Ekolü'dür. Samir Amin ve Immanuel Wallerstein gibi araştırmacıları içinde barındıran bu teori esas olarak ekonomik emperyalizmi benimseyen, az gelişmiş ülkelerle yapılan serbest ticaret girişimlerinin amacının onları ekonomik kıskaca almak olduğunu savunan bir görüştür. Bu görüşe göre ülkelerin geri kalmasının nedeni gelişmiş ülkelerdir. Yani merkez ülkeler kalkınırken çevre ülkelerin kalkınması serbest ticaret antlaşmaları gibi kurulan mekanizmalarla engellendiği veya sınırlandırıldığı iddia edilir. Pamuk da doktora tezini

20 Pamuk, 2007, s.20

21 Tabakoğlu, age, s.215. Henüz Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olduğum 2010 yılında derste iken Ahmet Tabakoğlu'na tımar sisteminin Bizans pronioia'sıyla bir ilişkisi olabilir mi diye sordum. Kendisi benzerliklerin olabileceğini fakat tımar sisteminin pronioia'dan geldiğini iddia etmenin doğru olmadığını söyledi. Bu konudaki son kanaatinin de bu yönde olduğunu tahmin ediyorum. Fakat kitabını yazmasından bu yana geçen zaman içinde benzerliklerin olabileceğini kabul etmesi bu konuya artık daha esnek bakabildiğini göstermektedir.

bu teorik çerçeve üzerinden yazmıştır. Fransız Annales Ekolü'nden etkilenecek Türkiye'de iktisat tarihçiliğini kuran Barkan'ın yerine Bağımlılık Ekolü'nden etkilenen bir Osmanlı iktisat tarihçiliğinin kapısı aralanır. Pamuk bu yaklaşım tarzı ile Barkan ve İnalçık'ın metodolojisinden ve milliyetçi/muhafazakâr tarih anlayışından ayrılır. Türkiye'de milliyetçi tarih yaklaşımına karşı tarihin sol/sosyalist yorumunu içeren Tarih Vakfı'nın da kurucu üyeleri arasında yer alır.²²

Bağımlılık teorisi tarihin primitif bir aşamadan kapitalizme doğru ilerleyen çizgisel evrim iddiasını reddeder. Pamuk da doktora tezinde Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisine açılış sürecini bağımlılık teorisiyle paralel bir şekilde kesintisiz bir düz çizgi şeklinde ilerlemediğini ifade eder. Fakat 19. yüzyılda bağımlılık ve çevreleşme (periferileşme) sürecine girdiğini iddia ettiği Osmanlı ekonomisinde beklenmedik şekilde ekonomik büyümenin de gerçekleştiğini fark eder.²³ Çevreleşme iddiasına göre ekonomik ilişki içerisinde bulunan merkez ülkeler gelişirken, çevre ülkenin gerilemesi veya yerinde sayması gerekirdi. Fakat büyüme bulgusundan sonra teorisinden şüphe duymak yerine bağımlılık ve büyümeyi birlikte düşünmek gerektiğini ve bu durumun Osmanlı

örneğin özgün tarafı olduğunu iddia eder. Bu tezin en kırılabilir tarafı da burasıdır. Konuya bu yaklaşımı birçok tarihçi tarafından yapay bulunmuş ve eleştirilmiştir. Ayrıca bu ve bunun gibi teoriler çoğunlukla Batı'nın ekonomik gelişimi gözlenerek oluşturulmuştur. 1989 yılında Mehmet Genç tarafından ortaya atılan "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri" isimli teori²⁴, Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerine bakılarak oluşturulduğundan, Pamuk'un yaptığı gibi Batı temelli teorilerle Osmanlı'yı değerlendirme girişimlerine de tepki olarak anlandırılabilir. Mehmet Genç Üçlemesi olarak bilinen bu hipotezi Pamuk da kayda değer biçimde önemli bulmaktadır.²⁵ Pamuk hiçbir zaman yanlış olduğunu ifade etmemiş olsa bile Osmanlı'nın 19. yüzyılı ile ilgili Bağımlılık Teorisi iddiasından vazgeçmiş görünmektedir. Pamuk'un son kapsamlı çalışması olan "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" isimli kitabına bakıldığında Amin ve Wallerstein'a dair atıfta bulunmadığı ve kariyerinin başında kullandığı bağımlılık teorisi yaklaşımlarını terk ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Marksist tarih yazıcılığından da uzaklaşmış olacak ki ilk çalışmasında sıklıkla vurguladığı Karl Marx atıfları bu kitabında bulunmamakla birlikte adı da kitap boyunca hiç geçme-

22 Bugün Bağımlılık Teorisi iddialarından vazgeçmiş gibi görünse de Tarih Vakfı ile aktif bağı halen devam etmektedir.

23 2017 yılında BİSAV'da yaptığı söyleşisinde araştırmasının başlarında tezinin temel vurgusunun bağımlılık olduğunu söylüyor ve araştırmalarını derinleştirdikçe karşılaştığı büyüme olgusunu beklenmedik bir sonuç diye yorumluyor.

24 Mehmet Genç, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s.175-186

25 Şevket Pamuk, "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi", Osmanlı Araştırmaları, Cilt:58, Sayı: 583, 2021, s.327

mektedir. Pamuk'un iktisat tarihi adına hazırladığı ilk çalışması ile son çalışması arasındaki bu fark akademik gelişiminin de bir temsilini oluşturmaktadır.

Önemli bir iktisat tarihçisi olan Douglass North 1993 yılında çalışmalarıyla Nobel ekonomi ödülünü kazanmıştır. Kendisi tarih ve kurumların ilişkisini "Yeni Kurumsal İktisat" çerçevesinde iktisat tarihçiliğine kazandırmıştır. 2000'li yıllarda dünya iktisat tarihçiliğinde popüler olan yaklaşım budur. Bu gelişmelerden sonra Pamuk da bu yeni teorik çerçeve içinde kurumlar ve kurumsal değişimleri dikkate alan yaklaşım ile tarihi değerlendirmektedir.²⁶ 2007 yılında İletişim Yayınları'ndan yayımlanan genel Osmanlı iktisat tarihini anlattığı kitabında dünya ekonomisinin sanayi devrimi sonrasında halen merkez/çevre paradigmasıyla açıkladığına göre bu fikir değişikliğinin son 10 yılda geliştiği söylenebilir. Fakat Yeni Kurumsal İktisat'ın iç faktörlere odaklanarak dış faktörlerin etkisini küçümsemediğini düşünmesi ana akım kurumsalıcılardan kendisini ayırır.²⁷ Akademik hayatına bağımlılık teorisiyle başlayan bir araştırmacının, bu görüşünü terk etse bile, dış etkenlerin önemini vurgulaması

beklenilebilir bir durumdur. Son dönem çalışmalarında ekonomik eşitsizliklere vurgu yapması ve Yeni Kurumsal İktisat içerisinde biraz daha heterodoks bir tarafta yer alması eski görüşüyle arasında net bir kopuşun olmadığını da düşündürmektedir.

Şevket Pamuk'un zaman içinde gelişen fikir değişikliğinin diğer bir örneği genel iktisat tarihi için yazdığı kitabın 1988 yılındaki ilk baskısı (100 soruda serisindeki baskı) ile son baskıları (İletişim Yayınları'ndaki baskıları) arasındaki içerik farkıdır. Pamuk, doktora tezi araştırmasını tamamladıktan 10 yıl sonra Gerçek Yayınları'nın 100 soruda serisi ile genel kapsamlı bir Osmanlı iktisat tarihi kitabı yazma fırsatını bulur.²⁸ Bu tarihe kadarki yayınları incelendiğinde Osmanlı ekonomisiyle ilgili yayınlarının tamamının 19. yüzyıl üzerine olduğu görülmektedir. 1988 yılına gelindiğinde Cumhuriyet dönemiyle ilgili bile yayın yapmışken 1800'lerin öncesine dair derin bir çalışmasının olmadığı görülmektedir. Başlığında belirtildiği üzere kitabın inceleme dönemi 1500 ile 1914 yılları arasında olduğuna göre bu kapsamdaki ilk 300 yıla dair yorumlarını ilk kez kendisinden

26 Şevket Pamuk, "Economic History, Institutions, and Institutional Change", *International Journal of Middle East Studies*, Vol:44, Issue:3, 2012, s.532-535

27 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", *İktisat Tarihi'nin Dönüşü*, Der: Ulaş Karakoç, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2021, s.29-30.

28 Osmanlı'da pek çok konunun anlaşılabilmesi için kapsamlı bir Osmanlı İktisat Tarihi kitabının yazılması gerektiğini iktisat tarihçisi Mustafa Akdağ 1945 yılından itibaren çalışmalarında sürekli vurgular (Güneş, age, 114). Bu çerçevede hazırladığı "Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi" isimli büyük projesini iki cilt yaptıktan sonra 1973 yılında vefat etmesi üzerine tamamlayamaz. 1969 yılında Niyazi Berkes tarafından yazılan "100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi" kitabı, 1975 yılında Aydın Yalçın'ın "Türkiye İktisat Tarihi" kitabı ve Ahmet Tabakoğlu tarafından 1986 yılında yayımlanan "Türk İktisat Tarihi" kitapları bu kapsamda değerlendirilebilir. Şevket Pamuk'un bu denemelerin ardından gelen bu kitabı da kapsamlı bir Osmanlı iktisat tarihi yazılması girişimi

okumaktayız. Başlıktaki tarih aralığına bakılarak Fatih Sultan Mehmet'ten sonraki dönem değerlendirmeye alınmış diye düşünülüyor. Ancak kitabın ilk bölümünde "400 Çadırılık Bir Aşiret?" başlığı altında kuruluş dönemine dair milliyetçi/muhafazakâr yorumu eleştiri getirilmektedir. Aslında tarihe yaklaşımını anlatmaya örnek olması için kuruluş dönemi anlatımına yer verdiği anlaşılmaktadır. Keza kitapta kuruluşu içeren Osmanlı'nın ilk 200 yılına dair somut bir anlatımı yer almamaktadır. Bu kitabın 1988 yılı baskısının formatı 100 adet soru/cevap şeklindedir. Dolayısıyla bu kitapta da Osmanlı ekonomisine dair kronolojik sırayla 100 adet soru ve cevap yazılmıştır. Yeni baskılarda (İletişim Yayınları) sorular kaldırılıp ara başlıklara dönüştürülmüş ve metin büyük oranda aynı kalmıştır. Fakat bazı bölümler metnin içinden tamamen çıkarılmıştır. İlk kitapta yer alan 4.-5.-6.-7.-8.-38.-39. ve 40. sorular kitaptan tamamen çıkarılmıştır. Yıllar sonra kitaptan çıkarılan bu bölümlerin ortak özelliği üretim tarzı tartışmalarını içermesidir. Örneğin; kitabın başında tarihi inceleyebilmek için belirli bir teorinin bakış açısından faydalanmak ve onun araçlarını kullanmak gerekir dedikten sonra Marx'ın üretim tarzı, üretim güçleri kavramı ve Asya Tipi Üretim Tarzı kavramlarını açıklamaktadır.

Bu yaklaşımı döneminde popüler olan Marksist tarih yazıcılığından etkilendiğini ve piyasa sistemine mesafeli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Samir Amin'in geliştirdiği Vergisel Üretim Tarzı kavramını da analizine dahil ettiği fakat Amin'e atıf yapılmadığı da görülmektedir. Kitabın yayımlanmasından hemen sonra Oğuz Oyan bu kitaba kapsamlı bir eleştiri yazısı yazmıştır.²⁹ Bu eleştiri yazısında Pamuk'un üretim tarzı yorumlarının kavram kargaşası ve kavram fakirleşmesi yarattığını iddia etmekte ve oldukça uzun ve çarpıcı bir teorik tartışma açmaktadır.³⁰ Ardından Pamuk, cevap yazısı yazarak anlatmak istediği kavramları yeniden tanımlama ihtiyacı duyuyor.³¹ Pamuk cevap yazısında 19. yüzyıldan itibaren dünya ekonomisini merkez/çevre paradigmasıyla inceleyip Osmanlı Devleti'ni de bu çerçevede konumlandırmaktadır. Böylece Pamuk, kitabında Osmanlı ekonomisinin son 400 yılını iki temel teoriye bölmüş oluyor. 19. yüzyıl öncesini Marx/Amin paradigmasıyla, 19. yüzyıl sonrasını ise Bağımlılık Teorisi çerçevesinde anlatmaktadır. Bütünlüklü bir teorik çerçeveye oturtulamayan bu çalışma Oyan'ın kavram kargaşası eleştirisini haklı çıkarmaktadır. Böylesine karmaşık bir teori setinden faydalanılırken yaklaşık 15 yıl sonra yapılan yeni baskılarda üretim tar-

olarak değerlendirilebilir.

29 Oğuz Oyan, Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine, 11. Tez, No:8, Haziran 1988.

30 Ayrıca Oyan, bu kitabın yayınlanış tarihinin TRT'de yayınlanan "Kuruluş" isimli diziyile çalışmasıyla bu bölümdeki saptamaların gazete köşe yazarlarının dikkatini çektiğini iddia ediyor. Dolayısıyla kitaba medyada gösterilen ilgiyi içeriğiyle hak etmediğini ima ediyor. Şöyle söylüyor; "Dolayısıyla kitabın muhtemelen daha yaygın bir okuyucu kitlesine ulaşmasının nedeni, bu öngörülmelik derecede uygun yayın zamanlaması olmuştur sanıyoruz." Bknz: Oyan, agm, s.281.

31 Şevket Pamuk, Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih, 11. Tez, No:9, Şubat 1989.

zı tartışmalarını içeren bütün bölümler kitaptan kaldırılıyor.³² Üstelik kullanılan kaynaklarda Marx ve Amin'e dair hiçbir atıfa da yer verilmemektedir. Anlaşılan Oyan'a karşı ısrarla savunduğu iddiasını yıllar sonra terk etmiştir. Ancak 19. yüzyıla dair merkez/çevre paradigmasını kullanmaya devam etmektedir. 2014 yılında yayımladığı "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" isimli kitabında ise bu görüşü de terk ettiği anlaşılmaktadır. Teorik yaklaşımı zaman içerisinde değişse bile mutlaka bir teori çerçevesinde tarihi değerlendirmek gerektiğini düşünmektedir. Türkiye'deki iktisat tarihçileri için orijinal bir teorik altyapı inşa edebilmek yerine, yapılacak en önemli şeyin Osmanlı-Türkiye örneğini inceledikten sonra bir teoriye katkı yapılabileceğini ifade etmektedir.³³ Bu ifadesiyle bugüne kadar yaptığı araştırmaların temel metodolojik yaklaşımını da açıklamış olmaktadır.

Akademik Projeleri

Birinci projesi: "Bağımlılık ve Büyüme" çerçeveli doktora tezi.

Şevket Pamuk'un önceki bölümde de bahsedilen doktora tezi çalışması bildiğimiz kadarıyla ilk müstakil olarak hazırladığı iktisat tarihi araştırmasıdır. Bu çalışmayı daha sonra yeni bölümler ekleyerek "Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme" adıyla kitaplaştırmıştır. Bu çalışmada 19. yüzyılda Osmanlı ekonomi-

sinin dünya ticaretine ve Avrupa şirketlerinin yatırımlarına açıldığında ekonomi yapısının da nasıl değiştiğini anlatmaktadır. Yerli imalat sanayinin ithal mallarının rekabeti karşısında gerilediğini tespit edip ardından dış ticarete ve yabancı yatırımlara açılan ekonomilerinin giderek dünya piyasalarına bağımlı hale geldiğini iddia etmektedir. Bu çalışmanın en önemli özellikleri şunlardır; i) Bağımlılık Teorisi ile Osmanlı ekonomisini açıklamaya çalışması. ii) İstatistik raporlarındaki verileri yeniden derleyerek ekonomideki uzun dönemli eğilimleri anlamaya çalışması. iii) Osmanlı Devleti'nin ticaret antlaşmaları ile piyasalaşmasını içerideki imalat sanayisini gerilettiğini iddia etmesi. iv) Bağımlılık ve büyümenin birlikte ortaya çıkmasını Osmanlı örneğinin özgünlüğü şeklinde yorumlaması. Pamuk'un bu ilk çalışması metodolojinin ilk örneklerini göstermektedir. Bunlar; mutlaka bir teori çerçevesinde tarihi değerlendirmek ve mutlaka uzun dönemli eğilimleri değerlendirmektir. Pamuk'un bu çalışmasındaki bulguları pek çok geleneksel Osmanlı iktisat tarihçisi tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin odağında yurtdışındaki örnekler üzerinden üretilmiş teorilerin Osmanlı ekonomisinin iç dinamiklerini dikkate almadıklarından yanlış yorumlamalara neden olacağı düşüncesidir. İç işleyiş ve iç dinamiklere ilişkin daha faz-

32 Bununla birlikte yazar yeni baskılara yeni eklemeler de yapıyor. Fakat sadece para, tağşiş, enflasyon, ücretler, Osmanlı'nın uzun ömürlülüğü gibi kendi çalışmalarındaki bulguları ekliyor. Her bölümün sonunda ek okuma kaynakları verilmiş olmakla birlikte metnin yeniden yayınlandığı dönemdeki kendisinin dışında oluşan güncel literatürü yakalayamadığı anlaşılıyor.

33 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", s.28

la ayrıntı olmaksızın Osmanlı ekonomisi üzerinde öne sürülen görüşlerin şüpheli olacağı iddia edilmiştir. Pamuk'un Osmanlı ile Batı ekonomisi arasında kurduğu bağımlılık içeren ekonomik ilişkiyi tarihçi Edhem Eldem isim vermeden "epeyce mekanik bir senaryo" diye değerlendirmiştir.³⁴ Pamuk'un son çalışmalarında merkez-çevre metodolojisinden vazgeçtiği ve bağımlılık ilişkisine dair ifadelerini yumuşattığı görülmektedir.

İkinci projesi: Para Sistemi

Şevket Pamuk'un Osmanlı iktisat tarihçiliğine başladığı dönemlerde sağlıklı bir uzun dönemli veri setine ulaşmak pek mümkün değildi. Pamuk da iktisat eğitiminden gelmiş biri olarak sayısal veri kullanımının önemini farkındadır ve bu yüzden kendi verilerini kendi hazırlamak zorunda kalmıştır. Osmanlı tarihçiliğinde uzun vadeli çalışmalara altyapı oluşturması amacıyla fiyat ve ücret tarihi serileri çıkarmayı planlamıştır. Fakat bunu yapabilmek için öncelikle para meselesi üzerine çalışması gerekmiştir. Para konusunda 1950'li yıllardan itibaren Halil Sahillioğlu'nun çalışmaları bulunmaktadır. Sahillioğlu Osmanlı'nın klasik döneminin para konularıyla ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Bu çalışmalar Pamuk için bir başlangıç noktası oluşturmuştur. Pamuk,

para üzerine ilk kapsamlı çalışmasını 1995 yılında tamamlamıştır.³⁵ Böylelikle akçenin içindeki gümüş miktarını uzun dönemli olarak belirledikten sonra fiyatların enflasyon eğilimlerini ortaya çıkarmış olmaktadır. Pamuk, Osmanlı devletinin para sistemini inceleyerek Osmanlı devletinin uzun ömürlülüğü hakkında da birtakım ipuçları yakalamıştır. Daha sonraları para ile başlayan çalışmalarını finans tarihi, vergi toplama ve iç borçlanma düzeni üzerine araştırmalara yönlendirmiştir.

Üçüncü Projesi: Fiyat ve ücretler

Barkan 1970 yılında Osmanlı fiyat tarihi üzerine öncü çalışma olan "16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri" isimli makalesini Belleten dergisinde yayımlamıştır.³⁶ Bu ünlü makalesinde İstanbul'un önde gelen imaretlerinden Süleymaniye, Fatih ve Bayezıt imaretlerinin mutfak defterlerinden faydalanarak 1489-90 ve 1655-56 yılları arasında veri bulabildiği 24 yıl için 16 gıda maddesi ile odunu kapsayan ağırlıklı bir fiyat endeksi oluşturmuştur. Barkan, bu verilere dayanarak ciddi fiyat artışları tespit etmiştir. 16. yüzyıl Avrupada da ciddi fiyat artışlarının yaşandığı hatta Earl J. Hamilton gibi bazı yazarların bu fiyat artışlarının Avrupada kapitalizmin yükselişine olanak tanıdığı gibi iddialarının bulunduğu

34 Edhem Eldem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839, Ed: Suraiya Faroqhi, Çev: Fethi Aytuna, Cilt 3, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.342

35 Şevket Pamuk, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", Ed: Halil Inalcik and Donald Quataert, An Economic and Social History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, 1995, ss. 947-985.

36 Ömer Lütfi Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", Belleten, Ekim, 1970, s.557-607

bir dönemdir.³⁷ Barkan da 16. yüzyıldaki Avrupa fiyat artışlarının Akdeniz üzerinden yapılmakta olan ticaret aracılığıyla Osmanlı ekonomisine girmiş olabileceği tezini öne sürmüştür. Aynı makalede fiyat artışlarına neden olabilecek diğer etkenleri de sıralamıştır. Bunlar; tağışlar, devamlı harpler dolayısıyla yapılan büyük harcamalar, nüfus artışı ve kıymetli madden cereyanlarıdır. Bu araştırma Osmanlı tarihçiliği içinde ampirik kanıtlarla sonuç çıkarmaya ve Osmanlı tarihini Avrupa tarihi ile paralel şekilde açıklamaya çalışan öncü bir çalışmadır. Belleten dergisinde Türkçe olarak ilk kez yayımlandıktan 5 yıl sonra üzerinde değişiklik yapılarak İngilizce olarak da yayımlanmış ve dünyadaki iktisat tarihçileri arasında büyük ses getirmiştir.³⁸ İşte bu makalenin ilgi çekmesi Şevket Pamuk'un Osmanlı iktisat tarihçiliğine yöneldiği tarihlere denk gelmektedir. Bu makalenin iki temel özelliği Pamuk'un dikkatini çeker. Bunlardan ilki, Osmanlı arşivinde bulunan mutfak defterleri aracılığıyla fiyatları tespit edebilmenin mümkün olduğunu fark etmesidir. İkincisi ise kalkınma süreçlerine Bağımlılık Teorisi çerçevesinde yaklaşan Pamuk'un Osmanlı'da gerçekleşen iktisadi gelişmelerde de dış etkenlerin etkili olabileceğini ilk kez görebilmesidir. Para konusunda

araştırmasını tamamladıktan sonra fiyat ve ücretlere yönelmiştir. Osmanlı'da fiyat ve ücretler üzerine araştırmalara başladığında kimi tarihçilerin "*Osmanlı'daki ücretler başkalarındaki ücretlere benzemez. Osmanlı sadece kendisine benzer, genel kategoriler Osmanlı'ya uygulanamaz*" dediklerini daha sonraları anlatmaktadır.³⁹

Fiyat/ücret araştırması üzerinde en uzun süre çalıştığı projesidir. Devlet İstatistik Enstitüsü, Pamuk'un fiyatların uzun dönemli hareketini inceleme isteğine destek vermiş ve lisansüstü öğrencilerinden kurulan bir ekiple 7-8 yıllık sürede arşivde vakıf, mutfak ve narh defterlerinden fiyatlar tespit edilmiştir. Böylece Barkan'ın veri setine kıyasla daha çeşitli ve daha kapsamlı veri tabanına sahip bir fiyat endeksi elde edilmiştir.⁴⁰ Eldeki fiyat endeksleri karşılaştırıldığında Barkan'ın fiyat endeksinin yaklaşık %79 oranında daha yüksek hesaplandığı ortaya çıkmaktadır. Oysa Pamuk'un saray mutfak defterlerinden oluşturduğu fiyat verilerinin hiçbirinin bu oranda bir artışa işaret etmediği anlaşılmaktadır. Akçe cinsinden ifade edilen gıda malları endeksinin 1489 ile 1573 yılları arasında %79 arttığını gösterdiği için Barkan'ın gram gümüş cinsinde ifade edilen endeksi de aynı dönemde %62 yükselmiştir. Barkan bu sonuca

37 Earl J. Hamilton, "American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650", Harvard University Press, 1934.

38 Ömer Lütfi Barkan "The Price Revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East", Çev. Justin McCarthy, International Journal of Middle East Studies, Vol: 6, No:1, 1975, s. 3-28.

39 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", s.36

40 Pamuk, bu araştırmanın çeşitli aşamalarında Halil Sahillioğlu ve fiyat/ücret tarihinde uzmanlaşan Robert Allen ile görüşüğünü ve görüşlerinden faydalandığını belirtiyor. Bknz: Şevket Pamuk, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1489-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, Ankara, s.V

bakarak Avrupa'daki Fiyat Devrimi'nin Osmanlı ekonomisine güçlü bir biçimde yansıdığı sonucuna varmaktadır. Daha sonra da nakit olarak toplanan vergilerin enflasyonun çok gerisinde kaldığını ifade ederek 16. yüzyılın sonlarındaki mali bunalımı ve 1585-86 tağşişini Avrupa'daki Fiyat Devrimi'ne bağlamaktadır. Ancak, Pamuk kendi verileriyle gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra 1489 ile 1573 yılları arasındaki gram gümüş cinsinden ifade edilen enflasyon oranı %31'e düşmektedir. Bu düzeltmeden sonra, Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarına doğru yaşadığı mali güçlükleri Fiyat Devrimi'ne ya da Barkan'ın ifadesiyle ithal edilen enflasyonla ilişkilendirmek güçleşmektedir.⁴¹ Pamuk daha sonraki araştırmasında Osmanlı'daki fiyat artışlarının uzun dönemli en önemli nedeninin tağşişler olduğunu tespit etmiştir.⁴² Osmanlı'daki fiyat artışlarının arkasındaki nedenin tağşiş olabileceği fikrini ilk ifade eden Pamuk değildir. Barkan da bahsedilen makalesinde tağşişleri fiyat artışlarına gerekçe olarak vermişti. Fakat Avrupa'dan ithal edilen fiyat artışlarının üzerinde daha çok durmuştur. Pamuk'un görüş ayrılığı ise tağşişlerin (yani iç faktörlerin) daha etkili olduğudur. Pamuk, dış faktörlerin etkisini (Bağımlılık Teorisi) vurgulayarak başladığı iktisat tarihçiliğinde son geldiği noktada ulaştığı sonuç Barkan'ın da dış etkiyi (Avrupa'daki Fiyat Devrimi) işaret

etmesine rağmen iç yapıdan kaynaklanan tağşiştir. Böylece Şevket Pamuk, Osmanlı iktisat tarihi üzerine araştırmalarını derinleştirdiğinde ikinci kere beklemediği bir sonuca ulaşmıştır. İç etkiden kaynaklanan bir sonuca ulaşması dış etkilerin önemini vurgulayan Bağımlılık Teorisi ile bağlarının zayıflamaya başlamasının başlangıcı olabilir. Fakat son yıllarda da dış faktörlerin önemini halen vurgulamaya devam etmektedir. Yeni Kurumsal İktisat ekolünü de dış faktörleri dikkate almadığı için eleştirir.⁴³ Sonuç olarak Pamuk 15. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'na kadar fiyatların yılda ortalama 1,3 artış hızıyla 300 kat arttığını tespit edip literatüre kazandırmıştır. Böylece Barkan'dan devraldığı fiyat tarihi analizini bir adım daha yukarıya taşımıştır.

Ücret tarihi araştırması da para ve fiyat tarihi ile birlikte ilerlemiştir. İstanbul ve bazı kentler için arşivde bulunan 5000'den fazla tamirat ve inşaat hesap defterlerinden ise inşaat işçilerinin günlük ücretlerini akçe cinsinden tespit etmiştir. Bu defterler düz ve vasıflı inşaat işçilerinin ücretlerini kapsamaktadır. Ardından İstanbul'da inşaat işçilerinin ücretlerinin satın alım gücünü hesaplamış ve bunu Londra, Venedik, Milano ile karşılaştırmak üzere mümkün olmuştur. Böylece Osmanlı ile Batı Avrupa arasındaki gelişme farkının ne zaman açıldığını anlamaya dair bir adım atmış olmaktadır. Bu araş-

41 Şevket Pamuk, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 33, 2001, s.80

42 Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, c.36, 2004, s.458

43 "Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", s.31.

tırmaların sonunda Osmanlı kentlerindeki nominal ücretlerin de 1490-1914 yılları arasında 300 kattan fazla arttığı tespit ediliyor.⁴⁴ 2002 yılında yayımlanan bu araştırmayla birlikte Osmanlı Devleti'nin yaşam standartları üzerine benzersiz bir araştırma literatüre kazandırılıyor. Süleyman Özmucur ile ortaklaşa hazırlanan bu çalışma yine aynı yıl Arthur H. Cole en iyi makale ödülünü kazanmıştır.

Dördüncü Projesi: Veba ve İktisadi etkisi

Son 50 yıl içerisinde tarihçiler giderek artan bir ilgiyle salgınların toplumsal tarihini incelemişlerdir.⁴⁵ İktisat tarihinde de uzun dönemli gelişmeleri anlayabilmek için salgınlar çok önemli bir konu olmuştur. Son zamanlarda alanda yapılan araştırmalar “Kara Veba” gibi büyük salgınların ölüm oranlarını yükseltmesiyle atlatıldıktan sonra daha yüksek hayat standartlarına ulaşıldığını göstermektedir.⁴⁶ Bu dönemde Şevket Pamuk da İstanbul ve birkaç Anadolu şehirlerinde uzun dönemli günlük ücret serilerini çı-

kardıktan sonra yıllar arasındaki değişimleri anlayabilmek için veba salgınının iktisadi etkisini ücretler üzerinden incelemeye çalışmaktadır. Pamuk henüz 2005 yılındaki bir makalesinde Kara Veba'nın önemini vurgulamakta ve modern ekonomik büyüme olgusuyla birlikte son bin yıl içinde ücretler ve gelirler üzerinde değişikliklere yol açan iki önemli olaydan biri olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷ Bu kapsamdaki ilk makalesini ise 2007 yılında yayımlamıştır.⁴⁸ Bu makalede İstanbul ve Kahire örnekleri bulunmakla birlikte daha çok Avrupa kentlerindeki etkilerini incelemiştir. 2014 yılında ise ikinci makalesini yayımlamıştır.⁴⁹ Bu makalede fiyat ve ücret serileri kullanarak hem Justinyen Vebası'nın hem de Kara Veba'nın Ortadoğu bölgesindeki iktisadi etkileri üzerinde durmaktadır. Bu çalışmalarıyla birlikte “Büyük Ayrışma”⁵⁰ literatürüne de katkıda bulunmaktadır. Tespit ettiği kısa ve orta vadeli sonuçlar şunlardır; nüfusta azalmayla birlikte işgücü darlıkları, buna dayalı olarak yaşanan ücretlerde ve göreceli fiyatlarda değişiklikler, servetlerin yeni-

44 Süleyman Özmucur and Şevket Pamuk, “Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914”, *The Journal of Economic History*, vol:62, No:2, 2002, s.307

45 William H. McNeill, *Plagues and Peoples*, Anchor Books, 1976; Micheal Dols, *The Black Death in the Middle East 1347-1350*, Princeton University Press, 1977; Daniel Panzac, *La Peste Dans L'Empire Ottoman, 1700-1850*, Éditions Peeter, Louvain 1985; Nükhet Varlık, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World The Ottoman Experience, 1347-1600*, Cambridge University Press, 2015.

46 Gregory Clark, *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*, Princeton University Press, 2007, s.101

47 Şevket Pamuk, “Urban real wages around the eastern Mediterranean in comparative perspective, 1100-2000”, *Research in Economic History*, Vol: 23, Elsevier, 2006, s.225-226

48 Şevket Pamuk, “The Black Death and the origins of the ‘Great Divergence’ across Europe, 1300-1600” *European Review of Economic History*, Vol: 11, No:3, 2007, 289-317.

49 Şevket Pamuk, “Plagues, Wages and Economic Change in the Middle East, 700-1500”, *The Journal of Economic History*, vol:74, 2014, 196-229

50 Batı dünyasının 19. yüzyıl itibarıyla nüfus kısıtını aşarak modern ekonomik büyümeyi sağladığı ve

den dağıtımını ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi. Uzun vadeli sonuçları ise gelir dağılımındaki değişiklikler ve işgücü ile toprak sahipleri ve sermaye arasındaki etkilerinin eşitsiz olmasıdır. Osmanlı Devleti'nde vebanın etkisi 1820-30'lara kadar uzanıyor. Veba salgınının çeşitli dönemlerde ortaya çıkıp nüfusu ciddi oranda etkilediği için gelirlerin bölüşümü, üretim ve tüketim düzeylerini ciddi oranda etkilemektedir. Bu salgınlar nüfusun daha az artmasına neden olmaktadır.

2019 Covid pandemisinden sonra salgınların iktisadi ve toplumsal etkileri akademinin yeniden ilgi konusuna dönüşür. Pamuk, 2020 yılında "Salgın Ekonomisi" isimli kitapta bu konudaki araştırmalarının son halini yazmıştır⁵¹ Şevket Pamuk'un bu öncü çalışmaları gelecekteki Osmanlı iktisat tarihçileri için salgınların iktisadi ve toplumsal etkileri araştırmaya açık bir konu haline getirmiştir.

Beşinci projesi: Son 200 yılda Türkiye'deki iktisadi büyüme ve kurumlar

Son 200 yıl, dünya iktisat tarihinde benzeri görülmemiş önemli bir dönemdir. Maddison istatistiklerine bakıldığında kişi başına düşen gelirin son 200 yıla kadar ortalama bir seyir izlediği (buna Malthus Kapanı denir.), bu tarihten sonra

dik bir şekilde kırılarak sürekli yükseldiği görülmektedir.⁵² Bu sürece literatürde Büyük Ayrışma denmektedir. Şevket Pamuk, bu kapsamda "Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi" başlıklı kitabını 2014 yılında yayımlıyor.⁵³ Kitapta son iki yüz yılı incelemesi, Türkiye'nin ekonomi tarihini Büyük Ayrışma tartışması çerçevesinde inceleme arzusundan kaynaklanıyor. Yabancı okuyucular için aynı konuyu yeniden yazarak 2018 yılında "Uneven Centuries" başlıklı kitabını yayımlıyor.⁵⁴ İkinci kitabın içeriğine bakıldığında doğrudan çeviri olmayıp konunun yeni baştan yazıldığı anlaşılmaktadır. İkinci kitabın başlığından da anlaşılacağı üzere Pamuk, son iki yüz yılı eşitsizliklerin arttığı bir dönem olarak değerlendiriyor. Kitabı ikinci kez yazdığında eşitsizlik vurgusunu öne çıkarmak istediği anlaşılıyor. Pamuk'a göre son iki yüz yılda kişi başına gelir artsa bile, eşitsizlikler de artmıştır. Değerlendirmelerine bu açıdan bakıldığında ana akım kurumsalcılardan ayrıldığı söylenebilir. Bununla birlikte iktisadi gelişmeyi yorumlarken eğitim, sağlık, yaşam kalitesi ve okullaşma gibi faktörlerin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Yazar iktisadi büyümeyi ana referans noktası almakla birlikte iktisadi gelişmeyi (yani sosyo-ekonomik kalkınmayı) de vurgulamaktadır. İktisadi büyüme ve ge-

günümüze kadar gelen döneme "Büyük Ayrışma" (Great Divergence) denir.

51 Şevket Pamuk, "Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Etkileri", Salgın Ekonomisi, Ed: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınları, 2020

52 Clark, s. 2.

53 Şevket Pamuk, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

54 Şevket Pamuk, Uneven Centuries: Economic Development of Turkey Since 1820, Princeton University Press, 2018.

lişmeyi oluşturan faktörleri ise yakın ve nihai nedenler olarak ikiye ayırmıştır. Yakın nedenler yatırımların verimlilik artışına odaklanırken nihai nedenleri ise kurumların önemi ile açıklamaktadır. Son olarak da Türkiye'nin orta gelir tuzağına düşmemesi için uzun dönemli kapsayıcı politikaların benimsenip uygulanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Kitapta çok ayrıntıya girmeden kabaca bir dönemlendirme yapılmıştır. 1820 ile başlayıp Birinci Dünya Savaşı ile tamamlanan dönem 19. yüzyılda açık ekonomi adıyla yazılmıştır. 1914-1950 arası dönem Osmanlı'dan Cumhuriyete, 1950-1980 arası ikinci Dünya Savaşı Sonrası, 1980-2010 dönemi ise Neoliberal politikalar ve küreselleşme başlığıyla anlatılmıştır. Kitapta Cumhuriyet dönemi iktisat tarihine dair bir takım bilgi hatalarının bulunduğu Erdinç Tokgöz tarafından dile getirilmiştir.⁵⁵ Bu çalışmanın Pamuk'un 70'lerden itibaren elde ettiği akademik birikimin son hali olduğu söylenebilir.

Sonuç

Türkiye'de akademik iktisat tarihçiliğinin Ömer Lütfi Barkan ile başladığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'deki 86 yıllık geçmişiyle iktisat tarihi en köklü çalışma alanlarından biridir. Şevket Pamuk da 86 yıllık bu geleneğin son 45 yılında aktif faaliyet gösteren önemli bir bilim insanıdır. Pamuk, kendisinden önceki iktisat tarihçilerini dikkatlice inceleyip çalışmalarını bu birikimin üzerine inşa ettiği gibi kendisinden sonraki iktisat ta-

rihçileri de onun devam eden uzun kariyeri boyunca tamamladığı çalışmalarını ve akademik gelişimini örnek alacaklardır.

Bu çalışmadaki bulgular bir arada değerlendirildiğinde Pamuk'un iktisat tarihçiliği beş maddede açıklanabilir; i) Maliye ve ekonomi arasındaki ayrımı net bir şekilde yaparak devletçi bakış açısından arınmaya çalışmak. Devleti temsil eden maliye ile toplumu temsil eden ekonominin faaliyetleri paralel gelişmeyebilir. Ayrıca arşiv belgelerine mesafeli yaklaşmasının sebeplerinden biri de bu olabilir. Bu tarz belgelerin devlet bürokrasisi tarafından hazırlanması yüzünden toplum üzerine sınırlı bilgi verebileceğine inanmaktadır. ii) Daima bir teori çerçevesinde değerlendirme yapmak. Geliştirilmiş bir teori olmadan arşiv belgelerini değerlendirmenin nafile bir çaba olduğunu düşünmektedir. Pamuk'a göre bir teori olmadan belgelerdeki olgu yığınlarını yorumlamak mümkün değildir. iii) Dünyadaki trendleri takip etmek. Pamuk, 70'li ve 80'li yıllarda Marksist tarih yazıcılığının popüler olduğu bir dönemde akademik çalışmalarına başlamıştır. Dolayısıyla çalışmalarında da bu etkiler görülmektedir. Maddison'un milli gelir istatistikleri yayımlanmaya başladıktan sonra "Büyük Ayrışma" tartışmaları dünya iktisat tarihçiliğinde gündem olmuştur. Pamuk bu tartışmalara da katılmıştır. Yeni Kurumsal İktisat çerçevesinde yapılan iktisat tarihçiliği Nobel ödülü almasından sonra dünyada iktisat tarihçiliği kurumsal değişimlere yönelmiştir. Pamuk'un çalışmaları da

55 Erdinç Tokgöz, "Tartışmaya Açık Bir Kitap: Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi", TEK Forum, 28.05.2019, <https://tek.org.tr/pdf/t1.pdf> (Erişim Tarihi: 25.07.2023)

bu yöne evrilmiştir. Akademik kariyerine piyasa karşıtı teorilerle başlamış, yeni kurumsalcılıkla ana akıma yaklaşmış fakat son geldiği noktada daha heterodoks bir kurumsalcılıkla çalışmalarına devam etmektedir. iv) Esneklik. Hiçbir teorik çerçeveye körü körüne bağlı kalmamıştır. Yeri geldiğinde kullandığı teorik altyapıya katkı sunmaya çalışmıştır. Yanıldığını hiçbir zaman ifade etmemiş olsa bile kullandığı teorik çerçeveyi zaman içinde değiştirebilmiştir. v) İstatistiki verilerle uzun dönemli eğilimlere önem vermek. Pamuk'un iktisat tarihçiliğine başladığı yıllarda seri haline getirilebilecek Osmanlı verilerine ulaşmak çok zordur. Doktora çalışmasını yaparken bu zorlukla ilk kez karşılaşmış ve sonraki kariyerinde güvenilir veri setleri oluşturmaya önem vermiştir. Türkiye'deki iktisat tarihçiliğinde öncülerden biri olduğu için analizlerini oluşturmadan önce kendi verilerini de hazırlamak zorunda kalmıştır. Bu istatistiki veriler sayesinde küçük bir vaka üzerine çalışmak yerine uzun dönemli eğilimleri anlamaya özen göstermiştir.

Bu araştırmadan da anlaşıldığı üzere Pamuk kendisinden önceki iktisat tarihçilerinin çalışmalarından dersler çıkarmış, zaman içerisinde bazı görüşlerini değiştirmiş ve dünya iktisat tarihçiliğindeki trendleri takip etmeye çalışmıştır. İnalçık'ın yapmaya çalıştığı gibi Osmanlı tarihçiliğini Batı tarihçiliğine yerleştirmeye çalışmış, Batı ile karşılaştırmalar yapabilmeye özen göstermiştir. Kariyeri boyunca yaptığı çalışmalardan doğruları ve yanlışlarıyla geleceğin iktisat tarihçileri de önemli dersler çıkaracaklardır.

Kaynakça

1. Gazeteler

- Milliyet, 13 Eylül 1978
Milliyet, 29 Mayıs 1983
Milliyet, 20 Aralık 1983
Milliyet, 09 Aralık 2006
Milliyet, 22 Nisan 2007

2. İkincil Kaynaklar

- Barkan, Ömer Lütfi, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, Ekim, 1970, s.557-607.
- Barkan, Ömer Lütfi, "The Price Revolution of the sixteenth century: A turning point in the economic history of the Near East", *Çev. Justin McCarthy, International Journal of Middle East Studies*, Vol: 6, No:1, 1975, s. 3-28.
- Bülbül, Yaşar, "Türkiye'nin En Popüler İktisat Tarihçisi Şevket Pamuk", *Yaşayan Türk Tarihçileri*, Ed: Ahmet Şimşek, 1. Baskı, Ankara, 2017, s.265-274
- Clark, Gregory, *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*, Princeton University Press, 2007.
- Dols, Micheal, *The Black Death in the Middle East 1347-1350*, Princeton University Press, 1977.
- Eldem, Edhem, "Kapitülasyonlar ve Batı Ticareti", *Türkiye Tarihi, Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Ed: Suraiya Faroqhi, *Çev: Fethi Aytuna*, Cilt 3, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s.341-396.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 1989, s.175-186.
- Güneş, Cihan, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesine Mustafa Akdağ'dan Piyasa Merkezli Bir Yaklaşım: Marmara İktisadi Ünitesi", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Sosyoekonomik Süreçler*, Ed: Rahime Hülyay Öztürk, *Nobel Bilimsel Yayınları*, 2023, s.113-124
- Hamilton, Earl J. "American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650", *Harvard University Press*, 1934.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2007

- McNeill, William H., *Plagues and Peoples*, Anchor Books, 1976.
- Oyan, Oğuz, "Osmanlı İktisat Tarihi Üzerine", 11. Tez, No:8, Haziran 1988, s.280-301.
- Özmutur, Süleyman and Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914", *The Journal of Economic History*, vol:62, No:2, 2002, s.293-321.
- Pamuk, Orhan, İstanbul; Hatıralar ve Şehir, Yapı Kredi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 2019.
- Pamuk, Şevket, 100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, Gerçek Yayınevi, 1. Baskı, 1988.
- Pamuk, Şevket, "Üretim Tarzı ve Karşılaştırmalı Tarih", 11. Tez, No:9, Şubat 1989, s.277-282.
- Pamuk, Şevket, "Money in the Ottoman Empire, 1326-1914", Ed: Halil Inalcik and Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 1995, s. 947-985.
- Pamuk, Şevket, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1489-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, Ankara, s.V.
- Pamuk, Şevket, "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 33, 2001, s.69-89.
- Pamuk, Şevket, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, c.36, 2004, s.451-468.
- Pamuk, Şevket, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1914, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005.
- Pamuk, Şevket, "Urban real wages around the eastern Mediterranean in comparative perspective, 1100-2000", *Research in Economic History*, Vol: 23, Elsevier, 2006, s.209-228.
- Pamuk, Şevket, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2007.
- Pamuk, Şevket, "The Black Death and the Origins of the 'Great Divergence' across Europe, 1300-1600" *European Review of Economic History*, Vol: 11, No:3, 2007, s.289-317.
- Pamuk, Şevket, "Economic History, Institutions, and Institutional Change", *International Journal of Middle East Studies*, Vol:44, Issue:3, 2012, s.532-535.
- Pamuk, Şevket, "Plagues, Wages and Economic Change in the Middle East, 700-1500", *The Journal of Economic History*, vol:74, 2014, s.196-229.
- Pamuk, Şevket, Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2014.
- Pamuk, Şevket, *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey Since 1820*, Princeton University Press, 2018.
- Pamuk, Şevket, "Tarihte Küresel Salgınlar ve İktisadi Etkileri", *Salgın Ekonomisi*, Ed: Ömer Faruk Çolak, Efil Yayınları, 2020.
- Pamuk, Şevket, "Mehmet Genç (1934-2021): Bir Büyük İmparatorluğun İktisat Tarihçisi", *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt:58, Sayı: 583, 2021, s.325-328.
- Panzac, Daniel, *La Peste Dans L'Empire Ottoman, 1700-1850*, Éditions Peeter, Louvain 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2005.
- Varlık, Nükhet, *Plague and Empire in the Early Modern Mediterranean World The Ottoman Experience, 1347-1600*, Cambridge University Press, 2015.
- Şevket Pamuk ile Söyleşi: 1960'lardan 2000'lere İktisat Tarihi", *İktisat Tarihi'nin Dönüşü*, Der: Ulaş Karakoç, Alp Yücel Kaya, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2021, s.25-48.

3. Elektronik Kaynaklar

- Tokgöz, Erdinç, "Tartışmaya Açık Bir Kitap: Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi", *TEK Forum*, 28.05.2019, <https://tek.org.tr/pdf/t1.pdf> (Erişim Tarihi: 25.07.2023)
- <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2006/pamuk/25307-orhan-pamuk-nobel-konusmasi/> (Erişim Tarihi: 18.05.2023)

ARŞİV BELGELERİ ARASINDA BİR ÖMÜR: AHMET TABAKOĞLU

Rahime Hülya Öztürk*

ÖZET

Türkiye'de Prof. Ömer Lütfi Barkan ile başlayan İktisat Tarihi çalışmalarının en önemli temsilcilerinden biri Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'dur. Akademik hayatının önemli bölümünü Marmara Üniversitesi'nde geçirmiş, uzun yıllar bu kurumda dersler vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir. Türkiye'nin çalkantılı yıllarına denk gelen öğrencilik döneminde sağduyulu davranarak, düşüncelerini ancak çalışarak hayata geçirebileceğine inanmıştır. Bu doğrultuda uzun çalışma saatleri sonunda sayısız konferansa katılmış, çok sayıda tebliğ, makale ve kitap yayımlamıştır. Doktora tez danışmanı olan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun akademik yaşamındaki önemi onun yöntem ve metodolojisinde açıkça görülmektedir. Arşiv belgelerini ustalıkla kullanan Tabakoğlu'nu belgeci bir iktisat tarihçisi olarak nitelendirmek mümkündür. Tabakoğlu iktisadi olayların incelenmesinde tarih bilime özel bir önem vermektedir. Tarihi olayların incelenmesi geçmişte meydana gelen, fiyat artışları, mali sorunlar, iktisadi

ilişkiler, kentleşme, sanayileşme ve benzeri pek çok iktisadi konunun gerçekçi ve doğru bir şekilde ele alınmasını sağlayacaktır. Yalnızca tarih biliminden değil farklı disiplinlerden yararlanmak gerektiğini de savunur. Özellikle kendi çalışma alanı olan İslam İktisadı ve Osmanlı İktisat Tarihi alanlarında fıkıh, hadis, kelim gibi ilimlerden mutlaka yararlanılması gerektiğini ifade etmektedir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde Ahmet Tabakoğlu'nun ailesi ve çocukluğu, öğrencilik yılları ele alınmıştır. İkinci bölümde İktisat Tarihi alandaki çalışmaları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı İktisat Tarihi ve İslam İktisadı alanlarına yaptığı katkılar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi, Osmanlı İktisat Tarihi, İslam İktisadı

* Selçuk Üniversitesi, Dr. Öğretim Üyesi, hulyaozturk@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0003-1396-9737

A LIFE SPENT AMONG ARCHIVE DOCUMENTS: AHMET TABAKOĞLU

ABSTRACT

One of the most important representatives of the Economic History studies that started with Prof. Ömer Lütfi Barkan in Turkey is Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu. He spent a significant part of his academic life at Marmara University, gave lectures and trained students at this institution for many years. During his student years, which coincided with Turkey's turbulent years, he acted prudently and believed that he could only realize his ideas by working. In this regard, after long working hours, he attended numerous conferences and published many papers, articles and books. The importance of Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, his doctoral thesis advisor, in his academic life is clearly seen in his method and methodology. It is possible to describe Tabakoğlu, who skillfully uses archival documents, as a documentary economic historian. Tabakoğlu attaches special importance to history in examining economic events. Examining historical events will

enable a realistic and accurate discussion of many economic issues that occurred in the past, such as price increases, financial problems, economic relations, urbanization, industrialization and so on. He argues that it is necessary to benefit not only from historical science but also from different disciplines. He states that sciences such as fiqh, hadith and kalam should be used especially in his field of study, Islamic Economics and Ottoman Economic History.

In the first part of this study, Ahmet Tabakoğlu's family, childhood and student years are discussed. In the second part, his studies in the field of Economic History were evaluated. In the third chapter, his contributions to the fields of Ottoman Economic History and Islamic Economics are examined.

Keywords: *Ahmet Tabakoglu, Economic History, Ottoman Economic History, Islamic Economics*

GİRİŞ

Osmanlı İktisat Tarihi ve İslam İktisadı ile ilgili çalışmalardan söz edildiğinde en başta zikredilen isimlerden biri şüphesiz Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'dur. Uzun yıllar Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde görev yapan Tabakoğlu 2019 yılından itibaren Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Kalemeye aldığı sayısız makale, verdiği röportajlar, yayımladığı kıymetli kitaplarla Osmanlı İktisat Tarihi alanına yeni ilgi duymaya başlayan genç araştırmacılar için önemli bir yol göstericidir. Özellikle İslami Finans, İslam İktisadı gibi konulara ilişkin yayınları Türkiye'de bu alandaki boşlukları doldurmuş, konunun çok daha anlaşılır ve üzerinde tartışılabilir bir düzlemde ele alınmasını sağlamıştır. Arşiv çalışmalarına özel bir önem veren, tarihi çalışmaların belgelere dayanarak ortaya konulmasını tavsiye eden Ahmet Tabakoğlu'nun bizzat kendisi masa başında sayısız arşiv belgelerinin arasında oldukça uzun saatleri çalışarak geçirmiştir. Ahmet Hoca'yı böyle önemli ve kıymetli kılan unsur da titiz çalışmaları ve ömrünü bilime adanmış olmasıdır.

1- AHMET TABAKOĞLU'NUN HAYATI¹

1952 yılında Edremit'te dünyaya gelen Ahmet Tabakoğlu'nun eğitim hayatı İstanbul Üniversitesi'nde geçmiştir. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden 1975 yılında, İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden ise 1976 yılında mezun olmuştur. 1979 Yılında İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (1983 yılından itibaren Marmara Üniversitesi), Ticari Bilimler Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak akademik hayatı başlamıştır. 1981 yılında İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi'nde, Halil Sahillioğlu'nun danışmanlığında, oldukça karmaşık bir dönemi aydınlatan ve Osmanlı İktisat Tarihi çalışmalarında temel bir kaynak olarak başvurulan 'Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi' başlıklı tez çalışması ile doktora derecesi almıştır. 1979 yılında araştırma görevlisi olarak bugünkü adıyla Marmara Üniversitesi'nde göreve başlayan Ahmet Hoca bu kurumda uzun yıllar ders vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir. 1982'de Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde Yrd. Doç. ve 1986 yılında Doçent; 1993 yılında ise Profesör unvanı almıştır. Öğretim üye-

1 Ahmet Tabakoğlu'nun kişisel bilgileri ve özel hayatına ait bilgiler, Toplu Makaleler I İktisat Tarihi isimli kitabın sunuş kısmından, Ahmet Tabakoğlu'nun tarafına bizzat gönderdiği özgeçmiş bilgilerinden, Rahmi Deniz Özbay'ın Vesikacı Bir İktisat Tarihçisi Ahmet Tabakoğlu, Yaşayan Türk Tarihçileri içinde, ed. Ahmet Şimşek, 2017 ve Abdullah Mesud Küçükkalay'ın Hikmetin Peşinde Üç Portre, 2018 isimli çalışmalardan ve Türkiye'de İktisat Tarihçiliği: Otobiyografik Bir Anlatı, Ahmet Tabakoğlu, 01.04.2013 17:30,toplantının ses çözümü, <http://nevinmeric.com>(erişim tarihi: 17.06.2023) derlenerek oluşturulmuştur.

liği görevinin yanı sıra çeşitli akademik kuruluşların faaliyete geçmesine öncülük etmiştir. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü'nün kuruculuğunu üstlenmiş ve müdür olarak görev yapmıştır. Marmaralı yıllar Hoca'nın emekliye ayrıldığı 2019 yılına kadar devam etmiştir. Ahmet Hoca yalnızca birkaç ay süren emeklilik günlerinin ardından Eylül 2019 tarihinden itibaren Sabahattin Zaim Üniversitesinde görev yapmaya devam etmektedir. Çalışmalarının ağırlıklı kısmını Osmanlı İktisat Tarihi, İslam İktisadı ile İstanbul Tarihi konuları oluşturmaktadır.

1.1. AİLESİ, ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİM HAYATI

Memur bir baba ve ev hanımı bir annenin çocuğu olan Ahmet Tabakoğlu'nun eğitim hayatı Ulubatlı Hasan İlkokulunda başladı. Ortaokul eğitimi için Çarşamba İmam Hatip Lisesi'ne² kaydı yaptırıldı.

1968-1970'li yıllarda cereyan eden öğrenci olaylarında sokağa inip aktif tavır sergilemeyen Tabakoğlu daha farklı bir yol seçmiştir. Şiddetle ya da terörizmle istenilen hedefe varılamayacağına, çalışarak, başararak, emek vererek, ilimle uğraşarak ancak hedefe varılabileceğine inanmış ve bu yönde çaba sarf etmiştir. Dönemin şiddet içeren aktif tavrı bir

yanda, ilimle, bilimle uğraşarak mücadele etmeyi seçen pasif direniş tavrı diğer yandadır. Bu iki seçenek arasında yaşının gereği aktif tavır sergilemek isteyen Tabakoğlu yine de sağduyusunu dinleyerek pasif bir direniş örneği göstermiş ve kendini ilmi çalışmalara vermiştir.

Hayatında önemli dönüm noktalarından biri de Lisede derslerine giren Emin Işık Hocadır. Emin Hoca Yakupağa Mescidinde vaazlar da veriyordu, Tabakoğlu onun vaazlarını dinlemiştir. Onun öğrenci olaylarında ve yaşanan protestolarda ılımlı bir tavır sergilemesinde Emin Işık Hocanın etkisi büyüktür. Emin Işık Hoca öğrencilerine kavgadan uzak ilime yakın durmalarını gerektiğini anlatmıştır. Kendisini kurtaramayan bir ferdin ülkesini kurtaramayacağını da defaatle vurgulamıştır. Tabakoğlu Emin Hocanın vaazlarını dinlemeye giderken hayatında derin iz bırakan başka bir isimle tanışır: Nurettin Topçu. Nurettin Topçu, Hareket Dergisi'nde yazılar kaleme alıyordu. Ahmet Tabakoğlu da bu dergiyi yakından takip ediyor, makaleleri okuyordu.³

Liseden mezun olduğu yıl İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni kazandı.⁴ Üniversite öğrenciliği yıllarında yakından takip ettiği Hareket Dergisi'nde müstear isimlerle yazılar kaleme almaya başladı.⁵

2 Çarşamba İmam Hatip Lisesi'nin kontenjanının dolması üzerine Ahmet Tabakoğlu'nun kaydı önce Düzce İmam Hatip Lisesi'ne yaptırılmış, burada birkaç ay eğitim aldıktan sonra Çarşamba İmam Hatip Lisesi'ne geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdullah Mesud Küçükcalay, Hikmetin Peşinde Üç Portre Mehmet Genç Hüseyin Küçükcalay Ahmet Tabakoğlu, Konya, Çizgi Kitabevi, 2018.

3 Abdullah Mesud Küçükcalay, Hikmetin Peşinde Üç Portre Mehmet Genç Hüseyin Küçükcalay Ahmet Tabakoğlu, Konya, Çizgi Kitabevi, 2018, s. 245-246.

4 Bu fakülteye kayıt yaptırırken dışarıdan bitirdiği Vefa Lisesi diplomasını kullanmıştı.

5 Kullandığı müstear isimler arasında Ahmet Debbağoğlu, Nusret Sipahioğlu, Ahmet Ali Debbağ gibi isimler vardı. Rahmi Deniz Özbay, Yaşayan Türk Tarihçileri içinde ed.Ahmet Şimşek. Vesikacı

Bir iktisat öğrencisi olması ve iyi bir dini bilgiye sahip olduğu düşünülürken kaleme aldığı yazıların iktisat, İslam ekonomisi gibi alanlardan oluşması şaşırtıcı değildir.

Ahmet Tabakoğlu Hareket Dergisi'nde yazılarını yazarken üniversite eğitimine devam ediyordu. İktisat eğitiminin ana konuları; iktisadi büyüme, kalkınma, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları, refah içinde bir batı ama ondan daha yoksul bir doğu gibi konular Tabakoğlu'nun ilgisini özellikle çekiyordu. Bu konular ayrıca tüm dünyada dönemin Müslüman iktisatçıları düşünürken ve Müslüman ülkeler için alternatif bir model arayışına sevk eden itici güçtü. Bu konular üzerine eğilen Tabakoğlu alternatif model arayışını Türkiye ekonomisine uyarlamak isterken geçmişe dönük yaptığı çalışmalar Onu Osmanlı İktisat Tarihi alanına yönlendirdi. Bu alana yönelmesine vesile olan bir başka unsur ise Hareket Dergisi'ndeki görevi esnasında tanıştığı Ezel Erverdi idi. Ezel Erverdi Ahmet Tabakoğlu'nun Osmanlı İktisat Tarihi alanında çalışmasını tavsiye etmişti.⁶ Os-

manlı İktisat Tarihine duyduğu ilgi Onu daha çok araştırmaya, okumaya, öğrenmeye sevk ediyordu.⁷ Doktora sürecine başlaması yine bir dönüm noktasıydı. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu ile başlayan tez sürecinde hocasının kendisine Osmanlı maliyesi ile ilgili bir konu önermesiyle Osmanlı İktisat Tarihi alanıyla uzun yıllar sürecek olan çalışma hayatının içeriği kesinleşmişti.⁸ Ahmet Tabakoğlu akademik hayatına Osmanlı İktisat Tarihi alanında devam edecekti. Bununla birlikte Tabakoğlu Osmanlı İktisat Tarihi çalışmalarını Selçuklu Devleti'nden başlayarak ele alma eğilimindedir.⁹

Ahmet Tabakoğlu, İstanbul Üniversitesi'nde doktora devam ederken asistanlık için farklı üniversitelere de başvuruyordu. İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi¹⁰ kurulduğunda genç ve başarılı akademisyenlerle çalışmak isteyen Prof. Dr. Orhan Oğuz, aynı kurumda göreve başlayan Mustafa İme¹¹ vasıtasıyla Ahmet Tabakoğlu ile tanıştı. Orhan Oğuz, kendisine İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde İktisat Tarihi Kürsüsü kurulması görevini de vererek asistan-

Bir İktisat Tarihçisi Ahmet Tabakoğlu, Ankara, Pegem Akademi, 2017, s. 243.

6 Ezel Erverdi geleceğinin parlak olduğunu düşündüğü gençlerin belirli alanlarda uzmanlaşmalarını böylece ülkeye katkı sağlamalarını arzu ediyordu. Küçükkalay, Hikmetin Peşinde Üç Portre Mehmet Genç Hüseyin Küçükkalay Ahmet Tabakoğlu, s. 253.

7 Cemil Meriç, Kemal Tahir, Osman Turan, Mehmet Kaplan gibi yazarların sohbetlerine katılıyor, fikirlerini paylaşıyordu.

8 Ahmet Tabakoğlu tez danışmanı Halil Sahillioğlu'nun akademik bilgisinden her zaman övgüyle bahsetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Türk Tarihçiliğinde Dört Sima: Halil İnalıcık, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, İlber Ortaylı içinde Bir İktisatçı-Tarihçi Olarak Halil Sahillioğlu, 2013, Timaş Yayınları, İstanbul

9 Özbay, Yaşayan Türk Tarihçileri içinde ed. Ahmet Şimşek. Vesikacı Bir İktisat Tarihçisi Ahmet Tabakoğlu, s. 245.

10 1983 Yılında Marmara Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür.

11 Ahmet Tabakoğlu'nun İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde daha önce göreve başlayan bir arkadaşıdır.

lık sınavına katılmasını istedi. Böylece akademiye adım atan Ahmet Tabakoğlu Osmanlı İktisat Tarihi alanında uzun bir yolculuğa çıkmış oldu.

2.AHMET TABAKOĞLU VE İKTİSAT TARİHİ

İktisat Tarihi çalışmalarında Ahmet Hoca'nın en belirgin özelliklerinden biri ilim ile ahlak arasında kurduğu ilişkidir. Tabakoğlu bu ilişkiyi kurarak her ülkenin her toplumun kendine has kültürel özelliklerinden, içsel dinamiklerinden beslendiğini ve bu sayede her toplumun kendine özgü bir iktisadi yapısı olduğunu vurgular. Dünyada pek çok ülkede genel geçer kabul gören birtakım uygulamalar bazı ülkelerde tatbik edilemez işte bunun nedeni toplumların geçmişten günümüze taşıdıkları tarihi, kültürel birikimdir. Bu bakış açısı Tabakoğlu'nun iktisat ekolleri içinde Tarihiçi Ekol'e yakın olduğunu göstermektedir. Ancak önemli bir farkla Tabakoğlu bu anlayışın merkezine dini inancı koymaktadır. Toplumların, iktisadi kurumların, yasaların işlerliği söz konusu olduğunda din önemli ve ayırt edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Tabakoğlu'nun İslam İktisadı alanına ilgisi de bu nedenle ortaya çıkmıştır. İslam dininin emirleri, yasakları, tavsiyeleri Müslüman Türk toplumunun iktisadi hayatına tatbik edilebilir mi? sorusuna cevap verebilmek için harcanan uzun mesailer sonucunda İslam İktisadına Giriş isimli alanın ilk eserlerinden olma özelliği taşıyan kitabını yayımlamıştır. Bu kitap yalnızca üzerinde

çok emek harcanmış olması nedeniyle değil aynı zamanda son derece cesur ve radikal bir adım olması nedeniyle de önemlidir. İslam iktisadı ya da islami nizama uygun bir iktisadi sistem, üzerinde konuşulan, tartışılan bir konu olsa da bu konu üzerinde kitap yazmak hem ciddi bir bilgi birikimi hem de cesaret gerektirmiştir.

'İktisadi meseleler toplumlara göre değişir. Kapitalist ve onun bir varyantı olan sosyalist iktisat teorileri Batı'da yüzyıllar süren tabiki ve nazari gelişmelerin sonucudur. Bu teoriler batı toplumlarının ihtiyaçlarından kaynaklanmıştır. İslam dünyası ise ayrı bir olgudur. Batı anlamındaki ve aydınlanma geleneği içerisindeki iktisat biliminin ayrı bir bilim olmasının uzun bir zaman aldığı ve İslam İktisadı'nın da büyük ölçüde buna tepki olma özelliğinde olduğu düşünülürse oluşmakta olan yeni bir 'bilim'den bahsedebiliriz'.¹²

Bu yeni bilimden bahsederken Tabakoğlu bir ayırım yapılmasını önerir. İslam İktisadı çalışmaları ele alınırken iki döneme ayrılmasının uygun olduğu görülmektedir. İlk dönem Geçiş Dönemi İslam İktisadı, ikinci dönem ise İdeal İslam İktisadı dönemi olarak ele alınabilir. Mevcut durumda İslam ülkelerinin genellikle Batılı kurumların ve ülkelerin hakimiyeti altında olduğu düşünülürse bu yerinde bir ayırım olacaktır. Bu ayırım sayesinde durum analizi yapmak ve deyim yerindeyse doğru teşhis ve tedavi yöntemlerini

12 Ahmet Tabakoğlu, İslam İktisadına Giriş, Dergah Yayınları, İstanbul, 2008, s.22.

uygulamak daha pragmatik olacaktır.¹³

Tabakoğlu iktisadi sistemle ilgili olarak toplumların kültürel, dini ve tarihi arka planını göz önüne alarak yaptığı tespitlerde bir başka noktaya daha vurgu yapar. O'na göre iktisat rölatif özellikler taşımaktadır. Bu özellikler onu kültür, ideoloji, inanç sistemi ve felsefeye yaklaştırır.

İktisadın hem nazariye hem de tatbikat olarak kültürle sanıldığından da fazla ilişkisi vardır. Günümüz iktisadının her yer ve zamanda geçerli gibi görünen bazı kanun ve ilkeleri ihtiva etmesi, bizi bu konuda yanıltmamalıdır. Gerçekte iktisadi düşünce ve yaklaşımları belirleyen bu kanun ve ilkelerden çok taşıdığı kültür unsurlarıdır. Bu yüzden günümüzde iktisat eğitimine başlayanların ilk öğrenmeleri gereken şey, bu bilimin batı kültüründen, Hıristiyan-İbrani geleneginden, Roma Hukukundan ve Yunan düşüncesinden kaynaklanmış olduğudur. Bu kaynaklar bizim de ortak olduğumuz asli gelenekten birçok şeye sahip olabilirler. Fakat kapitalizmin oluşma tarihi içinde, büyük bir sapma ile gelenek ile olan bağlar zayıfladığı için bu kültürden benimseyebileceğimiz unsurlar çok azalmış olmalıdır'.¹⁴

Tabakoğlu iktisat biliminin pozitif bilimlerden farklı özellikler taşıdığını sıklıkla vurgulamaktadır. Pozitif bilimlerde olayların seyri belirli ölçülerde öngörü-

lebilir. Örneğin kimyasal bir tepkimede reaksiyona giren bileşenlere göre ortaya nasıl bir sonucun çıkacağını öngörmek mümkündür. Deney ve gözlemlerle bu tekrarlanabilir, test edilebilir, bileşenler değiştirilerek yeniden denenebilir. İktisat biliminde böyle bir durum elbette ki mümkün değildir. Toplumsal yapı, kültürel özellikler, dini inanış gibi toplumun kendi içsel dinamikleri ekonomi politikalarının etkinliğini belirlemektedir. Dünyada farklı bir kıtada, farklı bir ülkede geçerliliği olan iktisadi bir yasa karşı yarım kürede işlevsel olmayabilir. İşte bu durumun sebebi toplumun içsel dinamikleri ve rölatif özelliklerdir.

İktisat bir fizik değil sosyal ilimdir. Fiziki ilimlerde var olduğu düşünülen kanunları ve determinizmi iktisat gibi sosyal ilimlerde bulamayız. Gerçi iktisadın ideolojilerin, inançların ve kültürlerin etkisinden uzak saf bir bilim olma niyetleri, teşebbüsleri ve özlemleri öteden beri var olagelmiştir. Ancak fizik ilimlerde dahi relativizmin geçerli olduğunu düşünürsek batılı anlamda iktisadın kurulduğu XIX. yüzyılın başlarından beri gündemde olan iktisadi relativizmi kabul etmemiz gerekecektir. Böylece kapitalist iktisat teorileri gibi marksist iktisat teorisi de evrensel geçerliği olan bilim olma iddiasından uzaklaşacaklardır. Bütün bunların belli ideoloji, felsefe, kültür ve inançlar tarafından belirlendiğinin farkına varılacaktır'.¹⁵

13 Bakınız: Tabakoğlu Ahmet İktisadına Giriş Dergah Yayınları İstanbul 2008

14 Ahmet Tabakoğlu, İktisadına Giriş, s.43.

15 Ahmet Tabakoğlu, İktisadına Giriş, s.22.

Tam da bu noktada Tabakoğlu'nun İslami insan tanımından bahsetmek yerinde olacaktır. Tabakoğlu Batıda hâkim iktisat düşüncesini ve iktisadi sistemleri, Hıristiyan geleneğinin bir uzantısı şeklinde değerlendirmektedir. Yani Batı iktisadi Hıristiyanlığın birtakım özelliklerini ve toplumun genel karakteristiğini yansıtmakta, bu özellikler zaman içinde değişime uğrasa da özünden çok sapmadığı görülmektedir. Öyleyse farklı kültürel ve dini özelliklerden beslenen bir iktisat bilimi Müslüman toplumlara nasıl uygulanacaktır? Bu toplumların kültürel özellikleri, dini inanışları ve yaşam tarzları Batıdan farklıdır. Tüm bu özellikler dikkate alınmadan, İslami bir toplumun ihtiyaçları, beklentileri, tepkileri ve inançları dikkate alınmadan uygulanacak bir Batı iktisat modelinin ekonomik ihtiyaçları karşılama yetersiz kalacağı çok açıktır. Tabakoğlu'na göre iktisat insan için vardır. İnsan ihtiyaçlarını gidermek için var olagelmıştır. Sanılanın aksine iktisadın temel motivasyonu mal ve servet biriktirmek değildir, insan ihtiyaçlarını gideren çözümler sunmaktır. Bu ihtiyaçlar ve çözümler üzerine odaklanan bir iktisat biliminin kapitalizmin acımasız yapısından arınarak çok daha işlevsel bir boyut kazanacağı düşünülmektedir.

İktisat tarihi insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için maddi ihtiyaçlarını nasıl giderdiklerini anlatır. İktisat tarihi, ekonomilerin yapı ve performanslarındaki değişimleri açıklamak amacı taşır.

İktisat tarihinin varoluşu bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Bu ihtiyaç iktisadın ihtiyacından kaynaklanır ve iktisadı daha işe yarar bir hale getirmek içindir'.¹⁶

Tabakoğlu iktisat biliminin yöntemini de bu doğrultuda belirler. İktisat ve iktisat tarihi çalışmalarında tümevarım yöntemini benimsemekle birlikte önemli bir ayrımdan bahseder. İktisat tarihi çalışmalarında tam bir tümevarım yöntemini benimsemektense kısmi bir tümevarım yöntemi ile çalışmayı sürdürmek yerinde olacaktır. Sadece teorik bilgiler ışığında iktisat tarihi alanında çalışma yapmak bazı olgu ve içerikleri tanımlamada ve anlamada yetersiz kalacaktır. Bu noktada iktisat tarihi çalışmalarını aydınlatacak unsur tarihi verilerdir. Doğru yerde kullanılan tarihi veriler hem dönemin şartlarının açığa kavuşmasına yardımcı olacak hem de neden sonuç ilişkisi daha sağlıklı kurulabilecektir. Ahmet Hoca tarihi veriler konusunda son derece hassastır. Tarihi verilerin temin edileceği en kuvvetli birim arşivdir. Ahmet Hoca bizatihi kendisi titizlikle yürüttüğü çalışmalarında arşiv belgelerini sıklıkla kullanmakta ve iktisat tarihi çalışan, çalışmaya istekli olan araştırmacılara da arşiv belgelerinden mutlaka faydalanmaları gerektiğini tavsiye etmektedir. Ayrıca belirtmekte fayda görmekteyim Ahmet Hoca iktisat tarihi alanı ile ilgilenen bir araştırmacının fıkıh, kelam, hadis gibi ilimlere de hâkim olması gerektiğini düşünmektedir.¹⁷

16 Düşünce Dergisi, Ahmet Tabakoğlu ile Söyleşi, 2015, S.2, s. 168-180.

17 Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Sempozyumu, 2021, İstanbul sempozyumunda bizzat

*‘İslam iktisadını anlamak için İslamın bütününü anlamak lazım. İslam fıkıhını, İslam iktisat tarihini, İslam tasavvufunu konuyla ilgileri bakımından değerlendirmek gerekir. Fıkıh usulünü bilmeden İslam iktisat metodolojisini nasıl ele alacağız? İslam tasavvufunu bilmeden işin insani ve kültürel yönünü nasıl aydınlatacağız? Burada gerek fıkıh, gerek kelam, gerek tasavvuf gibi İslami ilim ve yaklaşım tarzlarındaki sapmaları inkar etmeden, bunlardan birinin inkarı tehlikesine işaret etmek istiyorum. Bugün daha çok tasavvufun inkarı söz konusu. Bunu ben hem İslam kültürü hem de İslam iktisadı için büyük bir tehlike olarak görüyorum. Çünkü tasavvufa yapılan itirazlar pekala kelama, fıkhı ve hatta akaide de yapılabilir. Nasıl ki Yunan Klasik kıyas mantığının İslam fıkıh usulündeki etkileri bizim için fıkıh usulünü suçlamamıza yol açmazsa, İslam akaidinin büyük ölçüde Yunan felsefesine ideolojik bir tepki olma özelliği de bizim bu zenginlikten mahrum kalmamıza yol açmamalıdır. Hadis usulü kendi içinde saygıdeğerdir. Ancak kendi içerisinde... Yani bunlara dayanarak mutasavvıfları suçlamanın mümkün olmayacağı kanaatindeyim. Yine tasavvuftaki sapmalar, bizim bu derinlikten mahrum kalmamız için sebep teşkil edemez diye düşünüyorum.*¹⁸

İktisat tarihi alanının çok boyutluluğu burada ortaya çıkmaktadır. Arşiv belgele-

rini doğru yorumlamak, anlamlandırmak ve aktarmak yalnızca iktisat bilgisiyle ya da yalnızca tarih bilgisiyle mümkün değildir. Elde edilen bilgiyi doğru bir zemine oturtmak ancak farklı bilim dallarının desteğiyle mümkündür. Bu aşamada Ahmet Tabakoğlu bir kısım işaret eder, o da arşiv belgelerinin ait olduğu dönemin ideolojisini yansıttığıdır. Bu durum gerçeklikten uzaklaşmaya yol açabilir ancak bu kısıtın telafisi mümkündür. Alternatif kaynaklara başvurularak sapmalar giderilebilir, bilginin doğru bir zemin üstünde inşa edilmesi sağlanabilir.

Tabakoğlu iktisat tarihi çalışmalarında dikkate alınması gereken bir başka konuya daha vurgu yapmaktadır. Arşivden elde edilen veriler işlenmemiş, ham verilerdir. Bu verileri doğru anlamlandırmak için birtakım ilimlerden destek alınması gerekmektedir. Matematik, ekonometri ve istatistik gibi bilimler de arşiv verilerinin yorumlanmasında başvurulan bilimler arasındadır. Tabakoğlu bu matematiksel metotların iktisat tarihi alanına uygulanmasına karşı çıkmaz ancak bu uygulamaların düzeyi konusuna dikkat çeker. Eğer matematiksel metotlar aşırı bir şekilde tatbik edilirse çalışma iktisat tarihi çalışması olmaktan çıkar matematiksel bir boyut kazanır. Bu sefer de dönemin şartları, ideolojisi, egemen tutum gibi unsurların hepsi çalışmadan soyutlanır ve karşımıza bir yığın model, sayı ve anlamlandırılmayan analiz sonuçları çıkar. Bu istenmeyen durumun önüne geçmek için Ahmet Hoca

kendisi dinlediğimi ve konu ile ilgili notlarımı aldığımı belirtmek isterim.

18 Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, s. 51.

matematik ve istatistikten yararlanmayı ancak denge unsurunun gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgulamaktadır.

Matematik ilimlerin modeli olabilir. Ama bir bilim olamaz. Yani matematiksel iktisat matematiğin bir kolu olabilir, iktisadın değil. Matematik belki bir açıklama yoludur. Zor, karmaşık sosyal ve iktisadi olayları kolaylaştırıp bunların daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bu da biraz şüpheli ya...Çünkü iş matematiğe kaldı mı soyutlamalar çok kere temel meselelerin göz ardı edilmesine yol açıyor. Bu yüzden W. Mills'in matematiği sosyal bilimcilerin afyonu olarak kabul etmesine katılmamak kabil değil.¹⁹

İktisat tarihi çalışmalarında temel iki bilim alanı şüphesiz tarih ve iktisattır. Bunun dışında iktisat tarihi çalışmalarında önemli bir boyut da iktisadın kendi içindeki yapılanmasıdır. İktisat tarihi ile ilgili bir çalışma yapılırken teorik bilgeden yoksun olmak çalışmanın niteliğini düşürecektir. Dolayısıyla bu noktada iktisat teorisi öne çıkmaktadır. İktisadi olayların örüntüsü oluşturulurken iktisat teorisine başvurulmaktadır. Aslında iktisat tarihi alanının diğer iktisat bilimi alanlarından ayrıştırılması son derece güçtür. İktisat tarihi, iktisat teorisi ve iktisat politikası iç içe geçmiştir. Birini anlamlandırmaya çalışırken diğer alanları dışlamak yine çalışmanın niteliğine zarar verecektir.

İktisat tarihi kendi içinde İktisadın çeşitli alanlarından beslenirken en büyük desteği tarih biliminden almaktadır.

'Tarih engin bir tecrübe birikimidir. Günümüzde bu tecrübeler iyi bilinmediği için bir tür 'İslam Kapitalizmi' ortaya çıkmaktadır. Tarihi olayları inkar etmek tehlikesinden de, ülküleştirmek tehlikesinden de, ancak onları iyice bilerek korunabiliriz. Tarihle kurulan sıkı ilişki, geleceğe yönelen yolların geçmişteki izlerini belli edecek ve yine geleceğin zorluk ve yanlışlarına karşı hazırlıklı olmamızı sağlayacaktır. Yine tarih çalışmaları sosyal bilimlerin ve iktisadın kaynağı olmakla kalmayıp entelektüel faaliyetlerin de ilk şartı gibi görünmektedir.²⁰

Bununla birlikte salt tarih anlatmak vakaların analiz edilmesinde yeterli olmayacaktır. Geçmiş döneme ait veriler bir anlama kavuşturulmak istenirken mutlaka farklı disiplinlerden faydalanmak gerekir. Farklı disiplinlerin ortaya koyduğu araçlar, metotlar iktisat tarihi alanına uygulanmalı böylece soyut hipotezler dünyasında değil tümevarım yöntemini kullanılarak sağlıklı hipotezlerin kurulduğu bir dünyada çalışmak mümkün olacaktır. Tabakoğlu'nun bu bakış açısı O'nun Annales Ekolü'ne yakın olduğunu düşünmemize sebep olmaktadır.²¹

19 Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005b, s. 252.

20 Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, s. 15.

21 Bakınız: Peter Burke, Fransız Tarih Devrimi Annales Okulu, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2002.

'Burada sosyal ilimlere, özellikle iktisatla tarih arasındaki ilişkilere temas etmeyi gerekli görüyorum. Türkiye'de sosyal ilimleri, içinde buldukları geri seviyeden kurtaracak, tercüme veya adaptasyon niteliğinden uzaklaştıracak çalışmaların sahih tarih araştırmalarından kaynaklanacağına inanıyorum. Yoğun bir kültürsüzleştirme vetiresinde bulunan günümüz Türkiye'sinde tarihimiz, idealize edilmek için değil, içinde bulunduğumuz durumu anlayabilmek ve konumuzu tespit edebilmek gayesiyle incelenmeli, sosyal ilimlerin en esaslı boyutunu ve kaynağını teşkil etmelidir. Yoksa Batının kendi tarihi tecrübesiyle sıkı sıkıya ilişkili olan bu çerçevede büyük bir değere ve metodik yapıya sahip olduğuna inandığım iktisat gibi ilimler çok fazla yol gösterici olamayacaklardır'.²²

3. AHMET TABAKOĞLU OSMANLI İKTİSAT TARİHİ VE İSLAM İKTİSADI

Ahmet Tabakoğlu Türkiye İktisadi tarihinin her alanına hakim bir akademisyendir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önceye giderek Selçuklu Devleti'nden itibaren iktisadi yapının geçirdiğini değişimi ele alan çalışmalara imza atmıştır. Osmanlı'nın kuruluşu ve kökenleri, para-kredi ve ücretler, ticari yapı, çalışma hayatı ve ahilik teşkilatı, Osmanlı bütçe-

ri, fiyat, enflasyon gibi konular en önemli çalışma alanlarıdır.²³ Bu çalışma alanı içinde kendine has bir dönemlendirme yapar ve Osmanlı klasik çağını Malazgirt Savaşı'ndan başlatır. Bir diğer önemli ayrıntı ise gerileme ve çöküş kavramlarının yerine esnekliği kaybetme ve yenileşme kavramlarını kullanmaktadır. Klasik dönemin oluşum esaslarını ise siyasi birlik anlayışı, gelenekçilik, adalet ve refah, arz yönlü ekonomi anlayışı olarak ele almaktadır.²⁴

Tabakoğlu, Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu iktisadi sistemde dört unsurun etkili olduğunu ifade eder; Orta Asya'nın kültür birikimi, Orta Doğu'nun kültür birikimi, Anadolu'nun ve sonradan fethedilen bölgelerin yerleşik gelenekleri, İslam dini. Bu dört unsur Osmanlı Devleti'nin kendine has bir iktisadi sistem kurmasında rol oynamıştır.²⁵

Osmanlı'nın devlete yüklediği düzenleyicilik vasfını şöyle izah etmektedir;

'.... Çünkü ekonomide birçok piyasa türü yan yana bulunmaktadır. İdeal bir piyasa tipi olarak kabul edilen tam rekabetten tekele kadar çeşitli piyasa tipleri mevcuttur. Tarım ürünleri piyasası, sanayi ürünleri piyasası, emek piyasası, sermaye piyasası, yerli ürün piyasası, ithal malları piyasası rekabet dozları farklı olan piyasalardır. Denetim politikası bu piyasaların özelliklerine göre

22 Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, s. 5.

23 Küçükcalay, Hikmetin Peşinde, s. 316.

24 Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005a, s. 20-43.

25 Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul, 2009, s.359.

*farklılaşmazsa iktisadi ve sosyal hedeflerle çelişen sonuçların ortaya çıkması kaçınılmaz olabilir.*²⁶

Ahilik de Tabakoğlu'nun önemle üzerinde durduğu konular arasındadır. Ahilik kurumu somut olarak varlık göstermekle birlikte soyut bir vafa da sahiptir. Özellikle devlet ve esnaf arasındaki ilişkileri düzenlemesi nedeniyle önemlidir. İktisadi birimler arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesinde önemli rol oynamaktadır. Osmanlı iktisadi için önemli alanlardan biri de para sistemi ve mali yapısıdır. Osmanlı mali sistemi ve maliye bürokrasisi iktisadi sistemin en önemli yapı taşlarıdır.

İslam İktisadı Ahmet Tabakoğlu'nun temel çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. İslam iktisadı üzerine sayısız makalesi, kitapları bulunan Tabakoğlu İslami insan, İslami toplum ve İslami bir iktisat anlayışı üzerinde önemle durmaktadır. Batı etkisinin altında gelişen iktisadi sistemlerin Hıristiyan özellikler taşıdığını ve Müslüman toplumlarda bu ilkelerle şekillenen iktisadi sistemlerin çözüm üretmeyeceğini vurgulamaktadır.

Müslüman ülkeler içinde Ahmet Tabakoğlu gibi düşünen bilim insanlarının konuya etraflıca eğilmeleri 1976 yılında gerçekleşmiştir. Bu yıla kadar bireysel olarak bu konu üzerinde çalışan bilim insanları 1976 yılında Mekke'de düzenlenen I. Milletlerarası İslam İktisadı Konferansı'n-

da bir araya gelerek konuyu etraflıca tartışmıştır. Ele alınan konular metodoloji, üretim, tüketim, devletin rolü, bankacılık, zekat, sigortacılık gibi konular olmuştur.²⁷ Konferansın ardından Türkiye'de ve İslam ülkelerinde konuyla ilgili araştırma merkezleri, enstitüler kurulmuş ve çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. İslam İktisadı alanında Türkiye'yi temsil eden en önemli isim de Ahmet Tabakoğlu'dur.

Tabakoğlu İslam iktisadının merkezine tasavvuf anlayışını koyar. Tabakoğlu'nun ortaya çıkarmak istediği İslami insan figürü kaynağını tasavvuftan almaktadır.

*'İlkelerini Kur'anda ve örneklerini Hz. Peygamber ve ashabında bulduğumuz tasavvuf, İslam iktisadının öznesini teşkil eden insan tipinin tayin ve dünya görüşünün tespit edilmesinde bize yol gösterecektir,*²⁸

Bu durumun en belirgin örneği olarak da fütüvvet anlayışı, ahilik kurumu ve esnaf teşkilatını göstermektedir. Bu düşünce sistemi ile inşa edilen esnaf teşkilatı oldukça uzun yıllar Osmanlı ekonomisinin temel taşı olmuştur. Ancak İslam tasavvufu ile ilgili ne yazık ki yanlış uygulamalar ve yanlış anlaşılmalara ortaya çıkması İslamın özünden sapmalara yol açmaktadır.

İslam tasavvufu ile ilgili yanlış anlayış ve uygulamalar nedeniyle tasavvufun dışlanması İslamın kapitalizmin bir tü-

26 Ahmet Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler, s. 126

27 Ahmet Tabakoğlu, İktisat Yazıları İslam İktisadı, Marmara Üniversitesi Girişimcilik Kulübü Yayınları, İstanbul, 2000, yıl 2, sayı 4, s. 22.

28 Tabakoğlu, İktisat Yazıları İslam İktisadı, s. 24.

*revi gibi algılanarak 'İslam Protestanlığı'nın oluşmasına yol açmıştır.*²⁹

İslam toplumunda sınıfsız bir toplumsal yapı bulunmaktadır. Tabakoğlu bu sınıfsızlık sebebiyle İslam toplumlarında burjuvazi ya da sömürülen bir işçi sınıfının ortaya çıkmadığını belirtmektedir. Yalnızca iktisadi farklılaşmalarla dayalı bir iş bölümü ortaya çıkmıştır. Batı iktisadıyla İslam iktisadındaki farklılıklardan bir tanesi de rekabete bakış açısında ortaya çıkmaktadır. İktisat biliminde kıyasına bir rekabetin sonu rekabetin ortadan kalkması ve tarafların bir şekilde anlaşmasıyla sonuçlanmaktadır. İslam toplumlarında rekabet yerine dayanışma ve yardımlaşma tercih edilmektedir. İslam iktisadının önemli farklılıklarından biri de fertlerin maddi eğilimlerine boyun eğmemesidir. Sosyal adalet bir finansman faktörü olarak ele alınmaktadır. Fiyat istikrarı, refah seviyesi, güvenlik gibi konular özellikle üzerinde durulan konulardır. Gelir dağılımından en yüksek paya sahip olanlar değil en düşük paya sahip olanlar önceliklidir. Dolayısıyla kapitalist sistemde öncelikli olan ekonomik büyüme, sosyalist sistemde ise öncelikli olan bölüşüm iken İslam iktisadında bu ayrım bir anlam ifade etmez.

'Burada altruizmin bir İslami esas olduğunu, Müslümanların diğer Müslümanları kendilerine tercih etmeleri-

*nin tavsiye edildiğini belirtmeliyiz. Bu da İslam'ın insan tipinin kendi çıkarı peşinde koşan 'homo economicus'dan farklı yönlerinden bir tanesidir. Müslüman kardeşi tercih etme Müslümanlıkta ileri gitmez. Takva aynı zamanda başkalarının menfaatini kendi menfaatlerine daima tercih eden, Allah'ın kullarına iyilikten başka hiçbir şeyle davranmayan insanın derecesidir. Bu cimrilik etmemekten başlar, idaresi altında bulunanları başkasına muhtaç hale getirmemeye kadar devam eder*³⁰

İslam iktisadının temel özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler İslam İktisadının hangi kaynaklardan beslendiğini ve nasıl bir uygulama alanı olduğunu izah etmektedir. En başta Ahmet Tabakoğlu İslam ekonomisinin tüketimi değil üretimi teşvik ettiğini belirtir. İktisadi faaliyetlerin belkemiğini üretim oluşturmaktadır.

İslam ekonomisi arz yönlü bir ekonomi, yani üretime dayalı bir ekonomidir. Bu ekonomi, insanın verici, diğerkam yönünü ön plana çıkaran bir insan tipini ve rekabetçi değil dayanışmacı unsurların var olduğu bir toplumu oluşturur. Bunların hepsi Osmanlı'da fiilen yaşanmıştır. Son olarak Ahilik sisteminin çok önemli olduğunu vurgulamamız lazım. Altruist, dayanışmacı insan tipini ahilik sisteminde görüyoruz. Nasıl kapitalist insan tipi homo economicus ise, Osmanlı ekonomisinin insan tipi de ahidir.³¹

29 Tabakoğlu, İktisat Yazıları İslam İktisadı, s. 24.

30 Tabakoğlu, İktisat Yazıları İslam İktisadı, s. 29.

31 Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, s. 245.

Bu ilkeler;³²

İlkecilik: Bu özelliklerden ilki İslam İktisadının Kur'an ve Sünnet ilkelerine dayanmasını ifade eden İlkeciliktir. Toplum hayatını ve iktisadi hayatı düzenleyen miras, ferdi mülkiyet, zekat, riba, ekonomide devletin rolü gibi prensipler Kur'an ve Sünnet'e uygun şekilde düzenlenmiştir.

Esneklik: İslam hukuku ve iktisadi değişen koşullara göre farklı şekillerde yorumlanabilme özelliğine sahiptir. Bu durum İslam iktisadının esnek olması ile açıklanabilir. 'Zamanın değişmesiyle hükümler de değişir'(Mecelle,39) ifadesi bu özelliği çok net bir biçimde açıklamaktadır.

Şahsiyetçilik ve Cemaatçilik: Toplumsal çıkarlar her zaman bireysel çıkarlardan üstün görülmüştür. İslam insana güvenir ve onun şahsiyetini güçlendirip toplumun hizmetine vermek ister. Bu sayede yardımlaşmanın ve dayanışmanın esas olduğu bir toplum tesis edilebilir.

'İslam'ın şahsiyetçi yaklaşımı, ferdi cemiyet içerisinde kaybolmaktan kurtarır ve onu daima topluma katkıda bulunan bir birim haline getirir'.³³

Hukuki devletçilik ve denetim: Devletin görevi güvenlik ve adaleti sağlamaktan ibarettir. Devletin üretici kimliği ile piyasaya girerek üretim yapması söz konusu değildir. Devlet denetim mekanizması aracılığıyla piyasaya müdahale edebilir. Toplumculuk devletçilikle tamamlanır.

Sınıfsızlık: İslam toplumunda iş bölümü teşvik edilmekle birlikte bu yapının bir sosyal tabakalaşmaya yol açması arzu edilmez. Bireyler arasındaki yetenek ve gelir farklılıkları üstünlük sebebi değildir.³⁴ Aksine toplumun gelişmesini sağlayan bir iş bölümünün tesis edilmesine olanak sağlar. Böylece bireylerin gelir fazlasının vakıflara aktarılmasıyla ihtiyaç sahiplerinin taleplerinin giderilmesi sağlanmıştır. İslam toplumlarında önemli görevler üstlenen vakıflar ve topluma hizmet eden kurumlar toplum refahının artmasını sağlamaktadır.

Adil gelir dağılımı ve iktisadi istikrar: Servetin belirli ellerde toplanması ve iktisadi güce sahip olanların aynı zamanda siyasi güce de sahip olması toplumsal refaha zarar vermektedir. Bu nedenle zenginliğin fertler arasında paylaşılması gerekir. Böylece toplumda adil bir gelir dağılımı gerçekleşir. Yüksek düzeyde üretim, istikrarlı para sistemi, fiyat ve kalite denetiminden oluşan iktisadi istikrar adil gelir dağılımının gerçekleşmesini sağlar.

'İslam toplumunda batılı anlamda sosyal sınıfların olmaması da büyük ölçüde servetin iktidar vesilesi olmaması ilkesinin yansımalarından ibarettir. Çünkü siyasi birlik söz konusuysa devlete rakip güçlerin belirginleşmesi engellenmelidir. İslam toplumunda bu yüzden sosyal sınıflaşmanın olmadığını söyleyebiliriz. İslam toplumlarında servet ve mülkiyetin belli ellerde toplanmaması ilkesi

32 Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, s. 22-27.

33 Ahmet Tabakoğlu, İslam ve Ekonomik Hayat, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020, s.36.

34 İslam inancına göre bu farklılıklar bireylerin dünya hayatındaki imtihanlarıdır.

burjuva diyebileceğimiz bir sınıfın da ortaya çıkmasını engellemiştir. Toprak tarih boyunca temel üretim faktörü olmuştur. Zirai topraklarda devlet mülkiyeti öngörölmüştür. Bu da toprak aristokrasisinin ortaya çıkmasını engellemiştir.³⁵

Emek ve sermaye: İslam iktisadında emeksiz kazanç hoş görülmez, emeğe büyük önem verilmekte, helal yoldan kazanç elde etmenin önemi üzerinde durulmaktadır. İslam dininin emeğe verdiği önem, ribaya karşı çıkılmasına yol açmıştır, zira emeksiz kazancın başında riba gelmektedir.

Mülkiyet: İslam inancına göre mülkiyetin asıl sahibi Allah'tır. Dolayısıyla fertlerin sahip oldukları mülkler yalnızca birer emanettir. Ancak İslam dini insana verdiği önem ve değer sebebiyle özel mülkiyeti tanır. Yalnızca toplumsal çıkarlar söz konusu olduğu zaman özel mülkiyete müdahale edilmesini tavsiye eder.

Zekat, dayanışma ve miras: Servet ve mülkiyetin tabana yayılmasında zekat ve miras önemli bir yere sahiptir. Zekat bir sosyal güvenlik kurumu olarak değerlendirildiğinde bu kurumun işlerlik kazanması toplum refahını artıracaktır. Mirasın ise küçük paylara ayrılarak daha çok kişi arasında paylaştırılması yine aynı amaca hizmet etmektedir.

Cizye: Günümüze İslam İktisadı çalış-

malarında cizye vergisine genellikle yer verilmemekle birlikte, Osmanlı döneminde bu vergi önemli bir kaynak olmuştur.³⁶

İhtiyaç: İslam iktisadı günümüz pazarlama ve ekonomi anlayışının tam aksine bir ihtiyaç ekonomisidir. Günümüz pazarlama guruları ihtiyacımız olduğunun farkında bile olmadığımız ürünleri bize satmaya çalışırken İslam iktisadı tüketimi artırmaya eğilimli bir üretimi hoş karşılamaz. Kapitalist üretim tarzı İslam iktisat anlayışına uygun değildir.³⁷

‘...Hayatın her safhasını peşine takıp götüreren, insanın ve tabiatın dengesini bozan bir sanayileşme, İslam iktisat nazariyesinde mevcut değildir. Ancak yoğun bir kültürün, irfanın yönlendirdiği teknoloji, iktisadi gücün, savunma sisteminin ve sosyal refahın temel unsurlarından biri olabilir.³⁸

Tabakoğlu İslam hukuku ve iktisadının, İslam ahlakının tamamlayıcı bir unsuru olduğuna inanır. Başka insanları kendine tercih etme, merhamet, samimiyet, tevazu gibi kavramlar ahlak eğitiminin esasını oluşturmuştur. Esasında insan tabiatına ve yaşayışına hakim olması gereken ahlak kavramı eğer bir toplumda layıkıyla oluşursa diğer bütün unsurlar yerine gelecektir. Ahlaklı bir bireyin ticareti, iktisadi faaliyetleri, toplumsal kuralara uyması, ihtiyaç sahiplerini koruyup

35 Tabakoğlu, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, s. 255.

36 Cizye Müslüman olmayan faal nüfustan alınan baş vergisidir, gayri Müslimler askerlikten muaf olmaları sebebiyle ödemişlerdir

37 Bakınız: İktisat Yazıları İslam İktisadı, 2000

38 Tabakoğlu, İktisat Yazıları İslam İktisadı, s. 20.

kollamas, zekatını vermesi, haramdan uzak durması zaten ahlak anlayışı gereği yapacağı şeylerdir. Dolayısıyla toplumsal ahlakın yeterince geliştiği durumda İslam iktisadının temel ilkeleri de tesis edilmiş olacaktır.

İslam iktisadının genel ilkeleri içinde israfın önlenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Aşırılıklardan ve gereksiz harcamalardan kaçınmak gerektiği gibi cimrilikten de uzak durmak gerekir. Kapitalizmin sürekli ve aşırı tüketim zihniyeti İslam iktisadında kendine yer bulamaz. Benzer şekilde servetin belirli ellerde toplanarak büyük işletmeler kurulması da İslam iktisadına aykırıdır, sermaye taban yaygın olmalı pek çok küçük işletme ekonomide var olmalıdır.³⁹

SONUÇ

Türkiye’de İktisat Tarihçiliğinin Prof.Dr. Ömer Lütfi Barkan ile başladığı kabul edilmektedir. Ahmet Tabakoğlu’nun da Barkan’ın temsil ettiği akımın önemli bir takipçisi olduğunu söylemek mümkündür. Kendisi Barkan’ın çalışmalarından faydalanmıştır. Ancak doktora tez danışmanı Prof.Dr. Halil Sahillioğlu’nun akademik kimliği, Tabakoğlu’nun yöntem ve metodolojisinin gelişmesine önemli ölçüde etki etmiştir. Arşiv belgelerini ustalıkla kullanan Tabakoğlu iktisat tarihi alanında çalışmak isteyen akademisyen ve araştırmacılara arşiv belgelerini okumaları, anlamaları ve dönem içindeki gelişmelerle birlikte değerlendirmelerini önerir.

Osmanlı İktisat Tarihi çalışmaları ile yakından tanıdığımız Tabakoğlu bu alandaki çalışmaların mümkün olduğu ölçüde geriye gidilerek yapılmasından yanadır. Yalnızca Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu esas alarak çalışmalar yapmak yerine Selçuklu Devleti’ne kadar uzanan çalışmalar yapmaya gayret etmiştir. Tabakoğlu ayrıca iktisat tarihi çalışmalarında tümevarım yöntemini kullanmaya daha yatkın görünmektedir.

Çalışmalarında özellikle toplumların dini ve kültürel özelliklerinin iktisada bakış açılarını etkilediğini vurgulamıştır. İktisat bilimi fiziki bilimlerden farklı karakteristikler içermektedir. İktisadi olayları değerlendirirken tarih, felsefe, matematik gibi farklı bilim dallarından beslenmek iktisadi olayların aydınlatılmasını kolaylaştıracaktır. Tabakoğlu’na göre bu noktada dikkat edilmesi gereken denge unsurudur. Matematik ya da tarih biliminin yoğun olarak kullanılması ulaşılmak irdelenmek iktisadi vakanın boyutunu değiştirmektedir. Tabakoğlu’na göre Osmanlı İktisat Tarihi çalışmalarında ise, fıkıh, kelam, hadis gibi ilimlerin kullanılması gerekir. Dini unsurların iktisadi olayların şekillenmesindeki etkileri bu şekilde ortaya konulabilir.

Prof.Dr. Ahmet Tabakoğlu’nun aynı zamanda doktora tez konusu olan Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi adlı kitabı en önemli Osmanlı İktisat Tarihi çalışmaları içinde zikredilmektedir. Tabakoğlu’nun çalışmalarını bu denli önemli kılan unsurlar arasında arşiv bel-

39 Tabakoğlu sermayenin belirli ellerde yoğunlaşmasını değil infakın yaygınlaşmasını önerir. İnfak tüketim, transfer ve yatırım harcamalarını kapsamaktadır.

gelerini ustalıkla kullanmasının yanı sıra, fıkıh, kelam, tefsir, hadis gibi ilimlerdeki uzmanlığıdır. İktisat tarihi alanındaki birikimini İslami ilimlerle harmanlamasının en karakteristik özelliklerindedir.

Osmanlı İktisat Tarihi, İslam İktisadi, İstanbul İktisadi alanlarında uzman bir iktisat tarihçisi olan Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun çok sayıda ilmi makale ve tebliği yanında İslam İktisadına Giriş (İstanbul 1979), Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi (İstanbul 1985), Türkiye İktisat Tarihi (İstanbul 1986), İslam ve Ekonomik Hayat (İstanbul 1988), İstanbul Külliyyatı/Çalışma Heyeti Başkanı Olarak (İstanbul 1997-2001) Toplu Makaleler, I, İktisat Tarihi (İstanbul 2005), Toplu Makaleler, II, İslâm İktisadı (İstanbul 2005), Osmanlı İktisat Tarihi (Edisyon ve Yazarlık, Eskişehir 2013), Osmanlı Mali Tarihi (İstanbul 2016) ve Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi (İstanbul 2017) başlıca eserleridir.

Yine çok sayıda Yüksek Lisans ve Doktora tez danışmanlığı yaparak öğrenciler yetiştirmiştir. Kendisini Annales Okulu'nun bir temsilcisi olarak ifade etmemiz mümkündür.

KAYNAKÇA

- Düşünce Dergisi Ahmet Tabakoğlu ile Söyleşi*, 2015, s. 2.
- Küçükcalay, Abdullah, Mesud, *Hikmetin Peşinde Üç Portre Mehmet Genç Hüseyin Küçükcalay Ahmet Tabakoğlu*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Özbay, Rahmi, Deniz, "Yaşayan Türk Tarihçileri." İçinde *Vesikacı Bir İktisat Tarihçisi Ahmet Tabakoğlu*. Editör Ahmet Şimşek. Ankara:

- Pegem Akademi, 2017, 237-249.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, İktisat Yazıları İslam İktisadı, Yıl: 2, Sayı: 4, İstanbul: Marmara Üniversitesi Girişimcilik Kulübü Yayınları, 2000.
- Tabakoğlu, Ahmet, İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005a.
- Tabakoğlu, Ahmet, İktisat Tarihi Toplu Makaleler II, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2005b.
- Tabakoğlu, Ahmet, İslam İktisadına Giriş, İstanbul: Dergah Yayınları, 2008.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.
- Tabakoğlu, Ahmet, İslam ve Ekonomik Hayat, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Türkiye'de İktisat Tarihçiliği: Otobiyografik Bir Anlatı, Ahmet Tabakoğlu, 01.04.2013 17:30, toplantının ses çözümü, <http://nevinmeric.com>(erişim tarihi: 17.06.2023)

MEHMET GENÇ ÜZERİNE BİYOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA

N. Ümit Tol*

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı iktisat tarihi literatürüne önemli katkılarda bulunmuş olan Mehmet Genç'in akademik yaşamı, iktisat tarihi hakkındaki görüşleri ve çalışmalarıyla literatüre sunduğu katkılar hakkında genel bir değerlendirmeyi içermektedir. Giriş bölümünde Genç'in hayatı incelenmiş, hocanın zihin dünyasına şekil veren kırılmalar eğitim yaşamı özelinde ana hatlarıyla anlatılmıştır. Osmanlı iktisat tarihi alanına sunduğu katkıların ortaya çıkışının başlangıç noktası olması itibariyle doktora tez süreci Genç'in akademik hayatında kritik bir rol oynamıştır. Bu önem doğrultusunda ilk bölümde Genç'in akademik kariyeri ve doktora tez süreci incelenmiştir. İkinci bölümde iktisat, tarih ve iktisat tari-

hi hakkındaki özgün tanımlamalarına yer verilmiştir. Bu bölüm, Genç'in çalışmalarını hangi bakış açısı ve yöntemle ele aldığını ortaya koyma hedefi taşımaktadır. Genç'in literatüre katkı sunduğu çalışmaların çoğunluğu, Osmanlı tarihinin problematikleri olarak tanımladığı sorunlara cevap bulma motivasyonu ile ortaya çıkmıştır. Bu sebeple üçüncü bölümde ilgili problemler ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise Genç'in iktisat tarihi literatürüne katkı sunduğu çalışmalarında ortaya koyduğu bulgularla birlikte bu çalışmaların ilham kaynağı olduğu diğer bazı çalışmalardan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Genç, İktisat Tarihi, Tarih

* Dr. , umittoll@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4007-463X

A BIOGRAPHICAL STUDY ON MEHMET GENÇ

ABSTRACT

This study includes an overview of the academic life of Mehmet Genç, who has made significant contributions to the literature on Ottoman economic history, his views on economic history and his contributions to the literature with his works. In the introduction, Genç's life is analyzed and the ruptures that shaped his intellectual world are outlined in terms of his educational life. As the starting point of the emergence of his contributions to the field of Ottoman economic history, his doctoral dissertation process played a critical role in Genç's academic life. In line with this importance, the first section analyzes Genç's academic career and his doctoral dissertation process. In the second section, his original defini-

tions of economics, history and economic history are given. This section aims to reveal the perspective and methodology of Genç's studies. The majority of the studies that Genç contributed to the literature were motivated to find answers to the problems he defined as the problematics of Ottoman history. For this reason, the relevant problematics are discussed in the third section. In the conclusion section, the findings of the studies that Genç contributed to the economic history literature and some of the other studies that these studies inspired are mentioned.

Keywords: Mehmet Genç, Economic History, History

GİRİŞ

1934 yılında Artvin Arhavi'de doğan Mehmet Genç, ortaokul eğitimini Ho-pa'da tamamlar. 1949 yılında ortaokul eğitimini tamamladıktan sonra Haydarpaşa Lisesi'nde lise eğitimini okumak için İstanbul'a gelir. Lisede Genç, sosyal bilimlere mesafeli duracaktır. İlgisi daha çok matematik ve gramer üzerinedir.¹ Lise öğrenimini iyi bir derece ile bitirdikten sonra² Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde lisans eğitimine başlar. Lise eğitimi sırasında ilgisi daha çok matematik ve gramer üzerine olsa da daha sonra felsefe ve sosyolojiye yönelmiştir. Sebebinin, lise eğitimi için Artvin'den İstanbul'a gelişi sonrasında yaşadığı kültürel uyum sorununun etkisiyle sosyal konulara ilgi duyması olduğunu daha sonra ifade edecektir.³

Lisans eğitimine devam ederken Genç, 1956'da tüberküloz olduğunu öğrendikten sonra derslerine bir yıl süreyle devam edemez. Bu dönem aynı zamanda Genç'in bilim yapmanın kendisi için anlamını keşfettiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Kendisine tüberküloz teşhisi koyan doktorun konuyla ilgili asistanlarıyla konuşurken duyduğu heyecandan etkilendiği anı şöyle anlatır:

“Doktor filme uzun uzun baktı (...) asistanlarını topladı ve ‘bakın’ dedi (...) ‘kitaplarda gördüğünüz tüberkülozun tipik bir örneği.’ ‘Bu doktor’ dedim, ‘yirmi bir, yirmi iki yaşında bir adama ölüm fermanını okuyor, fakat yüzünde müthiş bir heyecan var.’ Bu heyecan beni ilgilendirdi. Daha önce matematik seviyordum, hatta problem çözüyordüm (...) problemleri çözdüğüm zaman büyük bir haz duyuyordum ama bu hazzın ne olduğunu o ana kadar doğrusu bilmiyordum. Başkasının yüzünde bu hazzı, bir bilgi heyecanını ilk defa gördüm. İlmin tadına ilk defa o an vardım diyebilirim. Doktorun heyecanını çok değerli buldum. Yüzünde, kafasındaki modelin, bir formun, bir hipotezin gerçeğe tekabülünü keşfetmenin hazzı, heyecanı vardı.”⁴

Aynı zamanda bu dönemde Gogol, Dostoyevski, Çehov gibi yazarları okuyan Genç, bu sayede başka kültürleri tanımaya başladığını söyleyecektir. Bu dönem onun akademik hayatının tabiri caizse dönüm noktalarından biridir, zira üniversiteden uzak kaldığı dönemde yaptığı okumalarla tanıdığı farklı kültürler, özgün bir bilimsel bakış açısına sahip olmasına imkân taniyacaktır.

1 Atilla Lök, “Mehmet Genç: Tarihçinin Mutfağı”, Toplumsal Tarih, Cilt: 13, Sayı: 75, 2000, s. 47.

2 Abdullah Mesud Küçükcalay, Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022, s. 71.

3 Lök, s. 47.

4 Lök, s. 47.

Üniversiteden mezun olduktan sonra Şereflikoçhisar'a kaymakam vekili olarak atanır Genç. Atanmasıyla birlikte sıklıkla Ankara'ya gidip gelmektedir. 1959'da İstanbul Üniversitesi iktisat tarihi asistanlığı için İstanbul'a gelir, sınavı kazanır ve yapılan mülakat sonucunda Ömer Lütfi Barkan'ın yanında, doktora eğitimiyle birlikte akademik kariyerine başlamış olur. Genç, asistanlık ilanına istekle başvurduğunu ve bunun sebebinin iki isim olduğunu söyleyecektir. Bunlardan biri Ömer Lütfi Barkan diğeri ise Max Weber'dir. Bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Annales dergisi, Fransızların meşhur dergisi, Annales ekolünün büyük dergisidir. Orada Barkan hakkında yazılar vardı. Batılı dergiler hatta gazeteler (...) çok büyük bir performans gösterirse bir Türk, o zaman bahsini ederler. Ömer Lütfi Barkan böyle bir insandı. Meşhur Braudel'i duymuşsunuzdur, (...) Akdeniz ve Akdeniz Dünyası diye o meşhur iki ciltlik kitabını yazmıştı. Bu kitabı Ömer Lütfi Barkan tahlil ederek İktisat Fakültesi dergisinde yayımladı. Barkan'ın bu kitap tahlili önemli katkılar içeriyordu ve Braudel bunu bildi ve Annales ekolünün Annales dergisine Türkçeden Fransızcaya tercüme ederek yayınladılar. Ben onu gördüm. Batı'daki dergiler hiç tercüme makale yayımlamazlar. Bu istisnai bir iltifat gibidir. Böyle bir adam olduğunu anladım. Sonra iktisat tarihi çok kötü bir disiplin

olmasa gerek, çünkü Max Weber de oradan yürüyerek sosyal analizleri yapmıştır diye kalktım girdim, asistan oldum.”⁵

Bu aşamada Genç'in Weber ile ilişkisine değinmek gerekir. Genç, iktisat tarihi alanına yönelmeden önce esas ilgisinin sosyolojide olduğunu söylemiştir. Bu ilgi sonucunda Weber'i okuduğunu ve ondan nasıl etkilendiğini şöyle anlatır:

“Beni, medeniyet değişmesi, bir medeniyetten öbürüne geçişin yarattığı deprem ilgilendirdi. Felsefe okudum, Batı felsefesi, Doğu, İslam felsefesi okudum. Ama bunlar (...) medeniyet değişmesinin yarattığı sıkıntıları ya da problemleri çözecek bir şey gibi görünmedi. Sosyolojiye girmem bundan, bu değişimin mahiyetinin ne olduğunu anlamayı istemiş olmaktan kaynaklandı. Sosyolojiyi, felsefeden daha elverişli bir alan olarak gördüm. Sosyolojide özellikle bilgi sosyolojisi ilgimi çekti. İnsanlarda değerler, zihin ürünleri nasıl oluşuyor, bu en çok merak ettiğim şey oldu. O sırada Weber'i okudum. (...) Weber'in ekonomist olduğunu, hukuk okuduğunu, sosyolog olduğunu ve iktisat tarihi yaptığını da öğrendim. Çok ilgimi çekti, hatta iktisat tarihi asistanlığına girmem de aynı döneme denk gelir.”⁶

Ömer Lütfi Barkan'ın yanında asistan olarak göreve başlayan Genç, uzun süre iktisat tarihi uzmanı görevini yürüttükten

5 Küçükkalay, s. 91.

6 Serhat Tuncer, “Tarihsel Sosyoloji Üzerine”, Tarihsel Sosyoloji, Ed. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, 3. Baskı, s. 83, 84.

sonra 1983 yılı itibariyle Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi'nde tarih ve iktisat tarihi dersleri vermiştir. 1999 yılında emekli olan Genç, emekliliğinden sonra akademik çalışmalarına devam etmiş, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve İstanbul Şehir Üniversitesi'nde lisans ve lisansüstü dersler vermiştir. Ayrıca 1990 yılında bir akademik dönem Washington Üniversitesi'nde çalışmalar yapmıştır.⁷

1. Akademik Kariyer Yolculuğu

Ömer Lütfi Barkan'ın asistanı olarak akademik kariyerine başlayan Genç, 1960'lı yılların başında doktora tezi için konu belirlemek üzere düşünmeye başlar. Teknik ve kayda değer bir problematiğe sahip olmayan bir konu üzerinde çalışmak istememektedir. Genç'in kolay alternatifleri seçmekten kaçınması yönündeki bu ısrarcılığı, onun akademik yaşamının en tanımlayıcı unsurudur denebilir. Şüphesiz bu özelliği sayesinde Genç, Pamuk'un da ifade ettiği üzere iktisat tarihi alanına dair büyük sorular sorabilmiş ve bu sorulara kendi cevaplarını geliştirebilmiştir.⁸

Tez konusunu belirleme aşamasında aklından geçen soruları kendisi daha sonra şöyle ifade edecektir:

“Osmanlı sisteminin Batı Avrupa'daki iktisadi değişmelere neden ayak uydu-

ramadığı da ortada duran önemli bir mesele idi. Ne düşünmüşlerdi, ne yapmışlardı, yahut ne yapmamışlardı da modern iktisadi büyümenin dışında kalmışlardı? Bu büyük değişmeye katılmak için herhangi bir çaba göstermişler mi idi? Mitosun genellikle kabul ettiği gibi, dış alemde olup bitenlerin hakikaten hiç farkına varmadıkları için mi bu değişimin dışında kalmışlardı? Yoksa farkına varmış, uğraşmış, ama başaramamışlar mı idi? Başarısızlığın kaynağı/kaynakları nerelerde idi? Kendilerinde, kendi sistemlerinde mi, yoksa başkalarında mı idi? Sorumluluğu kime/neye yüklemek gerekiyordu? Yahut bir sorumluluk yoktu da tarihin ve coğrafyanın ördüğü kaçınılmaz bir zorunluluk mu söz konusu idi? Hocam Ö.L. Barkan'ın yanında hazırlayacağım doktora tezi için konu belirlemek üzere düşünmeye başladığım zaman, 1960'lı yılların başlarında, zihnimi işgal eden sorular bunlardı.”⁹

Bu önemli sorulara verilebilecek cevapların merakının kendisinde güçlü bir motivasyon oluşturduğunu söylemekle birlikte Genç, ilgili sorulara cevap niteliğinde olacak bir tez çalışmasını, o günkü Osmanlı tarihi literatürünün sınırları içinde kalarak yürütmenin zor görüldüğünü de bilmektedir. Bunun üzerine sınırlandırılmış ve ampirik sınamaya im-

7 Coşkun Çakır, “İmparatorluğun İktisat Tarihçisi: Mehmet Genç (1934-2021), Hayatı Kişiliği, Eserleri”, *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, No: 1, 2021, s. 258, 259.

8 Şevket Pamuk, “Remembering Mehmet Genç (1934-2021): Economic Historian of the Ottoman Empire” *New Perspectives on Turkey*, No: 65, 2021, s. 4.

9 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, 12. Basım, s. 11.

kân tanıyacak hipotezler oluşturabilmek amacıyla çalışmalara başlar.

Genç, iktisat tarihindeki esas ilgi alanını genel ve teorik konular şeklinde tanımlar.¹⁰ Bu doğrultuda tez konusu belirleme çalışmaları kapsamında zihnindeki soruları netleştirmeye çalışırken iktisat teorisinde makro bir kavram olan modern iktisadi büyüme kavramı üzerinde düşünmeye başlayacaktır. Genç'e göre iktisat tarihinin temel problematiği, modern iktisadi büyümenin oluşumunu açıklamaya çalışmaktır.¹¹ Bu aşamada Genç, bu kavramla yakından ilişkili olan sanayi devrimi üzerine dikkatlerini yoğunlaştırır. Literatürde büyük ölçekli bir ülkede sanayi sektöründeki değişmelerin modern iktisadi büyümeyi gerçekleştirdiği tezi ampirik olarak sınanmış ve doğrulanmıştır. Buradan hareketle Genç, bu kavramı Osmanlı özelinde çalışmayı mümkün kılacak tercihin, bunu sanayi sektörünün sınırları içinde kalarak yapmak olacağını düşünür. Ardından Genç, araştırma sorularını geliştirmiştir. Genç'in belirlediği araştırma soruları şunlardır:

- Osmanlı sanayisi üzerinde Sanayi Devrimi ne gibi doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir?
- Bu etkiler sanayinin alt sektörlerine göre nasıl farklılaşmış, üretimin hacmini ve bileşimini ne oranda ve hangi yönde değiştirmiştir?
- Osmanlı'da üreticiler teknoloji, organizasyon ve mal kompozisyonu bakımından bunlara tepki olarak ne gibi

değişiklikler yaptılar?

- Devlet nasıl bir tutum geliştirdi?
- Devlet hangi motiflerle neleri yaptı ve yapmadı?
- Bu etkileşimler sonucunda sektörde değişen, yok olan ve yeni olarak doğan neler oldu?

Bu araştırma soruları ışığında Genç temel motivasyonunu, Osmanlı sanayisinin Batı'daki sanayi devrimi sürecinde, bu devrim karşısındaki konumunu ve değişmelerini, kantitatif bir analizle ortaya koymak şeklinde ifade etmiştir. Osmanlı sanayisini üç ana periyot halinde değerlendirmeyi düşünen Genç, çalışmasının zamanını 1700-1860 dönemiyle sınırlamaya karar verir. Dönem sınırlandırması ve tespit ettiği araştırma sorularıyla kapsamını belirlediği tezi için çalışmaya başlar ve öncelikle çalışması için gerekli olan ve inceleyeceği kaynakları belirler Genç. Bu kaynaklar şunlardır:

- Yerli ve yabancı ikincil kaynaklar.
- Osmanlı vekayinüvislerinin yazma halinde basılmış kronikleri.
- Çeşitli misyonlarla Türkiye'ye gelmiş ve gözlemleri yayınlanmış yabancılara ait seyahatname türünden kaynaklar.

Kaynaklar arasında Osmanlı arşivine dair bir kaynak bulunmaması, Genç'in arşivde geçen akademik kariyeri düşünüldüğünde dikkat çekicidir. Genç, başlangıçta çalışmasını arşive girmeden, kütüphane çalışmasıyla yazabileceğini; yerli

10 Genç, s. 9.

11 Genç, s. 31.

kaynakların kalitatif nitelikteki bilgileri ile, seyahatname literatürünün kantitatif verilerini bir araya getirdiği zaman, Osmanlı sanayisinin, tasarladığı şekilde uzun vadeli değişme eğilimlerini teşhise imkân bulacağını umduğunu söyler. Bu kaynaklar üzerinde yapılan iki yıllık çalışma sonucunda Genç, ek verilere ulaşmak amacıyla yeni kaynakları incelemesi gerektiği sonucuna ulaşır. Çünkü mevcut kaynaklar üzerinden derlediği veriler, sanayide uzun vadeli değişim eğilimlerini tespitte imkân verecek niteliğe sahip değildir. Öncelikle bu yeni kaynakları Osmanlı arşivine girerek sağlamanın mümkün olduğunu düşünse de Genç, çalışmanın gerektirdiği kantitatif verilerin arşivde hazır bulunmadığını, onları oluşturmak üzere incelemek zorunda kalacağı belge sayısının çok olacağını, bunları hızlı şekilde okuyabilme zorunluluğu olduğunu ancak kısa zamanda bu hıza ulaşamayacağını düşünerek yeni kaynakları başka alanlarda aramaya yönelecektir. Bunun üzerine daha önce Fransızca literatürü taramış olan Genç, iki yıl boyunca İngilizce literatürü de inceledikten sonra pek çok yeni veri elde edecektir. Ancak bu yeni veriler de Osmanlı'da bir sektör olarak sanayinin uzun vadeli değişme eğilimlerini analiz etmeye olanak sağlayacak yeterlilikte değildir. Doktora tezini tamamlaması için tanınan azami sürenin de bitmek üzere olduğu bu aşamada, Ömer Lütfi Barkan'ın eldeki mevcut verilerle tezini tamamlaması önerisinde bulunmasına rağmen

Genç, verileri yeterli düzeye getirmek amacıyla yeni kaynaklar bulmak üzere araştırmayı sürdürmeye karar verecek, bir kez daha kolay alternatifi seçmekten ısrarla kaçınacaktır. Bu kararı vermesinin nedenini şöyle açıklar Genç:

“Sorduğum soruların hiçbirini cevaplandırmayan, hiçbir hipotezimi test etmeye imkân vermeyen bu yetersiz (...) verileri bir araya getirerek herhangi bir açıklama ve genelleme ihtiva etmeyen, sadece tasvirle yetinen bir metni yazıp “bu benim tezimdir” demek istemiyordum. Bunca ümitle başladığım bir araştırmayı, zihnimi hiçbir şekilde tatmin etmeyen bir metinle noktalamak bana entelektüel bir intihar denemesi gibi geliyordu. Onun için (...) ara vermeden araştırmayı sürdürmeyi kararlaştırdım.”¹²

Bu yeni kaynağın yayınlanmış belgeler ve ikincil kaynaklardan oluşan literatürde bulunmasına imkân olmadığına kanaat getiren Genç, Osmanlı arşivine girmeye karar verir. Arşive girerken temel hipotezini, vergi gelirlerine ait uzun vadeli rakamları kullanarak genel olarak ekonominin ve özel olarak da sanayinin vergilendirmeye tabi tutulan dallarındaki değişimlerle ilgili kantitatif göstergelerin oluşturulabileceği görüşü üzerinden tasarlar.¹³ Bu inceleme sonucunda sanayinin değişik bölge ve alt sektörlerindeki uzun vadeli değişimleri yansıtan niceliksel seriler oluşturmaya imkân tanıyan

12 Genç, s. 17.

13 Mehmet Genç, “Yaptıklarım Yapacaklarımin Yan Ürünüdür”, Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 143.

verileri elde etmeyi başarır. Birkaç yıllık çalışmanın ardından Genç, daha sonra “şaşırtıcı ve acı bir sürpriz” olarak tanımlayacağı bir sonuç ile karşı karşıya kalır. Arşivde incelemek üzere seçtiği yüz elli vergi kalemine ait yıllık gelirleri gösteren veriler yıllar itibariyle oldukça az değişmekte, çoğu zaman aynı veriler yıllar boyunca tekrarlanmaktadır. Bu manzara, ilgili vergi rakamlarından sanayi sektörü ile ilgili faaliyet dallarındaki değişimleri, farklılaşmaları izlemenin mümkün olmayacağı anlamına geliyordur. Genç’in karşılaştığı bu sorun sonrasında zihnini meşgul eden bu rakamlar, iktisat tarihi literatürüne sunacağı kapsamlı katkıları teşkil eden çalışmalarının ortaya çıkma sürecinin başlangıcını oluşturacaktır. Genç bu süreci daha sonra şöyle ifade edecektir:

“Benimki hakikaten bir başarısızlığın, daha doğrusu ele alınan problemin nasıl çözümsüzlüğe saptandığının hikayesi ile başlar. (...) tarih araştırmalarında bir problemi çözememe sürecinde oluşan bulgular da ekseriya önemli olabiliyor.”¹⁴

Veriler, Genç’in hipotezini doğrulamamıştır. Bir araştırmacının böyle bir durumda ne yapması gerektiğiyle ilgili Genç, şüphesiz kendi tecrübesinin de rehberliği ışığında daha sonra şunları söyleyecektir:

“Veriler sizin modeliniz ve hipotezinizde yanlışlık ortaya çıkarırsa, yapılacak şey model ve hipotezinizi değiştirerek, yeniden verilere gitmektir. Bu gidiş geliş sonundadır ki, tarih disiplininin o depodan çıkarıp inşa etmenize yardımcı olduğu verileri anlamlı kılabilirsiniz.”¹⁵

Genç tam olarak söylediği yöntemi benimseyecek ve veriler üzerinde daha fazla düşünüp geliştirdiği yeni araştırma sorularına cevap arayarak literatüre katkı sunduğu çalışmalarını ortaya çıkaracaktır.

2. İktisat Tarihi Hakkındaki Düşünceleri

Mehmet Genç, iktisat tarihini tarih ve iktisat biliminin ortak bir ürünü, melez bir disiplin olarak şöyle tanımlar:

“İktisat tarihi akademik bir disiplin olarak 19. yüzyılın sonlarında doğmuş nispeten yeni bir alandır. Kendisinden yaklaşık yüz yıl kadar önce doğmuş olan iktisat ile yaşı yüzlerce yılı aşan tarih disiplininin ortak bir ürünü olarak melez bir bilgi dalıdır.”¹⁶

Genç’e göre tarih, yaşanmış olaylar ve bunlar hakkındaki bilgilerimizi kapsamaktadır. Tarihi meslek edinen tarihçi de geçmişten kalan kalıntılara bakarak, onları inceleyerek yaşanmış geçmiş hakkın-

14 Fehmi Yılmaz, “Mehmet Genç ile Osmanlı’da Devlet ve Ekonomi Üzerine”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2003, s. 369.

15 Tuncer, s. 89.

16 Mehmet Genç, “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, Baykan Sezer’e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, 1. Baskı, 2004, s. 287.

da varsayımlar geliştirme, onu inşa etme, açıklama ve yorumlama çabasıdır. İktisat ise, günümüz ve geleceğe yönelik olarak, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin niteliğini matematiksel bir dille ortaya koyma amacı olan bir disiplindir. İktisat tarihini de bu ortaklığın ürünü olarak problemleri bir alan olarak şöyle tanımlar Genç:

“İktisat tarihi (...) kaynağını oluşturan iki ebeveyn disiplinle kuşaklar arası çatışma türünden ihtilaflı ilişkiler içindedir. Esasen tarihçilik geçmişe, iktisat ise günümüze ve geleceğe yönelik disiplinler olarak birbirleri ile uzlaşması zor, hatta giderek zıtlık derecesinde farklılaşan bu iki kutup arasında gerilen iktisat tarihi çelişkili ve problemleri bir alandır.”¹⁷

Bu problemleri niteliği, iktisat tarihinin potansiyel sorunlarına işaret etmektedir. Zira iki zıt disiplinle ilişkisinin yarattığı gerilmeden kurtulmak üzere iktisat tarihi sürekli olarak kutuplardan birine yönelme eğilimine sahiptir. Genç'e göre sorun tam da bu noktada, bir alana yönelmeye diğer alandan kopma eşlik ettiğinde ortaya çıkacaktır. Bu sorunu aşabilmek amacıyla iktisat tarihi yapabilmek için tarih ve iktisat disiplinlerinin yöntemlerinden birlikte yararlanmak gerekmektedir. İktisat tarihi çalışmaları, disiplinin konusu itibariyle geçmişe yöneliktir, geçmişi inceler. Bu noktada tarih disiplininden yardım alma-

şı kaçınılmazdır zira geçmişte hangi tarihi olayın inceleneceğinin tespit edilebilmesi için tarih biliminin yöntemlerinin kullanılarak elde edilen verilere ihtiyaç vardır. Genç'e göre iktisat tarihçisi söz konusu verileri, tarih biliminin yöntemlerini kullanarak kendisi bulup inşa etmelidir. Çünkü iktisat tarihi çalışmalarında model ve hipotezlerin ikincil kaynaklara dayanılarak kurulması imkansızdır:

“İktisat tarihi (...) tarihçinin tekniklerini kullanarak (...) kendi olgularını inşa edip çıkarmazsa; tarihçilerin ikinci elden yaptıkları araştırmalara dayanarak teoriler geliştirmeye kalkarsa, çok boş, formel ve hiçbir işe yaramayan bilgiler yığını meydana gelir.”¹⁸

İktisat tarihinin iktisat ile teması ise tarih biliminin yöntemleri kullanılarak elde edilen verilerin yorumlanması aşamasında söz konusu olmaktadır. Bu ilişkinin olmadığı iktisat tarihi çalışmaları bir veri yığını olmaktan ileri gidemeyecektir. Esas bilimsel faaliyetin verilerin yorumlanması aşamasıyla başladığını şöyle ifade eder Genç:

“Osmanlı tarihçiliği, esas olarak Osmanlı arşivine dayanıyor. (...) Arşive girip oradan değerli verileri elde etmek için başlangıcıdır. O verilerin analizi ve yorumuna başladığımız zaman asıl ilmi faaliyet o zaman başlamış olur.”¹⁹

17 Genç, s. 287.

18 Lök, s. 48.

19 Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021, s. 223, 227.

Tüm bu karşılıklı ilişki kümesi ışığında Genç, iktisat tarihini kendi özgün ifadesiyle “iktisadın bugün için yaptığı, iktisadi değişkenler arasındaki ilişkilerle etkilerdeki düzenlilikleri ve yapıları ortaya çıkarma ameliyesini, bu değişkenlerin geçmişteki oluşumları için yapan dal”²⁰ şeklinde tanımlar.

Genç, iktisat tarihinin iktisat ve tarih ile ilişkisinin tek yönlü olmadığına da vurgu yapmaktadır. Ona göre iktisat disiplini; özellikle doktrinler tarihi, konjonktür teorisi, dış ticaret, gelişme ekonomisi gibi alanlarda iktisat tarihinin veri, yöntem ve bulgularını kullanmadan rasyonel varsayımlar yapıp teorik açıklamalara ulaşma imkânı bulamaz. Sadece matematik ile yapılan iktisadın, tarih, toplum ve kültürle bağları kopuktur ve dolayısıyla yaşayabilirliği de zayıf olacaktır. Tam da bu nedenle iktisat teorisinde rasyonel hipotezlerin inşası ve teorik izahların yapılması iktisat tarihinin yardımı olmaksızın mümkün değildir der Genç.²¹ Aynı karşılıklı ilişki tarih disiplini için de geçerlidir. Hocaya göre yalnız tarih bilerek yapılacak bir alanı yoktur tarihin.²²

Ayrıca iktisat tarihinin analiz edip ortaya koyduğu bulgular, klasik tarihin anlaşılması güç pek çok problemini aydınlatarak anlamlı açıklama imkanlarına önemli yardımlar sağlar. Tarihte yaşanmış savaş, buhran gibi birçok mikro olayın, makro olaylardan bağımsız birer rastlantı olmadığı ancak, iktisat tarihinin yöntem

ve bulgularından yararlanılarak tespit edilebilir. Bu tespitin yapılması önemlidir zira söz konusu olaylar iktisadi tekabül-leri ile ilişkilendirildiğinde anlam kazanabilecektir.

Genç'e göre iktisat tarihi, tarih ve iktisat dışında başka disiplinlerle de ilişkide olmalıdır ve iktisat tarihi alanında nitelikli çalışmalar ortaya çıkarmak için disiplinler arası diyalog önemlidir. Özellikle ampirik araştırmada ilerledikçe bu diyalog bir zorunluluk haline gelmektedir. Bu gerekliliği Genç şöyle açıklar:

“İktisat tarihi başka birçok disiplinle de ilişkiye girmek zorundadır. Onun (iktisat tarihinin) esas araştırma alanına giren üretim, mübadele, tüketim, hayat standardı, iş organizasyonu, ulaştırma vb. konularda derinleştikçe bunları etkileyen nüfus, sosyal yapı, kültürel değerler, siyasi sistem, uluslararası ilişkiler, teknoloji gibi çeşitli alanlara ait verileri de kullanmak zorundadır. Binaenaleyh bu verilerle uğraşan demografi, sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, hatta fen bilimleri alanında bilgiye ihtiyacı vardır. Bulduğu verileri bilgisayar ve istatistik yöntemleri ile analiz etmek gerekeceği için bu iki teknik alanda da ilişki kurmak zorundadır. Tek kişinin bütün bu bilgi dallarında uzmanlaşması mümkün olmadığına göre iktisat tarihi özündeki disiplinler arası niteliğine uygun olarak araştırmalarını hakkıyla yürütebilmek

20 Küçükkalay, s. 239.

21 Lök, s. 48.

22 Genç, Özvar, s. 222.

*için grup çalışmasına kaçınılmaz olarak muhtaçtır.*²³

Bir röportajında Genç, bir bilim insanının disiplinler arası ilişkiler konusunda bir fikri olmasını bir zorunluluk olarak, kendi çalışma deneyimi özelinde şu sözlerle ifade eder:

*“Bir ilim adamının, disiplinler arası fikri olması şart. (...) her konuda uzman olamaz ki insan. O alanın uzmanı ile ilişki içinde olması lazım. Osmanlı iç borçlanma çalışıyorum. Ekonometri ve istatistikçi ile çalışmam lazım. (...) Tek başıma yapmama imkan yok. O tekniği biliyor ama neyi araştıracağını bilmiyor. Ona ben fikir vereceğim, o diyecek bunu şöyle çözeriz. İş birliği lazım.”*²⁴

3. Mehmet Genç ve Osmanlı Tarihinin Problematikleri

Mehmet Genç, Osmanlı tarihi araştırmacılarının karşı karşıya oldukları sorunları üç temel problematik üzerinden ifade etmiştir. Bu problemler oldukça önemlidir, zira Genç’in literatüre katkı sunan çalışmalarının ekseriyeti bu problemler çerçevesinde geliştirdiği araştırma sorunlarına yanıt arama çabasının bir ürünüdür.

Problematik olarak tanımladığı sorunlar, Genç’e göre Osmanlı tarihi literatüründeki mevcut dönemlendirme meselesi ile yakından ilişkilidir. İlgili problemler

anlayabilmek, Osmanlı tarihine bütünsel bakmayı zorlaştıran geleneksel dönemlendirme paradigmasının bakış açısını aşmakla mümkün olabilecektir der Genç.²⁵ Bu noktada onun genel olarak tarih, özel olarak da Osmanlı tarihinde dönemlendirme meselesine dair görüşlerine yer vermek faydalı olacaktır. Genç dönemlendirmeyi, tarihin sürekliliklerini suni bölümlere ayırmak şeklinde ifade eder ve neden kolay olmayan bir faaliyet olduğunu şöyle dile getirir:

*“Kolay bir iş değildir tarihi dönemlendirme. Bir kere tarih, bildiğimiz ve anladığımız kadarıyla, senfoni gibi sürekliliklerden örülmüş bir alemdir. O süreklilikleri kaçınılmaz şekilde suni bölümlere ayırmak oldukça zahmetli, teorik soyutlama gerektiren bir faaliyettir. Tarihçiler genellikle teorik çalışmalardan pek hoşlanmadıkları için dönemlendirme işini de yapmaya fazla yönelmezler. Tarihin teorik meselelerini daha çok filozoflar ele alırlar. Ama onlar tarih bilmez; tarihçiler de felsefe bilmez. Bu iki yakası bir araya gelmeyen bir epistemik no man’s land’dir. Tarih sahasında dönemlendirmede yalnız teorik kavramlar değil, olup bitenlerin muhtevasına ait bilgiler de lazımdır. Bunlar ise teoriye alışmış olan insanların, tarih-dışı zihinlerin pek başarılı oldukları bir alan değildir.”*²⁶

23 Genç, “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, s. 289.

24 Harun Tuncer, Selman Kılıç, Ahmet Apaydın, “Hakikati Arayan İnsanlara Çok İhtiyaç Var, Tecrübe Konuşuyor”, Yedikita, 78, Şubat 2015, s. 65.

25 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 34.

26 Mehmet Genç, “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği”. Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme

Osmanlı özelinde ise Genç'e göre mevcut dönemlendirme paradigmasında Osmanlı tarihini anlatırken kullanılan kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve dağılma tasnifi, olumsuz değer yargılarına sahip olması anlamında yaşananlar hakkında ön kabuller oluşturan bir özellik göstermektedir.²⁷ Bu durumun literatürde yarattığı sorunları Barkan, Köprülü ve İnalçık'ın uzmanlıkları üzerinden çarpıcı şekilde izah eden Genç, üç ismin de kuruluş ve yükseliş dönemleriyle ilgili çalıştıklarını ve Türk tarihçilerinin bu dönemleri iyi öğrenirken durgunluk, gerileme ve dağılma dönemleri ile ilgili çalışmaktan kaçındıklarını söyler. Ona göre mevcut dönemlendirme paradigmasının sahip olduğu subjektif değer yargıları, Osmanlı tarihinde 17., 18. ve hatta 19. yüzyılları bir kolektif hafıza kaybı alanı haline getirmiştir. Metodolojik olarak daha çekici olan; çoğunlukla büyüyen, gelişen, karmaşıklaşan fenomenleri incelemektir, bunun aksine gerileyen, dağılan, tahrip olan fenomenleri çalışmak metodolojik olarak zordur ve tam da bu sebeple 17., 18.ve 19. yüzyıllarla ilgili çalışmaların literatürde kapladığı alan oldukça sınırlıdır der Genç.²⁸

Bununla birlikte mevcut dönemlendirme paradigmasının olup bitenlerle ilgili yol göstericiliğine dair de eksikliklere işaret eder, bu eksikliğin nedenini ilgili paradigmanın oldukça yüzeysel olması ve belirli bir sosyal değişmeye, toplumun

çeşitli sektörleri arasındaki ilişkiye ait bir fikir içermemesi şeklinde açıklar. Genç'e göre daha isabetli ve derinlikli bir kavramaya imkân verecek nitelikte bir tasnif, Osmanlı tarihi iki ana döneme ayrılarak yapılabilir. İlk problematik bu dönemlendirmenin 14. yüzyıl başlarından 17. yüzyılın sonlarına kadar süren ilk dönemi olan genişleme döneminde gerçekleşenlerle ilgilidir. Bu dönem Osmanlı'nın önemli bir yenilgi yaşamadığı bir dönemdir. Aynı dönemde Avrupa, pek çok gelişmenin etkisiyle dünyaya hâkim olma yolunda ilerlemekte ve nüfus, üretim hacmi, sermaye stoku, teknoloji ve enerji kapasitesi gibi kaynaklar anlamında da Osmanlı'dan üstün konumdadır. Bu şartlar veri iken Osmanlı, kıta içinde yüzyıllar süren bir genişlemeyi devam ettirebilmiş ve kıtanın yüzde onunu kontrolü altına almayı başarmıştır. Genç ilk problematiği Osmanlı'nın sözü edilen, bütün unsurları henüz analiz edilmemiş olan bu başarısı üzerinden geliştirdiği bir soru ile tanımlar. Bu "mucizevi" başarı nasıl elde edilmiştir?

İkinci problematik, iki periyotlu dönemlendirmenin ikinci dönemindeki gelişmeler ile ilgilidir. 1683-1922 arasında kapsayan bu dönem, gelişmiş bir Avrupa karşısında Osmanlı'nın kıtadan geri çekilmesi anlamında bir daralmanın başladığı dönemdir. Genç'e göre bu daralmanın temposu oldukça yavaş seyretmiştir ve bu durum Osmanlı Devleti'nin direnme

Paradigmasının Sonu, Haz. Mustafa Armağan. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 321.

27 Genç, s. 322.

28 Genç, s. 322.

gücüne işaret eder. Bu direnç kabiliyeti ve geri çekilmenin “mucizevi” yavaşlığına dikkat çeken Genç'e göre sanayi devrimiyile birlikte büyük dönüşümünü gerçekleştirmiş bir Avrupa karşısında Osmanlı'nın Avrupadaki genişleme hızına yakın bir tempo ile geri çekilebilmeyi nasıl başardığı sorusu Osmanlı tarihi literatürü için ikinci problematiği oluşturmaktadır.

Genç, üçüncü ve son problematiği ise Osmanlı sisteminde sanayi devriminin neden gerçekleştirilemediği ve bu büyük dönüşümü gerçekleştirmeden modern iktisadi büyümeyi başlatmış Avrupa'ya karşı Osmanlı'nın uzun süre nasıl direnebildiği sorusu üzerinden tanımlar. Genç'e göre bu problematikler, diğer disiplinlerle arasına mesafe koymuş, izole tarih çalışmaları ile çözülemeyecek önemli meselelerdir ve literatüre katkı sunacak analizler ancak bu problematiklerden biri veya diğerinin yönlendirmesi ile inşa edilmiş, disiplinler arası sentez çalışmalarının şekillendirdiği çözüm denemeleriyle söz konusu olabilir.²⁹

4. Sonuç Yerine: Mehmet Genç'in Çalışmaları ve Literatüre Katkıları

Genç'in literatüre önemli katkılarından biri, Osmanlı iltizam sisteminde ortaya çıkan değişmeyi kurumsal düzeyde detaylı olarak ortaya koyduğu çalışmadır. Bu çalışma, Genç'in doktora tezi araştırmalarını yaparken modern iktisadi büyüme karşısında Osmanlı'nın konumunu anlama ve açıklama saikiyle Osmanlı arşivine girmesi ve devam eden süreçte

yaptığı araştırmalar sonucunda karşılaştığı problemlere cevap aramaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Genç bu çalışmasını “yan ürün olan bir etüt” şeklinde şöyle ifade eder:

“Osmanlı endüstrisinin 18-19. yüzyıllarda geçirdiği merhaleleri, aynı dönemde İngiltere’de tarih sahnesine çıkmış ve 200 yıldan daha kısa bir süre içinde dalga dalga yayılarak bütün dünyayı nüfuz sahasına almış bulunan Endüstri Devrimi’ne ait tesirlere nasıl cevap verdiğini, ne gibi değişikliklere uğradığını, ve hangi mekanizmalarla nasıl bir sonuca ulaştığını araştırmak üzere başladığımız şumullü bir çalışmanın yan ürünlerinden biri olan bu etüt, sanayi istihsal hacmindeki değişmelerin, muhtelif sınai faaliyet kollarından alınan vergilere ait hasılat miktarlarına yansıtacağı düşüncesi ile giriştiğimiz, vergi iltizam defterleri üzerindeki incelemelerden doğdu.”³⁰

Genç'in arşivdeki uzun süren çalışmaları sonucunda hipotezinin doğrulanması üzerine yapacağı çalışmalar, iltizam sistemiyle ilgili literatüre önemli katkıları olan çalışmasının ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Arşivde vergi kalemlerini incelerken, sanayinin farklı dallarından alındığı görülen yıllık vergilerin değişmeden kalmış olmasına rağmen aynı dönemde fiyatların yaklaşık yirmi kat arttığını tespit eden Genç, bu problemi çözmek üzere çalışmalarını alan bir çalışma yürütmüş ve 1973'te

29 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 36.

30 Genç, s. 114.

tamamlanan ilgili çalışma “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi” adıyla 1975’te yayınlanmıştır.³¹ Geliştirdiği hipotez kapsamında çalışmanın ulaştığı sonuç; vergi iltizam sisteminde 17. yüzyılın sonları itibariyle yaşanan değişimle malikane sistemine geçildiği ve yıllık vergi rakamlarındaki değişmezlik görüntüsünün, bu yeni sistemin mantığından kaynaklandığıdır. Çalışmada sanayi öncesi ekonomilerin tipik karakteristiğine sahip Osmanlı ekonomisinde vergilendirme konusu kapsamında tımar sistemi, iltizam usulü, malikane sistemi üzerinde durulmuştur. Buna göre Osmanlı mali metotlarına ait aşamaların ilki ve en önemlisi tımar sistemidir. Ancak geniş bir coğrafyaya yayılması itibariyle imparatorluk topraklarında bu sistemi yürütmenin yarattığı sorunlar ve Osmanlı ekonomisinde nakdi ekonominin, dünya ekonomisinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle öneminin artmasıyla birlikte bir mali çözüm yöntemi olarak iltizam usulü tesis edilmiştir. Özellikle 17. yüzyılın sonları itibariyle bazı mukataaların kayd-ı hayat şartı ile iltizama verilmesi şeklinde işleyen malikane sistemi ortaya çıkmıştır. Hocanın tespitlerine göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda vergi iltizam bedellerinin 18. yüzyılın başlarından itibaren donmuş bir görüntüde olmasının sebebi malikane sisteminin işleyiş mantığıdır. Bu ilişki literatüre Genç’in bu çalışmasıyla kazandırılmıştır.

Bu çalışmayla birlikte incelediği vergi rakamlarından hareketle bir önemli çalışma daha ortaya koymuştur Genç. Bu çalışma “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma” ismiyle önce İngilizce, daha sonra 1981’de ise Türkçe olarak yayınlanmıştır.³² Çalışmada, değişmez nitelik gösteren vergi rakamlarının ilgili olduğu iktisadi faaliyetin reel hacmindeki değişimleri yansıtabilecek biçimde canlandırılması imkanının derece ve sınırları ile ilgili ampirik sonuçlar ortaya konmuştur. Bu iki çalışmadan sonra Genç, Osmanlı maliyesinin yapısı ve mekanizmalarını daha detaylı tanıma fırsatı bulacak ve süreç onu devletin ekonomideki rol, kapsam ve sınırları üzerine daha fazla düşünmesi yönünde motive edecektir. Bu süreci şöyle anlatıyor Genç:

“Bu makalelerin her ikisi de gerçek anlamı ile birer yan üründür. Ancak bunlar sayesinde Osmanlı maliyesinin iç yapısı ve onun karmaşık mekanizmaları ile tanışma imkânı buldum. Osmanlı maliye dünyası ile tanışınca devletin ekonomiyi ilgilendiren profili de yavaş yavaş belirlemeye başladım.”³³

Genç’e göre ekonomi ile kurduğu ilişki bağlamında devletin rolünü ciddiyle düşünmek gereklidir. Bu gereklilik doğrultusunda Genç, yaptığı araştırmaların

31 Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/ Tartışmalar, Ed. Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975, 231-296.

32 Mehmet Genç, “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerine Bir Çalışma”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 2/10, 1981, 33-77.

33 Genç, “Yaptıklarım Yapacaklarımın Yan Ürünüdür”, s. 143.

sonuçlarını içeren “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş” başlığını taşıyan çalışmasını tamamlar.³⁴ Bu çalışmada, devletin zaman içinde ekonomiye karşı tavrındaki değişimin mekanizma ve sonuçlarını ortaya koymuştur. Çalışmada Genç öncelikle savaş ile ekonomi arasındaki ilişkiye dair genel ve teorik bir tanımlamayı okura sunar. Bu tanımlama iki ideal şemayı içermektedir. İlk şematik durum, devletin savaş için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri serbest piyasa mekanizması dahilinde satın aldığı ve bunun için gerekli olan geliri de ekonomiden nakdi olarak toplanan vergilerden sağladığı; diğer şematik durum ise devletin savaş için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri, bir nakdi ödeme yapmadan ilgili mal ve hizmetleri üreten kesimlerden vergi biçiminde aynı olarak tahsil ettiği durumda savaşın ekonomide meydana getireceği muhtemel değişmeyi içermektedir. Çalışmasına bunları izah ederek başlamasının sebebini şöyle açıklar Genç:

“18. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin savaşlarla ilişkilerini, mali organizasyona ait niteliklerin ne ölçüde etkilediğini takip edebilmek ve ilk bakışta anlaşılması kolay görünmeyen bazı paradoksal durumları vuzuhla kavrayabilmek için, bu iki ideal şemayı zihni-

*mizde hazır tutmanın faydasız olmaya-
cağı kanaatindeyim.”³⁵*

Bu teorik izahın ardından Genç, savaş ve ekonomi ilişkisini Osmanlı özelinde ele alır. Genç’ göre savaşların ekonomiden talep ettiği kaynaklar bakımından 18. yüzyılda üç önemli değişme yaşanmıştır. Bunlar; yüzyılın ikinci yarısında savaş için talep edilen mal ve hizmetlerin miktarındaki ve piyasa fiyatındaki kayda değer artış ile bütçe giderlerindeki yükseliştir. Bu gelişmeler, devletin ekonomiye karşı konumundaki değişimin yönünü ve sınırlarını belirlemiştir. Bu çalışmasının ardından Genç, devletin ekonomi ile ilişkisine dair çalışmalarını genel bir çerçeveye yerleştirmek amacıyla biraz daha derinleştirmeye karar verir. Genç’in bu yöndeki çalışmaları, o döneme dek literatürde çözümsüz kalmış farklı pek çok problematiğin çözüme ulaşmasını sağlamış olan teorik modelin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu model, alanın önemli bir iktisat tarihçesine göre Genç’in en önemli hipotezini içerir.³⁶ Disiplinin bir diğer önemli ismine göre ise bu model, Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarına damgasını vurmuş ve hatta klasikleşmiştir.³⁷ Başka bir iktisat tarihçesine göre, Genç’in modeli kökleri sanıldığından çok derinlere uzanan bir açıklayıcılık gücüne sahiptir.³⁸

34 Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi, No: 49, 1984, 52-61, No: 50, 1984, 86-93.

35 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 215.

36 Pamuk, s. 4.

37 Antony Greenwood, “Osmanlıda Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul’un Et İaşesi”, Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 115.

38 Küçükkalay, s. 353, 354.

Başka bir iktisat tarihçisi bu modeli Osmanlı ekonomik sistemini bir bütün olarak anlatan tek model,³⁹ önemli bir başka iktisat tarihçisi ise model ile ifade edilen üç ilkeyi, Osmanlı zihninin iktisadi fenomenleri idrak edişinin Kantçı kategorileri olarak tanımlamıştır.⁴⁰

Teorik model Genç'in, şu araştırma sorularına aradığı cevaplar üzerine ortaya çıkmıştır: Toplumun iktisadi yaşamında etkili olan devlet faaliyetlerinde uzun erimli değişmeden kalan unsurlar var mıdır ve klasik dönemde iktisadi hayat üzerinde farklı oranlarda etkilere sahip Osmanlı zihniyetinin belirli ilkelerinin tespiti mümkün müdür?⁴¹

Bu sorulara verilecek cevaplar ona göre, Osmanlı iktisat tarihinin değişime uğrayan ve değişmeden devam eden bölümleri arasında belirli ilişkiler kurmaya imkân sağlayabilecektir. Bununla birlikte ilgili ilkelerin tespit edilmesiyle birlikte iktisadi faaliyetlerle ilgili farklı ve bazen paradoksal bir görünüme sahip olan tercihleri anlama imkânı belirecek ve bir bütün olarak ekonominin nasıl bir seyir izlediğini görmek mümkün olabilecektir. Bunların tespiti son derece önemlidir zira Genç'e göre mevcut Osmanlı iktisat tarihi literatüründe anlamsız ve anlaşılması güç görünen birçok uygulama ve olguyu anlayıp analiz edebilmek, devletin iktisadi yapı üzerindeki etkileri bağlamında birbirine benzemeyen hatta çelişki yara-

tan eğilimlerin, uygulama ve kararların, bu şekilde bir düzenlilik içinde anlaşılabilmelerini sağlayan unsurların tespitiyle mümkün olabilecektir.

On yıl süren bir çalışmanın ardından Genç, Osmanlı elitinin iktisadi dünya görüşünü yansıtan zihni koordinat sistemini bir model biçiminde ortaya koymuştur. Model üç ilkeden oluşmaktadır. Bunlar iâşe (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonizm) ve fiskalizm ilkesidir. İâşe, iktisadi faaliyete tüketici yanlı bakan, iktisadi faaliyetin nihai amacı olan insan ihtiyaçlarının tatmin edilmesi amacıyla mal arzının mümkün olan en yüksek düzeyde tutulmasını hedef edinen bir ilkedir. Genç'e göre bu ilke, Osmanlı iktisat politikasının en önemli ilkesidir. Zira ekonomide verimliliğin oldukça düşük, ulaştırma imkanlarının pahalı ve zor ve mevcut durumu revize etmeye yönelik müdahalelerin verimliliği artırmaktan çok düşürücü bir etkide bulunması ihtimalinin daha yüksek olması gibi mevcut objektif koşulların hâkim olduğu bir çağda toplumsal düzenin yaşaması ve korunması ile devlet faaliyetlerinde süreklilik sağlanabilmesi için iktisadi hayatın düzenlenmesinin iâşe ilkesine dayanması bir zorunluluktur. Bu gereklilik doğrultusunda Genç'e göre Osmanlı Devleti, üretim ve ticaret üzerinde kapsamlı ve katı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiştir. Bu kapsamda piyasada kaliteli ve düşük fiyatlı

39 Murat Çizakça, "Mehmet Genç İle Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuz Beş Yıl", Türk Tarihçiliğinde Dört Sima, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı, s. 102.

40 Erol Özvar, "Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre", Doğu Batı Düşünce Dergisi, Sayı:12, 2000, s.150.

41 Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, s. 40.

mal arzının bollaştırılması yönünde politikalar tesis etmiştir.

Gelenekçilik ilkesi ise, sosyal ve iktisadi ilişkilerde zaman içinde oluşan denge ve eğilimlerle ilişkilidir. İlgili ilkeyi Genç, denge ve değişme eğilimlerinin engellenmesi ve herhangi bir değişme söz konusu olduğunda, eski dengeye dönmek amacıyla değişmeyi ortadan kaldırma gücünün hâkim kılınması biçiminde tanımlar. Bu ilke, iâşe ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Zira tarım, esnaflık ve ticarete iâşe ilkesinden kaynaklanan düzenlemelerin hedefi üretim ile tüketimde dengenin sağlanmasıdır. Dengenin korunması, salt tüketim merkezli değil, üretimi de gözetilen bir müdahalecilik anlayışıyla sağlanmalıdır. Emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin sınırlı olduğu ve miktarları kolayca artırmanın mümkün olmadığı bir ekonomik yapının varlığı dolayısıyla piyasada bir mal ve hizmette üretim fazlasının ortaya çıkması istenmeyen bir durumdur. Çünkü bu şartlarda arzı artırmanın yegâne koşulu bunun için gerekli olan ilave emek ve sermayenin diğer alanlardan çekilip ilgili mal ve hizmeti üreten sektöre kaydırılmasıdır. Bu da üretim faktörlerinin çekildiği söz konusu alanda bir arz kaybı ve kıtlık ile sonuçlanma riskini doğuracaktır. Bu riskin yarattığı kıtlık endişesi doğrultusunda üretim ve istihdam yapısının bir değişime uğramadan kalmasına özen gösterilmiş ve üretim-tüketim dengesinin sürdürülebilmesi saikiyle çeşitli uygulamalar düzenlenmiştir. İktisadi politika ilkesi olarak gelenekçiliğin temel işlevini Genç, bu düzenlemelerin değişmeden kalmasını sağlamak şeklinde ifade eder.

Son ilke olan fiskalizm, hazine gelirlerinin mümkün olan en yüksek düzeye çıkmasını sağlamakla birlikte ulaştığı düzeyin altına inmesine engel olmaktır. Bu ilkenin etkisiyle devlet, bir taraftan gelirleri artırma, diğer taraftan harcamaları kısma motivasyonu ile iktisadi politikaları tesis eder. İâşe ve gelenekçilik ile birlikte fiskalizm ilkesi, Osmanlı iktisadi dünya görüşünü ve bu görüşün yön verdiği iktisadi hayatın farklı alanlarını biçimlendirmekte önemli bir role sahiptir. Genç'e göre bu ilkenin anlaşılması oldukça önemlidir, zira fiskalizmin zaman içinde derinleşen etkisiyle Osmanlı iktisadi görüşünde her türlü iktisadi faaliyet yalnızca getireceği vergi geliri açısından değerlendirilmiştir ve yönetim zihniyetindeki bakış açısının tespiti ancak bir ilke olarak fiskalizmin anlaşılmasıyla mümkün olabilecektir.

Bu üç ilkenin meydana getirdiği “üçlü koordinat sistemi” Osmanlı iktisadi hayatını oluşturan politikalara yön vermiştir. Genç'e göre bu koordinat sisteminin incelenmesi ve anlaşılması literatürdeki pek çok konuya ışık tutacaktır. Bu konular şunlardır:

- Miri toprak rejimi
- Fiyat politikası
- Esnaf örgütlenmeleri
- Kapitülasyonlar
- Devlet tekelleri
- Dış ticaret politikası

“Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri” başlığını taşıyan çalışmada Genç, bu ilkeleri ortaya koymuş ve detaylı

olarak analiz etmiştir.⁴² Bu ilkelerin zaman içindeki değişimine dair tespitlerinde “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler” isimli çalışmasıyla incelemiştir.⁴³ Bu çalışma, klasik dönemden moderne geçen sürede Osmanlı’da iktisadi zihniyetin nasıl bir değişim gösterdiğini ortaya koymasında literatüre önemli katkılar sunmuştur. Hocanın tespitine göre, Osmanlı yönetiminin iktisadi hayata bakışını şekillendiren üçlü koordinat sistemi içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle 19. yüzyılın sonlarına doğru sona ermiştir.

Genç’in literatüre katkıları yalnızca kendi çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Hocanın tarih ve iktisat tarihi alanında iki çeviri eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında daha çok bilineni şüphesiz 2013 yılında “Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi”⁴⁴ ismiyle yayınlanmış eserdir.⁴⁵ İlgili eser, iktisat tarihi alanında çalışmalar yapan İtalyan Carlo Maria Cipolla’ya aittir. Türkçe’de “Yabancılar Göre Eski Türkler” başlığıyla yayınlanmış Ahmed Dje-

vad’a ait eser hocanın diğer çevirisidir.

Genç’in çalışmaları aynı zamanda yeni fikirlere temel oluşturmuş ve daha sonra literatüre katkı sunacak olan pek çok çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Genç’in malikane sistemi verileri ışığında Avrupada ortaya çıkan sanayi devrimiyle karşı karşıya bulunan Osmanlı sanayiinin performansı üzerine yaptığı çalışmalar, Çizakça’nın Bursa ipek sanayiinin performansı ile ilgili literatüre katkı sunan çalışmasıyla⁴⁶ Osmanlı tekstil sanayiinin üretim trendlerini mukataa gelirleri üzerinden hesapladığı çalışmasına⁴⁷ ilham olmuştur. Çizakça, aynı zamanda Osmanlı maliye sisteminde faaliyette bulunan girişimciler arasında kurulmuş olan iş ortaklıklarının evrimini incelediği çalışmasında da⁴⁸ Genç’in önemli katkıları olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Greenwood⁴⁹, Özvar⁵⁰ ve Salzman⁵¹ gibi alanın önemli isimlerinin çalışmalarında da Genç’in fikir, yöntem ve çalışmalarının katkısı bulunmaktadır.

42 Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, 3/1, 1989, 175-85.

43 Mehmet Genç, “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler”, Divan: İlmî Araştırmalar, 4/6, 1999, 1-8.

44 Söz konusu eserin içinden bir bölüm “Ekonomi ve Nüfus” ismiyle ayrı bir kitap olarak da yayınlanmıştır.

45 Genç kitabı Mehmet Sırrı Gezgın takma ismiyle çevirmiştir. Çakır, s. 269.

46 Murat Çizakça, “Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline”, Journal of Economic History, No: 3, Fall 1980, 533-551.

47 Murat Çizakça, “Incorporation of the Middle East into the European World Economy”, Review, Vol:8, No: 3, 1985, 353-377.

48 Murat Çizakça, A Comparative Evolution of Business Partnerships the Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives, Leiden, 1999.

49 Antony Greenwood, Istanbul’s Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System, PhD Dissertation; The University of Chicago, 1988.

50 Erol Özvar, Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

51 Ariel Salzman, “An Ancient Rgime Revisited: Privatization and Political Economy in the 18th Century Ottoman Empire”, Politics&Society, 21/4, 1993, 393-423.

KAYNAKÇA

- Çakır, Coşkun “İmparatorluğun İktisat Tarihçisi: Mehmet Genç (1934-2021), Hayatı Kişiliği, Eserleri”, *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, No: 1, 2021.
- Çizakça, Murat. *A Comparative Evolution of Business Partnerships the Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*, Leiden, 1999.
- Çizakça, Murat, “Incorporation of the Middle East into the European World Economy”, *Review*, Vol:8, No: 3, 1985.
- Çizakça, Murat. “Mehmet Genç İle Beraber İktisat Tarihi Araştırmalarında Geçen Bir Otuz Beş Yıl”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı.
- Çizakça, Murat. “Price History and the Bursa Silk Industry: A Study in Ottoman Industrial Decline”, *Journal of Economic History*, No: 3, 1980.
- Genç, Mehmet. “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Mali Verilerinin İktisadi Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanılabilirliği Üzerinde Bir Çalışma”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2/10, 1981.
- Genç, Mehmet. “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş”, *Yapıt: Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, No: 49, 1984, No: 50, 1984.
- Genç, Mehmet. “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerinde Değişmeler”, *Divan: İlmi Araştırmalar*, 4/6, 1999.
- Genç, Mehmet. “İktisat Tarihi Bakımından Osmanlı Arşivinde Kısa Bir Gezinti”, *Baykan Sezer'e Armağan: Baykan Sezer ve Türk Sosyolojisi*, Ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yayıncılık, İstanbul, 2004, 1. Basım.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, 12. Baskı.
- Genç, Mehmet. “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/1, 1989.
- Genç, Mehmet. “Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Metinler/Tartışmalar, Ed. Osman Okyar-Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Genç, Mehmet. “Tarihimize Giydirilen Deli Gömleği”. *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz. Mustafa Armağan. Kültür Bakanlığı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Genç, Mehmet, “Yaptıklarım Yapacaklarımın Yan Ürünüdür”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı.
- Genç, Mehmet; Özvar, Erol. *Osmanlı Ekonomisine Dair Konuşmalar I*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2021.
- Greenwood, Antony. *Istanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, PhD Dissertation; The University of Chicago, 1988.
- Greenwood, Antony. “Osmanlıda Provizyonizmin Uygulama Alanlarına Bir Örnek: İstanbul'un Et İfaresi”, *Türk Tarihçiliğinde Dört Sima*, Haz. Erol Özvar, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2006, 1. Baskı.
- Küçükcalay, Abdullah Mesut. *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.
- Lök, Atilla. “Mehmet Genç: Tarihçinin Mutfağı”, *Toplumsal Tarih*, Cilt: 13, Sayı: 75, 2000.
- Tuncer, Harun; Kılıç, Selman; Apaydın, Ahmet. “Hakikati Arayan İnsanlara Çok İhtiyaç Var, Tecrübe Konuşuyor”, *Yedikita*, 78, Şubat 2015.
- Tuncer, Serhat. “Tarihsel Sosyoloji Üzerine”, *Tarihsel Sosyoloji*, Ed. Elisabeth Özdalga, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, 3. Baskı.
- Özvar, Erol. “Mehmet Genç: Belgeden Modele Uzanan Bir Portre”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı:12, 2000.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikane*

Uygulamas, Kitabevi Yayınları, İstanbul,
2003.

Pamuk, Şevket. "Remembering Mehmet Genç
(1934-2021): Economic Historian of the
Ottoman Empire" *New Perspectives on Turkey*,
No: 65, 2021.

Yılmaz, Fehmi. "Mehmet Genç ile Osmanlı'da
Devlet ve Ekonomi Üzerine", *Türkiye
Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1,
2003.

PROF. DR. MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU'NUN TÜRKİYE'DE TARİHÇİLİĞİN GELİŞİMİNDEKİ ROLÜ VE ÖNEMİ

Sinem Serin*

ÖZET

Türkiye'nin ilk kadın Osmanlı tarihçisi olan Mübahat S. Kütükoğlu'nun içindeki tarih tutkusunun mesleğe dönüşmesi için ilk adım, 1951 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde eğitime başlaması olmuştur. Çalışkanlığı, disiplini ve azmiyle dikkat çeken Kütükoğlu, keyif aldığı bir mesleği icra etmenin de sağladığı motivasyonla, sahip olduğu başarılı ve saygın kariyerini aynı şekilde sürdürmektedir. Çalışmamızda Prof. Kütükoğlu'nun akademik kariyer basamakları ve çalışmaları hakkında detaylı bilgi verilerek, tarih alanındaki katkıları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mübahat S. Kütükoğlu, Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'de tarihçilik, iktisat tarihi, Osmanlı sosyo-ekonomik tarihi.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, sinemser@istanbul.edu.tr. ORCID: 0000-0002-1721-1678

PROF. DR. MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU'S IMPACT AND IMPORTANCE IN THE DEVELOPMENT OF HISTORIOGRAPHY IN TURKEY

Abstract

The first step for Mübahat S. Kütükoğlu, the first female Ottoman historian in Turkey, to turn her passion for history into a profession was to begin her education at Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History in 1951. Drawing attention with her hard work, discipline and determination, Kütükoğlu continues her successful and respected career with the motivation provided by practicing a profession she enjoys. This study will provide detailed information about Prof. Kütükoğlu's academic career steps and studies, and evaluate his contributions in the field of history.

Key Words: *Mübahat S. Kütükoğlu, Ömer Lütfi Barkan, Historiography in Turkey, economic history, Ottoman socio-economic history*

Türkiye'nin ilk kadın Osmanlı tarihçisi Mübahat Solmaz Kütükoğlu, Ârif Kemal Bey ve Emine Şadiye Hanım'ın kızları olarak 28 Ocak 1932'de İzmir'de dünyaya gelmiştir¹. İlk ve orta öğrenimini İzmir'de Dumlupınar İlkokulu ve İzmir Kız Lisesi'nde tamamlayan Kütükoğlu, lise döneminde şekillenen tarih tutkusu ile İstanbul'a gelmiş, 1951 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yükseköğrenim hayatına adım atmıştır. Yazımızda ömrünü Osmanlı tarihinin muhtelif yönlerini araştırmaya hasretmiş Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun akademik hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.

Mübahat Solmaz, 1951 yılında başladığı Tarih bölümündeki öğrenciliği sırasında Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ord. Prof. Mehmed Cavid Baysun, Ord. Prof. Ahmet Hamid Ongunsu, Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç, Prof. Mustafa Tayyib Gökbilgin, Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan, Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu, Prof. Dr. Cemal İzzet Tükin, Prof. Dr. Ahmet Afif Erzen, Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım, Prof. Dr. Sabahat Atlan, Ord. Prof. Dr. Mehmet Besim Darkot, Prof. Dr. İsmail Yalçınlar, Prof. Dr. Sırrı Erinç gibi her biri kendi alanında öncülük etmiş kıymetli tarihçi ve coğrafyacıardan dersler alarak üç tarih ve iki coğrafya sertifikasını tamamlamıştır. Şubat 1956'da Tarih Bölümü Yeniçağ Kürsüsü'nden hazırladığı *Osmanlı-İngiliz Münasebatı (Başlangıçtan XVII. Asrın Sonuna Kadar)* başlıklı, kürsü hocaları olan Ord. Prof. M. Cavid Baysun, Prof. Dr. M. Münir Aktepe ve Ord. Prof. Mükrimin Halil Yinanç'ın başarılı bula-

rak onayladıkları tezle mezun olmuştur.

Çalışkanlığı, azmi ve kabiliyetiyle Cavid Baysun'un dikkatini çeken ve takdirini kazanan Mübahat Solmaz, o sıralar tarih mezunu bir asistan arayan Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a tavsiye edilmiş, Barkan'ın kendisini çalışma ekibine dahil etmesi, akademik kariyerinde bir dönüm noktası olmuştur. 1 Mayıs 1956'da İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya Kürsüsü'nde asistan olarak, Türkiye'deki tarih anlayışı ve incelemelerine yenilik getirmiş bir ilim adamı olan Prof. Barkan'ın akademik çalışmalarında kendisine yardım eden ekibin içinde yer alan Kütükoğlu, bu süreçte onun Türk iktisat tarihi alanında yaptığı yeni ve orijinal araştırmalarında yanındadır. Bu araştırmalar arasında, ilk defa Barkan tarafından ele alınan Tahrir defterlerinin sistematik bir şekilde incelenmesi ve bunların ziraî, sosyal ve demografik bakımdan önemlerinin ortaya konması ve Osmanlı bütçeleri ve muhasebe bilançoları gibi konularda yapılan çalışmalar sayılabilir.

Mübahat S. Kütükoğlu, Ömer Lütfi Barkan ile çalışmaya devam ederken, aynı zamanda hocası Cavid Baysun ile doktora tezini de yürütmektedir. Bu süreçte 1961 yılında British Council bursu ile Londra'ya gitmiş, üç ay kaldığı şehirde Public Record Office, British Library ve India Office Library'de incelemelerde bulunmuş, gidiş ve dönüşte birer ay kaldığı Paris'te ise Biblioteque National'in özellikle Doğu yazmaları kısmında çalışmıştır. Yurtdışındaki araştırmalarını tamamlayıp döndükten sonra Mart 1963'te, Osmanlı ve İngiliz arşivlerinin ilk defa kullanılan

pek çok kaynağı ile hem Osmanlı tarihi hem iktisat tarihi hem de diplomasi tarihi alanlarındaki çalışmalara öncülük eden ve örnek olan *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münasebetleri (Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar)* başlıklı tezle doktor unvanını almıştır. Artık Doktor Asistan olarak hem fakültedeki görevini sürdüren hem de Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'ndeki Prof. Barkan'ın çalışmalarına katılan Kütükoğlu, bu süreçte Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, Prof. Dr. Lütfi Güçer ve Dr. Mehmet Genç'le mesai arkadaşlığı yapmıştır.

Osmanlı-İngiliz ilişkileri üzerine Mübahat S. Kütükoğlu'nun çalışmaları doktora sonrasında da devam etmiştir. 1970 Şubat'ında yeniden Londra'ya gitmiş, burada arşiv ve kütüphanelerde çalışma fırsatı bulmuştur. Londra'da bir sene kaldıktan sonra dönmüş ve Kasım 1972'de *Osmanlı-İngiliz İktisâdi Münâsebetleri (1838-1850)* başlıklı tez ile doçent olmuştur. Ardından kısa bir süre sonra 31 Ocak 1973'te, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde 1961 yılında Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in şahsi gayretleriyle kurduğu ve ilk başkanı olduğu Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü'nde doçent olarak göreve başlamıştır. Prof.

Gökbilgin'in Ekim 1977'deki emekliliğiyle Kürsü'nün yeni başkanı olan Kütükoğlu, 1979 yılının mayıs ayında profesör unvanını almıştır. Kürsüye ilk geldiği dönemlerde Prof. M. Tayyib Gökbilgin'in yanı sıra Prof. Dr. Salih Özbaran ile de mesai arkadaşlığı yapmış, daha sonra bu isimlerin arasına Prof. Dr. Mehmet İpşirli, Prof. Dr. Abdülkadir Özcan ve Prof. Dr. Ş. Nezihi Aykut da katılmıştır.

Titiz, azimli ve mükemmeliyetçi yapısıyla tanınan Prof. Kütükoğlu, kürsüde yürüttüğü tezlerle de bu özelliklerini ortaya koymuştur. Özellikle devlet teşkilatlanmasının temelleri hakkında detaylı bilgilere ulaşılabilen ana kaynaklardan biri olan teşrifat defterleri ve dış ticaretin ana unsurlarından gümrükler üzerine hazırlattığı mezuniyet tezleriyle bu konuların ehemmiyetinin ortaya çıkmasında önemli katkıları olmuştur². Teşrifata verdiği önem daha sonra danışmanlığında yürütülen, Filiz Çalışkan Karaca'nın hazırladığı *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemi ve Teşrifatçılık*³ başlıklı yüksek lisans teziyle sürmüştü, aynı yazarın Prof. Dr. Mehmet İpşirli danışmanlığında yürütülen *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*⁴ başlıklı dok-

2 Teşrifat defterleri üzerine hazırlattığı mezuniyet tezleri şöyledir: Burhan Aydemir, Defter-i Teşrifat (İÜK 9810, 4b-65a), 1974; Arif Başgöl, Defter-i Teşrifat (İÜK 9810, 65a-86b), 1975; Burhanettin Yılmaz, Defter-i Teşrifat (K.K. 676m), 1975; Mustafa Batan, Defter-i Teşrifat (İÜK 9810, 86b-98b), 1976; Ali Temel, Defter-i Teşrifat (Mustafa Münif), 1977; Zeki Tekin, Teşrifatta Giydirilen Hil'atlar, 1982; İsmail Kara, Defter-i Teşrifat (Mustafa Münif), 1986; Mustafa Köksal, Defter-i Teşrifat (K.K. 676m), 1987.

Gümrükler üzerine yapılan mezuniyet tezleri: Zeynep Diyarbekirlioğlu, Osmanlı-Avusturya Gümrük Tarifeleri, 1979; Hanım Kıvrak, 1183 (1769/1770) Tarihli Erzurum Gümrük Defteri, 1979; Kamil Dağıstanlıoğulları, 1248/49 Mâli Senesine Aid Erzurum Gümrük Defteri, 1980; Meral Şen, Osmanlı Rus Gümrük Tarifeleri, 1980; Müjgan İrençin, Osmanlı Fransız Gümrük Tarifeleri, 1984.

3 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, 1989.

4 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Ana

tora tezine de yönlendirmeleriyle önemli katkılar sunmuştur.

Bu süreçte iktisat tarihinden de kopmamış, özellikle Batı Anadolu bölgesine odaklanarak, şehirlerin XIX. yy. ortalarındaki sosyo-ekonomik yapısını ortaya koyan Temettü Defterleri üzerine tez çalışmaları yürütmüştür. Danışmanlığında Arzu Tozduman Terzi tarafından hazırlanan *Aydın Güzelhisarı'nın (Aydın Şehri) Sosyal ve İktisadi Durumu*⁵ konulu yüksek lisans teziyle, hâlâ Temettü Defterleri ve şehir tarihi üzerine yapılan incelemelerde örnek olarak kullanılan önemli bir kaynak eser ortaya çıkarılmıştır. Bu konuda bir diğer yüksek lisans tez çalışmasına, yine kendi danışmanlığında *Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*⁶ başlığıyla V. Levent Akgünlü tarafından başlanmış, ancak emeklilik dönemine denk gelen tez, Prof. Dr. İlhan Şahin'in yönetiminde tamamlanmıştır.

Merkez maliye teşkilatının ana unsurlarından hazinelerin, üzerinde derinlemesine çalışılması ve aydınlatılması gereken konulardan olduğu düşüncesiyle, danışmanlığında Arzu Tozduman Terzi'nin hazırladığı *Hazine-i Hassa Nezaret*⁷ başlıklı doktora teziyle bu alanda önemli

bir adım atılmış ve Tanzimat'tan sonra devletin iç hazinesini idare eden ve aynı zamanda padişahın gelirlerini toplayan, gerekli harcamalarını yapan ve sarayların her türlü masrafını karşılayıp idarelerini yürüten kurumun yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Danışmanlığında yürütülen bir başka tez çalışması, İdris Bostan tarafından hazırlanan *XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*⁸ başlıklı doktora tezidir. Devletin denizcilik faaliyetlerinin merkezinde yer alan Tersane'nin kurumsal yapısının ve sahip olduğu deniz gücünün ortaya çıkarıldığı bu tez, denizcilik tarihi çalışmalarında hâlâ önemli bir başvuru kaynağıdır.

Prof. Kütükoğlu'nun Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü'ne intisabıyla beraber, Prof. Gökbilgin'in ve kürsünün çalışma alanlarının etkisiyle araştırmalarında bir çeşitliliğin ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle kürsüde Tayyib Gökbilgin tarafından okutulan *Osmanlı Paleografya ve Diplomatiği* dersinin kendisine geçmesiyle birlikte bu alanda çalışmaları ağırlık kazanmış, ders materyali toplamak üzere başlanan yolda iş oldukça genişlemiş ve bu alanda Türkiye'de kaleme alınan ve hâlâ temel başvuru kaynağı olarak kullanılan en kapsamlı eser ortaya

Bilim Dalı, 1997.

5 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, 1992; tez daha sonra "Güzelhisar-ı Aydın: Portrait of a West Anatolian City", The Ottoman State and Societies in Change, ed. Hayashi Kayoko-Mahir Aydın, London 2004, s. 141-171'de yayınlanmıştır.

6 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, 2001.

7 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, 1998; *Hazine-i Hassa Nezaret*, TTK Yay., Ankara 2000.

8 İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, 1985; *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yay., Ankara 1992; 17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire, Küre Yayınları, İstanbul 2018.

çıkmıştır. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*⁹ adlı eseriyle Kütükoğlu, Osmanlı Devleti'nin arşivleme konusundaki başarılı tutumu sayesinde günümüze kadar ulaşan engin belge koleksiyonunda yer alan belge çeşitlerini, yazı çeşitlerini ve belgelerde mevcut sembollerini uzun bir kaynak toplama sürecinin sonunda tafsilatlı bir şekilde ele almış, çalışmasında sıklıkla görüntüleri de yer vererek konuyu daha da açık bir hale getirmiştir. Eser aynı zamanda 1995 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından Tarih Ödülü'ne layık görülmüştür.

Tarih eğitimi almak üzere bölüme gelen öğrencilerin araştırma ve doğru bilgiye ulaşma, aynı zamanda tespitlerini doğru bir şekilde aktarma yöntemlerini öğrenmesi amacıyla *İlmî Araştırma Usûlleri ve İlmî Araştırma Usûlleri Tatbikatı* dersleri ilk defa Mübahat Kütükoğlu tarafından okutulmaya başlanmış, derste öğrencilere verilen ödevlerde hocanın gördüğü eksiklikler ve yanlışlıklar, onu bu alanda öğrencilere rehber olacak nitelikte bir çalışma yapmaya sevk etmiştir. Böylece alanında ilk defa tarih metodolojisi üzerine bir eser kaleme almış, *Tarih Araştırmalarında Usûl*¹⁰ adlı başvuru kitabıyla tarih alanında çalışma yapacaklara yol gösterici olmuştur.

İktisat tarihçisi hüviyetini de geri plana

*atmayan Prof. Kütükoğlu, bu alandaki çalışmalarını da sürdürmüş, sosyal hayat ve iktisadi yapının bir bütün olarak ele alınması gerekliliği anlayışıyla hareket ederek Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi dersini vermeye başlamıştır. Çalışmalarındaki orijinal tespitlerini derste öğrenciye aktarmış, bu ders için hazırladığı ders notları, daha sonra yine kendisi tarafından genişletilerek *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*¹¹ adıyla kaleme alınan temel bir esere dönüşmüştür. Mübahat Kütükoğlu, eserin önsözünde de belirttiği üzere Osmanlı sosyo-kültürel ve iktisadi tarihini merak edenlere rehber olabilecek bir çalışma ortaya koymuş ve on beş farklı yönüyle konuyu ele almıştır. Bunlar arasında toplum yapısı, sosyal hayat, toplumun sahip olduğu kültürel değerler, maliye teşkilatı, ticaret, ulaşım ve sanayi gibi unsurlar yer almaktadır.*

Sosyal hayatın temel öğelerinden biri, şehrin ticari hareketliliğinde ve ekonomik yapısında önemli bir yere sahip olan esnafıdır. Loncalarla teşkilatlanan esnaf grupları, kendi içinde uyguladıkları otokontrol mekanizmasıyla denetim sağlarken devlet de düzenin devamı için genel geçer kurallar koyar. Aynı zamanda satış fiyatlarına bir standardizasyon getirmek üzere yılın belli zamanlarında

9 1. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1994; 2. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1998; ilâveli 3. baskı: TTK Yay., Ankara 2013; 4. baskı: TTK Yay., Ankara 2018.

10 1. baskı: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990; ilâveli 2. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1991; 3. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1994; ilâveli 4. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1995; 5. baskı: Kubbealtı Yay. İstanbul 1997; 6. baskı: Kubbealtı yay. İstanbul 1998; 7. baskı: Kubbealtı Yay. İstanbul 2001; bilgisayara uyarlanmış 8. baskı: Elif Kitabevi, İstanbul 2007; 9. baskı: Elif Kitabevi, İstanbul 2008; 10. baskı: TTK Yay., Ankara 2011; 11. baskı: TTK Yay., Ankara 2014; ilâveli 12. baskı: TTK Yay., Ankara 2017; 13. baskı: TTK Yay., Ankara 2020; 14. baskı: TTK Yay., Ankara 2023.

11 TTK Yay., Ankara 2018; 2. baskı: TTK Yay., Ankara 2020.

halka sunulan mal ve hizmetler için fiyat tespitleri yaparak belirlenen fiyatları bir defter halinde düzenler. Narh olarak adlandırılan bu sistemle, esnaf devletin belirlediği fiyat aralığında satış yapar, aynı zamanda halk-esnaf arasındaki ilişkinin de sağlıklı bir şekilde sürmesi sağlanır. İşte bu fiyat tespitlerinin yapıldığı narh defterleri üzerine, ilk defa Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu tarafından çalışmalar yapılmış, meşakkatli ve yoğun emek mahsulü olan eserler ortaya çıkarılmıştır. Kütükoğlu'nun daha ilk asistanlık yıllarından itibaren ilgi alanına giren bu konu üzerine, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*¹² kitabı ve "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Mal ve Hizmet Fiatları"¹³, "1624 Tarihli Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri"¹⁴ başlıklı makaleleri ile İstanbul'da uygulanan narh fiyatlarının belirlendiği tespit edilebilen defterler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Ekim 1998 tarihindeki emeklilik, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu için akademik eser üretimi açısından fakülte'deki çalışma günlerinden daha verimli bir sürecin başlangıcı olmuştur. Prof. Ömer Lütfi Barkan ile çalıştığı dönemden itibaren üzerinde incelemelerde bulunduğu tahrir defterleri ve temettü defterlerine eğilerek özellikle Batı Anadolu şehirlerinin sosyo-ekonomik durumunu ortaya çıkaran kıymetli

eserler kaleme almaya başlamıştır.

Annales Ekolü'nün prensiplerini benimseyen Kütükoğlu, tarihin salt siyasi olaylar perspektifinden değerlendirilmesinin eksik kalacağı anlayışıyla, aynı zamanda olayların geçtiği coğrafyanın ve toplumun da detaylı bir şekilde ele alınarak bütüncül bir yaklaşımla tarihi aydınlatmanın daha doğru olacağı düşüncesindedir. Bunun için, disiplinler arası çalışma yöntemlerinden istifade etmeye önem vermiş, istatistiksel veri ve analizleri detaylı bir şekilde değerlendirerek sosyo-ekonomik yapıyı ortaya çıkarmak üzere kullanmıştır. Odaklandığı konuya derinlemesine yaklaşmış, aynı zamanda çok boyutlu bir tarihçilik sergileyerek tarihle doğrudan bağlantılı diğer bilim dallarından da faydalanmış, özellikle saha çalışmalarına önem vermiştir.

Mübahat Kütükoğlu'nun Batı Anadolu şehirlerinin sosyo-ekonomik yapısını ortaya çıkarmaya yoğunlaştığı bu dönemin ilk mahsulü, *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*'dir¹⁵. İzmir'de doğup büyüyen Kütükoğlu, aile köklerinin dayandığı, bugün Denizli'ye bağlı olan Tavas ilçesinin tarihini aydınlatmak üzere kaleme aldığı *XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*¹⁶ ve *XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası*¹⁷ isimli eserlerle bölge için kıymetli bir hizmeti yerine getirmiştir. Kütükoğlu, Batı

12 Enderun Kitabevi, İstanbul 1983. Eser, Türkiye Millî Kültür Vakfı tarafından 1983'te yayınlanmış tarih alanındaki eserler arasından Milli Kültüre Hizmet ödülüne lâyık görülmüştür.

13 TED, sayı 9 (1978), s. 1-85.

14 TD, sayı 34 (1984), s. 123-182.

15 İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2000.

16 TTK Yay., İstanbul 2002.

17 Milenyum Yay., İstanbul 2007.

Anadolu üzerine çalışmalarını, bugün İzmir'in bir ilçesi olan ancak XVI. yy.da Aydın Sancağı'na bağlı müstakil bir kaza statüsündeki Çeşme'nin XVI. yy.daki sosyo-ekonomik durumunu ortaya çıkardığı *XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*¹⁸ başlıklı eserle sürdürmüştür.

XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası hariç tutulursa yukarıda bahsi geçen eserlerin ortak noktası, XVI. yy.da tutulan tahrir defterlerinin esas alınmasıyla beraber, dönemin diğer arşiv kaynaklarından, kronik ve seyahatnamelerden de istifadeyle iktisadi durumun yanı sıra bölgenin sosyal hayatına da ışık tutmalarıdır. *XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası* kitabında ise, tahrir defterlerinin yerini sosyo-ekonomik durum hakkında daha detaylı verilere sahip olan temettü defterleri almıştır.

Osmanlılar, kuruluş devrinden itibaren XVI. yy.ın sonuna kadar belli aralıklarla nüfus ve arazi tahrirleri yaparak vergi mükellefi erkek nüfusu tespit etmiş, XIX. yy.da tahrir defterlerinin yerini yine gelir kaynaklarının detaylı bir şekilde belirlenmesi için tutulan temettü defterleri almıştır. Modern manada nüfus sayımı olarak değerlendirilebilecek ilk sayım ise, Sultan II. Mahmud döneminde yeni ordunun kuruluşuyla birlikte oluşan asker ihtiyacının karşılanması için askerlik çağındakilerin ve aynı zamanda vergi mükelleflerinin de doğru bir şekilde tespit edilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yurt çapında 1830 yılında başlanan sayım, bazı bölgelerde aynı yıl bazı bölgelerde ise

bir sene sonra tamamlanmış ve tutulan defterler merkeze gönderilmiştir. Bu nüfus defterleri, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde halen bir seri halinde muhafaza edilmekte ve pey der pey araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

İşte bahsedilen bu nüfus defterlerinden Menteşe Sancağı'na ait olanına, Mübahat Kütükoğlu, başka bir konu üzerine bir çalışma yaptığı sırada tamamen tesadüfen başka bir tasnifte rastlamış, o dönemde henüz nüfus defterleri tasnifi araştırmacıya açılmamış olduğundan kendisi bu defter üzerinde çalışmaya başlamış ve böylece daha önce kimsenin kullanmadığı nüfus defterleri hakkında ilk bilgiler yine Mübahat Kütükoğlu tarafından ilim alemiyle paylaşılmıştır. Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'a ithaf edilen *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*¹⁹ başlıklı eser, şehir ve sancak çalışmalarına farklı bir boyut kazandırarak, nüfus defterlerinden hareketle yapılacak sosyo-ekonomik tarih çalışmalarına temel teşkil etmiştir. Kütükoğlu, kullandığı defterdeki her veriyi titizlikle değerlendirmiş ve bölgenin nüfusunu, nüfus özelliklerini ve sosyal yapısını ortaya koymuştur. Defterdeki bilgilerden hareketle bölgenin toplam tahmini Müslüman nüfusu 134.000 civarındadır. Gayrimüslimlerle birlikte bu rakam 140.000'i bulmaktadır. Defterin tutulma amaçlarından biri, askerlik çağındaki nüfusun tespitidir. Dolayısıyla bundan hareketle Menteşe bölgesinde askerlik çağındaki nüfusun, toplam erkek nüfusunun

18 TTK Yay., Ankara 2010.

19 TTK Yay., Ankara 2010.

%25'ini teşkil ettiği görülmektedir. Titiz ve mükemmeliyetçi bir şekilde ele alınan konuda, özellikle günümüzle bağlantı kurularak ilerlenmiş, defterde yer alan köy adları araştırılarak bugün mevcut olanlar ya da isim değiştirenler tespit edilmiş, aynı zamanda bu köyler harita üzerine de işlenerek esere ilave edilmiştir. Hazırlanan çeşitli harita ve planlarla da bölgenin idari teşkilatlanması gösterilmiştir. Ayrıca metin içindeki tablo ve grafiklerle konu pekiştirilmiştir.

Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun tarihçiliğe katkısı sadece akademik yayınlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda önemli bir geleneğin doğuşuna da vesile olmuştur. 1984 yılında atandığı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi müdürlüğünü 1998 yılına kadar sürdüren Kütükoğlu, bu zaman zarfında hem Türkiye hem de dünya çapında tarih alanında sahasının uzmanı araştırmacıları bir araya getirerek seminerler düzenlemiş, böylece hâlâ devam eden bir geleneğin temelini atmıştır. 1985 yılında başlanan seminerlerin ilki Ahmed Cevdet Paşa'ya hasredilmiş ve bundan sonra da her senenin mayıs ayında olmak üzere sürdürülmüştür. Düzenlenen bu seminerlerle tarih araştırmalarının sayıca artışı ve gelişmesinde önemli bir adım

atılmakla beraber, aynı zamanda orijinalliği ve kalitesiyle örnek teşkil edecek tebliğlerin akademik camiayla paylaşılmasına da vesile olunmuştur²⁰. Kütükoğlu müdürlüğü sırasında, ilk sayısı kurucu müdür M. Münir Aktepe tarafından 1970 yılında yayınlanmış olan *Tarih Enstitüsü Dergisi*'nin 13-16. sayılarını da hazırlayarak tarih literatürüne katkı sağlamıştır²¹.

Yaşam boyu süren bir yolculuk olan akademisyenlik, Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu için hayatın vazgeçilmez bir parçası olduğundan, taşıdığı "Cumhuriyet'in ilk kadın Osmanlı tarihçisi" ünvanının da hakkını vererek, hâlâ aynı üretkenliği ve titizliğiyle çalışmalarına devam etmektedir. 2023 yılının Haziran ayında *Tarih Dergisi*'nde yayınlanan "Kapıkulu Mevacib Tertib Defterleri"²² başlıklı makale ile yine üzerinde daha önce hiç çalışılmamış orijinal bir konuyu ortaya çıkarmış; defterlerin tutuluş şekli, mevacib için tahsis edilen gelir kaynakları ve bu gelir kaynaklarının tahsili gibi detaylar üzerinde durmuştur. Daha önce yayınlanmış makalelerini *Osmanlı'da İktisâdî Faaliyetler, Osmanlı Gümrükleri, Osmanlı Teşkilât ve Teşrifatından Sayfalar, Osmanlı Arşivinden* gibi konularına göre ayırarak beş ciltlik bir külliyat şeklinde yayınlama-

20 Tarih Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen seminerler ve yayınlanan tebliğ kitapları için bk.

<https://tariharastirmamerkezi-edebiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/faaliyetler/yayinlar>. Prof. Dr.

Mübahat S. Kütükoğlu'nun müdürlüğü dönemindeki seminerler hakkında tafsilat için bk. Mübahat S. Kütükoğlu Cumhuriyet'in İlk Kadın Osmanlı Tarihçisi, s. 180.

21 Tarih Enstitüsü Dergisi'nin son sayısı, 1998 yılında Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu tarafından yayınlanan 16. sayıdır. Tafsilatlı bilgi için bk. Arzu T. Terzi, "Tarih Enstitüsü Dergisi Bibliyografyası", Tarih Enstitüsü Dergisi, sayı 14 (1994), s. 173-204; Sinem Serin, "Tarih Enstitüsü Dergisi Bibliyografyasına Zeyl", Tarih Dergisi, sayı 50 (2012), s. 337-346.

22 Sayı 80 (2023/2), s. 1-34.

ya hazırlanan Kütükoğlu, aynı zamanda *Bodrum'dan Tersane-i Âmire'ye ve Köyceğizli bir Âyân Âilesi: Hasan Çavuşzâdeler* üzerine de çalışmalarını sürdürmektedir.

Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun Bibliyografyası²³

İktisat Tarihi Alanındaki Çalışmaları

- Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1974; *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri II (1838-1850)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1976. İki cilt birleştirilmiş ilâveli baskısı: *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri (1580-1850)*, TTK Yay., Ankara 2013; 2. baskı: TTK Yay., Ankara 2022.
- Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.
- XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2000.
- İzmir Tarihinden Kesitler (Makaleler)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İzmir 2000.
- XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, TTK Yay., İstanbul 2002.
- XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası*, Milenyum Yay., İstanbul 2007.
- Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK Yay., Ankara 2010.
- XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisâdî Yapısı*, TTK Yay., Ankara 2010.
- Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK Yay., Ankara 2018; 2. baskı: TTK yay.,

- Ankara 2020.
- "XVII. Yüzyılda İngiliz ve Fransız Korsanlık Hareketlerinin Akdeniz Ticareti Üzerindeki Etkileri", *BTTD*, sayı 12 (Eylül 1968), s. 57-71.
- "Tanzimat Devri Osmanlı-İngiliz Gümrük Tarifeleri", *TED*, sayı 4-5 (1974), s. 335-393.
- "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşidli Mal ve Hizmet Fiatları", *TED*, sayı 9 (1978), s. 1-85.
- "İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı", *TD*, sayı 32 (1979), s. 495-558.
- "Balta Limanı Ticaret Muâhedeleri ve Tatbikatı", *I. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (İstanbul, 15-20.X.1973) Tebliğler*, I, İstanbul 1979, s. 200-206.
- "Osmanlı Gümrük Kayıtları", *OA*, I (1980), s. 219-234.
- "1253 Mâli Yılına Âid Saraybosna Gümrük Defteri", *GDAAD*, sayı 8-9 (1980), s. 23-36.
- "Tütün Zer'iyye Resmi ve Dış Tesirlerle Kaldırılması", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, Ankara 1981, s. 1429-1434.
- "Osmanlı İktisad Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", *GDAAD*, sayı 10-11 (1983), s. 151-166.
- "Redif Askeri Giderlerini Karşılama Üzere Alınan Bir Vergi: İâne-i Cihâdiyye", *Birinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler*, II, Ankara 1983, s. 145-166.
- "1624 Tarihli Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *TD*, sayı 34 (1984), s. 123-182.
- "Redif Kıyafetlerinin Mâliyetine Dair", İFM Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan Armağanı, XLI/1-4 (1984), 283-299.
- "Osmanlılarda Esnaf İçi Kontrol Mekanizmasının İşleyişi", *XX. Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1984, s. 9-15.
- "The Ottoman-British Commercial Treaty of 1838", *Four Centuries of Turco-British Relations*, Eoten Press 1984, s. 53-61. Türkçesi: "1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muâhede", *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984*

23 Mübahat S. Kütükoğlu'nun yayınları listelenirken Mübahat S. Kütükoğlu Cumhuriyet'in İlk Kadın Osmanlı Tarihçisi, s. 167-179'dan istifade edilmiştir.

- (400. Yıldönümü), Ankara 1985, s. 53-59.
- “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, 1885-1985 *Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 99-120.
- “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi” *Ahilik ve Esnaf*, İstanbul 1986, s. 53-130.
- “1826 Düzenlemesinden Sonra İzmir İhtisab Nezâreti”, *TED*, sayı 13 (1987), s. 481-520.
- “XIX. Yüzyılda Trabzon Ticareti”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986)*, Samsun 1988, s. 97-131.
- “XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Piyasası”, *Tarih Boyunca İstanbul Semineri (29 Mayıs-1 Haziran 1988) - Bildiriler*, İstanbul 1989, s. 231-238.
- “Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisâdî Faaliyetleri”, *150. Yılında Tanzimat*, Ankara 1992, s. 91-138.
- “Osmanlı İktisâdî Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, IRCICA Yay., İstanbul 1994, s. 513-650; Arapçası: “El-bünyetü'l-iktisâdiyye fîd-devleti'l-Osmâniyye”, *Ed-Devletü'l-Osmâniyye. Tarih ve Hazâret*, IRCICA Yay., İstanbul 1999, s. 619-766; İngilizcesi: “The Structure of the Ottoman Economy”, *History of the Ottoman State. Society and Economy*, IRCICA Yay., İstanbul 2001, s. 559-676.
- “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, İzmir 1994, s. 25-58.
- “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Bellekten*, LIX/225 (Ağustos 1995), 395-412.
- “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi”, *Çağını Yakalayan Osmanlı. Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaşım Teknikleri*, IRCICA Yay., İstanbul 1995, s. 165-206.
- “İzmir İhtisab Nezâreti Muhasebeleri”, *TED Münir Aktepe Armağanı*, sayı 15 (1997), 49-144.
- “İzmir Temettü Sayımları ve Yabancı Tebaa”, *Bellekten*, LXIII/238 (1999), 749-773.
- “Gümüşhacıköy 1260”, *Prof. Dr. Nihad Çetin'e Armağan*, İstanbul 1999, s. 37-61.
- “Ahidnameler ve Ticaret Muâhedeleri”, *Osmanlı: İktisat*, 3 (1999), s. 329-341.
- “Osmanlı İktisâdî Tarihi”, *Türk Kültür Atlası, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay.*, V, İstanbul 2000, 22-84.
- “Osmanlı Liman ve Rihtımları”, *Türk Kültür Atlası, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yay.*, III, İstanbul 2000, 84-108.
- “İzmir Şehri Nüfusu Üzerine Tesbitler”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri, 8-10 Nisan 1999*, İzmir 2000, s. 65-90.
- “Bursa Gümrük Defterleri”, *TTK Belgeler*, XXIII/27 (2003), 1-115.
- “Osmanlı Esnaf Sayımları”, *Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri 9-10 Mayıs 2002- Bildiriler*, II, İstanbul 2003, 405-440.
- “1830 Nüfus Sayımına Göre Mentеше Sancağı Hane Nüfusu”, *Osmanlı Araştırmaları Prof. Dr. Nejat Göyünçe Armağan*, XXIII (2005), 25-92.
- “Sultan II. Mahmud Devri Mentеше Sancağı Nüfusu”, *XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara 9-13 Eylül 2002 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2005, II/1, 501-506.
- “Osmanlı Maliye Belgelerinde “Sâbıkı” ve “Emsâli” Kayıtları”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 379-387.
- “Kapıkulu Mevâcib Tertib Defterleri”, *Tarih Dergisi*, sayı 80 (2023), s. 1-34.
- “Ahidnâme (Türk Tarihi)”, *DVİA*, I (1988), 536-540.
- “Avrupa Tüccarı”, *DVİA*, IV (1991), 159-160.
- “Balta Limanı Muâhedesi”, *DVİA*, V (1991), 38-40.
- “Defterdar”, *DVİA*, IX (1993), 94-96.
- “Gümrük (Osmanlılarda)”, *DVİA*, XIV (1996),

263-268.

“Hayriye Tüccarı”, *DVİA*, XVII (1997), 64-65.

“Narh (Osmanlılarda)”, *DVİA*, XXXII (2006), 390-391.

“Narh”, *EI*, Second, (1993), 964-965.

Osmanlı Diplomatiyası Alanındaki Çalışmaları

Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik), 1. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1994; 2. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1998; ilâveli 3. baskı: TTK Yay., Ankara 2013; 4. baskı: TTK Yay., Ankara 2018.

“Osmanlı Paleografya ve Diplomatik Öğretimi ve Arşivci Yetiştirilmesi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Mayıs 1985*, İstanbul 1985, s. 143-148.

“Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986)- Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 95-112.

“Osmanlı Diplomatiğinde Birbiri Yerine Geçen Belgeler: Arıza-Kaime, Tahrirat-Şukka”, *Osmanlı-Türk Diplomatiği Semineri, 30-31 Mayıs 1994- Bildiriler*, İstanbul 1995, s. 91-112.

“Sicill-i Ahval Defterlerini Tamamlayan Arşiv Kayıtları”, *GAAD Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı*, sayı 12 (1998), s. 141-147.

“Tuğra, Ferman, Berat Üzerine”, *Millet Yazma Eser Kütüphanesinden Seçme Ali Emiri Efendi ve Dünyası. Fermanlar, Beratlar, Hatlar, Kitaplar*, Pera Müzesi Yay., İstanbul 2007, s. 54-90.

“Arşiv Belgelerinin Güvenilirliği”, *Halil İnalcık Armağanı 1. Tarih Araştırmaları*, Ankara 2009, s. 105-125.

“Osmanlı Maliye Belgelerinde “Sâbıkı” ve “Em-sâli” Kayıtları”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan’a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 379-387.

“Ahidnâme (Türk Tarihi)”, *DVİA*, I (1988), 536-540.

“Arz”, *DVİA*, III (1990), 438-440.

“Battal Torbası”, *DVİA*, V (1991), 206.

“Berat”, *DVİA*, V (1992), 472-473.

“Buyruldu”, *DVİA*, VI (1992), 478-480.

“Diplomatik (Osmanlılarda)”, *DVİA*, IX (1994), 364-366.

“Elkab”, *DVİA*, XI (1995), 51-54.

“Ferman”, *DVİA*, XII (1995), 400-406.

“Hatt-ı Humâyûn”, *DVİA*, XVI (1997), 485-488.

“Hududnâme”, *DVİA*, XVIII (1998), 303-304.

“İlmühaber”, *DVİA*, XXII (2000), 151-152.

“İrâde-i Seniyye”, *DVİA*, XXII (2000), 391-392.

“Lâyihâ”, *DVİA*, XXVII (2004), 116-117.

“Mektup”, *DVİA*, XXVIII (2004), 18-21.

“Mühimme Defteri”, *DVİA*, XXXI (2006), 520-523.

“Mühür (Osmanlılarda)”, *DVİA*, XXXI (2006), 530-531.

“Paleografya”, *DVİA*, XXXIV (2007), 153-154.

“Pençe”, *DVİA*, XXXIV (2007), 228-229.

“Takrir”, *DVİA*, XXXIX (2010), 471-472.

“Temessük”, *DVİA*, XL (2011), 413-414.

“Tezkire”, *DVİA*, XLI (2012), 73-74.

“Berat”, *EI*, Three, Leiden 2016-2, 50-51.

“Ferman”, *EI*, Three, Leiden 2016-2, 103-104.

“Hatt-ı Hümayun”, *EI*, Three, Leiden 2018-6, 82.

Osmanlı Sosyal Tarihi Alanındaki Çalışmaları

XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, TTK Yay., Ankara 2000.

Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdi Yapısı, TTK Yay., Ankara 2018; 2. baskı: TTK Yay., Ankara 2020.

“1869’da Faal İstanbul Medreseleri”, *TED*, sayı 7-8 (1977), s. 277-392.

“Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri”, *İTED*, VII/1-2 (1978), 1-212.

“Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Kıyâfeti ve Malzemesinin Temini Meselesi”, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İstanbul 1981, s. 519-605.

“Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu: Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *TED*, sayı 12 (1982), s. 127-158.

“Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuçları”, Üçüncü Askerî Tarih Semineri-Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 133-159.

“Osmanlı Ülkesinde Avrupa Sun’i Kahvesi”, *Kaynaklar*, sayı 6 (İstanbul Kış 1988), s. 44-50.

“XVI. Yüzyıl İzmir’inde Cemaat Adı Taşıyan Köyler”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi. Tebliğler, İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, Ankara 1990, s. 497-504.

“İstanbul’da Ekmeğin Temininde Devletin Rolü (XVIII-XIX. Yüzyıllar Arşiv Kaynakları)”, *Ata Dergisi Nejat Göyünç Armağanı*, sayı 7 (Konya 1997), s. 55-74.

“Life in the Medrese”, *The Illuminated Table, the Prosperous House*, Würzburg 2003, s. 209-217. Türkçesi: “Medresede Yaşam”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, İstanbul 2006, s. 239-248.

“Gelin Kızların Gözdesi: Çıkkıkalı Ayakkabılar yahut Lâpçin-Galoş”, *Ayakkabı Kitabı*, İstanbul 2003, s. 283-287.

“Fatih Devri Medreseleri”, *Fatih ve Dönemi*, İstanbul 2004, s. 321-327.

“Medreseler”, *Fatih ve Dönemi*, İstanbul 2004, s. 320-328.

“Bir Âyân Âilesi: Tavaslızâdeler”, *Belleten*, LXXV/273 (2011), 447-469.

“Osmanlıdan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, LXXVI/275 (2012), 147-165.

“Baruthâne-i Âmire”, *DVİA*, V (1991), 96-98.

“Dârülhilâfe Medresesi”, *DVİA*, VIII (1993), 507-508.

“İzmir”, *DVİA*, XXIII (2001), 515-524.

“Narh (Osmanlılarda)”, *DVİA*, XXXII (2006), 390-391.

“Narh”, *EI*, Second, (1993), 964-965.

Devlet Teşkilatı ve Diploması Üzerine Çalışmalar

“XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Fevkalâ-

de Elçilerin Ağırlanması”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran’a Armağan, XXVII/1-2 (Ankara 1989), 199-231.

“Lütfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, s. 49-99.

“Sultan II. Abdülhamid’in İkbâli Behice Kadın Efendi’nin İngiltere Sefâretinden Yardım İsteği”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, 27-29 Mayıs 1992- Bildiriler*, İstanbul 1994, s. 206-216.

“I. Dünya Savaşı Arefesinde İngiliz Hükûmetinin El Koyduğu Gemiler ve Türk Kamu Oyu”, *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 206-218.

“Son Devir Osmanlı Resmî Ziyâfetleri”, *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 369-391.

“Minyatürlerde Dîvân-ı Humâyûn ve Arz Odası”, *TED*, sayı 16 (1998), s. 47-68.

“Ayak Dîvânı”, *DVİA*, IV (1991), 192-93.

Biyografi, Nekroloji, Takdim ve Tanıtım Yazıları

“Cevdet Paşa ve Âile İçi Münâsebetleri”, *Ahmed Cevdet Paşa Semineri (27-28 Mayıs 1985) - Bildiriler*, İstanbul 1986, s. 199-222.

“Prof. M. Tayyib Gökbilgin’in Ardından”, *TED*, sayı 12 (1982), s. 1-24.

“Meslektaşım Bekir Kütükoğlu”, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İstanbul 1991, s. 1-11.

“Hocalarım Cavid Baysun ve Ömer Lütfi Barkan”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiyede Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı*, Ankara 2012, s. 3-6.

“Vefalı Bir Dost, Mütevazı Bir İlim Adamı Mehmet İpşirli”, Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı, haz. Feridun M. Emecen-İshak Keskin-Ali Ahmetbeyoğlu, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 21-22.

“Hocam Prof. M. Tayyib Gökbilgin”, *Edirne Sempozyumu 15 Nisan 2015 Bildiriler*, ed. İbrahim

- Sezgin-Veysi Akın, İstanbul 2016, s. 3-5.
- “Barkan, Ömer Lütfi”, *DVİA*, V, (1991), s. 74-76.
- “Gökbilgin, M. Tayyib”, *DVİA*, XIII (1996), s. 137-138.
- “71. Yılı Kutlarken”, *Tarih Dergisi*, sayı 71 (2020), s. 9-11.
- “1640 Tarihli Es’ar Defteri”, yayınlayan Yaşar Yücel, *Türk Kültürü*, sayı 229 (Mayıs 1982), s. 451-455. (Tanıtma).
- “Suraiya Faroqhi, Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia. Trade, Crafts and Food Production in an Urban Setting, 1520-1650”, *TED*, sayı 13 (1987), s. 615-618. (Tanıtma).

Tarih Metodolojisi

- Tarih Araştırmalarında Usûl*; 1. baskı: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1990; ilâveli 2. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1991; 3. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1994; ilâveli 4. baskı: Kubbealtı Yay., İstanbul 1995; 5. baskı: Kubbealtı Yay. İstanbul 1997; 6. baskı: Kubbealtı yay. İstanbul 1998; 7. baskı: Kubbealtı Yay. İstanbul 2001; bilgisayara uyarlanmış 8. baskı: Elif Kitabevi, İstanbul 2007; 9. baskı: Elif Kitabevi, İstanbul 2008; 10. baskı: TTK Yay., Ankara 2011; 11. baskı: TTK Yay., Ankara 2014; ilâveli 12. baskı: TTK Yay., Ankara 2017; 13. baskı: TTK Yay., Ankara 2020; 14. baskı: TTK Yay., Ankara 2023.

Kısaltmalar

- DVİA Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
- EI Encyclopedia of Islam
- GDAAD Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
- IRCICA İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
- İFM İktisat Fakültesi Mecmuası
- İTED İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi
- OA Osmanlı Araştırmaları
- TD Tarih Dergisi
- TED Tarih Enstitüsü Dergisi
- TTK Türk Tarih Kurumu

Kaynakça

- Akgünlü, V. Levent, *Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Aydemir, Burhan, *Defter-i Teşrifat (İÜK 9810, 4b-65a)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1974.
- Başgöl, Arif, *Defter-i Teşrifat (İÜK 9810, 65a-86b)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1975.
- Batan, Mustafa, *Defter-i Teşrifat (İÜK 9810, 86b-98b)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1976.
- Bostan, İdris, *XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 1985.
- , *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, TTK Yay., Ankara 1992.
- , *17. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Küre Yayınları, İstanbul 2018.
- Dağıstanlıoğulları, Kamil, *1248/49 Mâli Senesine Aid Erzurum Gümrük Defteri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1980.
- Diyarbakirlioğlu, Zeynep, *Osmanlı-Avusturya Gümrük Tarifeleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1979.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu Hayatı ve Eserleri”, *Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2006, s. 1-16.
- İrençin, Müjgan, *Osmanlı Fransız Gümrük Tarifeleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1984.
- Kara, İsmail, *Defter-i Teşrifat (Mustafa Münif)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1986.
- Karaca, Filiz Çalışkan, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifat Kalemi ve Teşrifatçılık*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih

- Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- _____, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1997.
- Kıvrak, Hanım, *1183 (1769/1770) Tarihli Erzurum Gümrük Defteri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1979.
- Köksal, Mustafa, *Defter-i Teşrifat (K.K. 676m)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1987.
- Mübahat S. Kütükoğlu Cumhuriyet'in İlk Kadın Osmanlı Tarihçisi*, haz. Arzu Terzi, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul 2023.
- Serin, Sinem, "Tarih Enstitüsü Dergisi Bibliyografyasına Zeyl", *Tarih Dergisi*, sayı 50 (2012), s. 337-346.
- Şen, Meral, *Osmanlı Rus Gümrük Tarifeleri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1980.
- Tekin, Zeki, *Teşrifatta Giydirilen Hilatlar*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1982.
- Temel, Ali, *Defter-i Teşrifat (Mustafa Münif)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1977.
- Terzi, Arzu T., *Aydın Güzelhisarı'nın (Aydın Şehri) Sosyal ve İktisadi Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- _____, "Tarih Enstitüsü Dergisi Bibliyografyası", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 14 (1994), s. 173-204.
- _____, *Hazine-i Hassa Nezareti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 1998.
- _____, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000.
- _____, "Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı'nın Tarihçesi", *Cumhuriyetin 80. Yılında Üniversitelerde Tarih Öğrenimi, Araştırmaları ve Yayınları Semineri 16-17 Aralık 2003- Bildiriler*, İstanbul 2004, s. 285-302.
- _____, "Güzelhisar-ı Aydın: Portrait of a West Anatolian City", *The Ottoman State and Societies in Change*, ed. Hayashi Kayoko-Mahir Aydın, London 2004, s. 141-171.
- Yılmaz, Burhanettin, *Defter-i Teşrifat (K.K. 676m)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Mezuniyet Tezi, 1975.

Haydar Kazgan'ın Akademik Hayatı Üzerine Bir İnceleme

Osman Suntur

1970'lerden İtibaren Türkiye'de İktisat Tarihçiliği ve Şevket Pamuk'un Çalışmaları Üzerine

Cihan Güneş

Arşiv Belgeleri Arasında Bir Ömür: Ahmet Tabakoğlu

Rahime Hülya Öztürk

Mehmet Genç Üzerine Biyografik Bir Araştırma

N. Ümit Tol

Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'nun Türkiye'de Tarihçiliğin Gelişimindeki Rolü ve Önemi

Sinem Serim